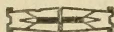

3 1761 04723710 2

ВОЛОДИМИР РАДЗИКЕВИЧ.

КОРОТКИЙ КУРС
ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА

ЛЬВІВ. — 1922.

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОЇ КНИГАРНІ І АНТИКВАРНІ
у Львові вул. Рутовського ч. 22.

З ДРУКАРНІ СТАВРОПИҐІЙСЬКОГО ІНСТИТУТА
під управою Ю. Сидорака.

§ 1. Що таке література і її історія? Під словом „література“ вважати би треба у *найширшому* розумінню збір усіх тих памятників, у яких нарід словом чи письмом проявив силу свойого духа, свої духові змагання. Одначе се понятте надто широке. Сьогодня літературним памятником вважаємо тільки такий твір, що ділає на наше *чутте* або *уяву*, а виключуємо усі памятники, що мають на меті поширити наше знаннє. „Література“ отже у *вузшім* розуміню — се збір *красних памятників*, то є таких, що метою мають красу. Деколи також на перший погляд чисто науковий твір зачислити можна між памятники літератури красної, то є літератури в тіснійшім розумінню не з огляду на його зміст, а з огляду на форму. Бувають наукові твори, яких форма, то є спосіб писання до тої міри вражають уяву й почування читачів чи то ріжними порівняннями, чи вплетеними оповіданнями, переказами, притчами, що їх у рівній мірі зачислюється до памятників літератури наукової і літератури красної. Приміром служити можуть староукраїнські літописи. Є вони не тільки цінними історичними жерелами, але мають також велику стійність літературну. Збір усіх тих письменних і словних памятників, у яких у виразній і гострій формі виступають основні прикмети якоїсь нації, висловлені її мовою, в яких проявляється її індивідуальний характер, — зветься національною літературою. На національну літературу складають ся дві її галузи: література писана або *письменство* і література устна або *устна словесність*. Подати історичний перегляд літературних творів. прослідити розвиток думок, кличів, ідей в них висловлюваних, — приглянути ся основним їх формах — се завданнє *історії літератури*.

§ 2 Українська устна словесність; її давнина і значіннє. Устна словесність — се народні пісні, казки, перекази, приповідки, пословиці загадки, сміховинки, що їх творив сам нарід і передавав живим словом з уст до уст, з покоління на поколіннє. Кождий нарід має перше словесність, а щойно пізнійше розвиває письменство. Так само було й на Україні. Заки почало розвиватися письменство, мав уже український нарід безліч пісень: колядок. щедрівок, веснянок, купальних, весільних, похоронних, які лунали по всіх просторах українських земель. З приходом Христової віри богато дечого із давніх скарбів затратилося, чимало пісень змінило свій первісний характер. Прийшли нові важні події, що потрясли життєм народу і зродили нові пісні, нові перекази. Так у добі боротьби українських кня-

зів із дикими степовими наїздниками повстали билини, а у добі розвитку козаччини, козацьких походів і воєн прегарні історичні пісні й думи. На твори устної словесности звернув світ увагу щойно у XVIII. в. Наука, що займається народньою творчостю, зветься фолькльором. Є се галузь ширшої науки, етнографії, яка присвячує свої досліди не тільки народній творчости, а й усім иньшим справам життя народу: його звичаям, обичаям, віруванням, ноші, його домашньому побутови. Українська устна словесність дуже багата і значіннє її велике. Є вона дуже важним матеріялом для усіх тих, що хотять пізнати життє українського народу з ріжних його боків і у ріжних часах історичного розвитку. І так прим. із староукраїнських обрядових пісень: колядок, щедрівок, веснянок, купальних, весільних, похоронних — пізнає дослідник культури народу його давню мітольоґію, дружинний і домашній побут. Казки знову покажуть йому, що нарід думав про добро, правду, які мав етичні погляди, приповідки і пословиці викажуть довголітній народній досвід, виявлять народні погляди на світ і життя, відслонять народню фільософію. Таким робом устна словесність заведе там, куди нема вже ніяких иньших доступних жерел. І в тім її велике значіннє. Попри те утворах української устної словенности тільки є сили, чару, краси і вічної поезії — що на ній оперся цілий ряд українських письменників і їй завдячують розвиток свойого таланту першорядні поети і письменники.

§ 3. **Поділ української літератури.** Історію української літератури можна поділити на три доби розвою: давню, середню і нову.

Давна доба треває від X. в. до кінця XV., середня від початку XVI. в. по конець XVIII., новітна від кінця XVIII. в. по нинішну днину.

Новій добі української літератури, що її розпочинає своїми писаннями у живій народній мові Іван Котляревський, протиставити можна як одну цілість давню добу враз із середною, бо в обох них літературною мовою була мова чужа, не народня. У стариннїй добі література розвивалася головно під впливами византийськими, а літературною мовою була церковнославянська мова. В середній добі українська література стояла під впливами західно-европейськими, а літературною мовою була т. зв. славяно-українська мова, се є давня церковно-славянська зі значними примішками слів і форм народньої мови і елементами польщини і білорущини.

Розвиток української літератури розпочинається з X. в (988 р.) враз із офіціяльним приходом Христової віри. З новою вірою прийшли на Україну зі Сербії, Болгарії і Греції священики, монахи, проповідники, принесли зі собою книжки і дали товчок до розвитку українського письменства. Кінчимо першу добу кінцем XV. в., тому що на той час припадає

багато фактів політичного і культурно- літературного характеру, що мали великий вплив на розвиток української літератури. Що раз тіснійше завершується злука українських земель із Польщею та Литвою а враз із тим зносини України з західньою Европою стають що раз то живійші. На Україну стає отвором шлях для західно-европейських культурних впливів, для того умового й рілігійного руху, що захоплював тоді усю Европу. Друга або середня доба розпочинається отже на переломі XV. і XVI. в. і сягає аж до кінця XVIII. ст., то є до появи першої книжки писаної живою народньою мовою, „Енеїди" Котляревського (1798 р.)

В Галицькій Україні друга доба тревае дещо довше, бо аж до появи „Русалки Дністрової" Маркіяна Шашкевича в 1837 р., а на Буковині до першого виступу Осипа Юрія Федьковича (1861 р.) — Від хвилини появи „Енеїди" у надніпрянській Україні, „Русалки Дністрової" в Галичині і перших поезій Федьковича на Буковині розпочинається третя доба в розвитку української літератури, народня під оглядом змісту і мови і тревае до нинішніх днів. [1])

§ 4. **Передхристіянська культура на Україні.** З приходом Христової віри прийшла на Україну нова культура: грецька або византийська. З новою релігією прийшли книжки, освіта, архітектура, мистецтво. Але вже передше Українці мали свою питому культуру, що її звемо передхристіянською, тому, що істнувала перед введеннєм Христової віри. Вже в VII. і VIII. століттю по Христі на всіх широких і багатих просторах українських земель жили Українці по окремих хуторах родинами. Займалися управою ріллі, бджільництвом, ловили рибу по ріках, дичину по лісах і слухали старшого в роді. Вже сі заняття, зокрема хліборобство, що вимагає постійного осідку й не дозволяє на кочівниче життє, на тяганину — свідчать про висший ступінь розвитку народу. Крім того розвинули вони широко торговлю. Вивозили з дому сирі продукти: збіже, шкіри, віск, мід, а привозили з Греції і наддунайських країн овочі, вино і вироби промислу: матерії, одяги, зброю то що. Для

---

[1]) Загально розмежовувано досі поодинокі доби в розвою української літератури ось так: Першу добу розпочинали 988 р. і доводили її до хвилини упадку Царгороду, занятого Турками 1453 р. Другу добу розпочинали 1453 р. враз із упадком Царгороду, а кінчили появою „Енеїди". Як граничну дату, що відділює I-у добу українського письменства від II-ої дехто принимав появу Пересопницького Євангелія (1556—1561 р), у якого мові слідно вже вплив нових обставин життя. Попри те можна найти в деяких підручниках поділ першої доби на два відділи (періоди): 1) домонгольський або київський (988—1240) і 2) помонгольський (1240—1453 р.), з яких перший виказував великий розвиток письменства, другий упадок і застій, спричинений татарським набігом, руїною міст, монастирів, осередків освіти. Подібно і другу добу ділили на два періоди, з яких перший (1453—1569) вважали періодом застою, а другий, що його розпочинали від люблинської унії (1569 р.) періодом розвитку й оживлення літературної творчости. Новійші дослідники занехали сей поділ, бо він науково неоправданий.

охорони перед нападами степовиків будували городи. Ставили замки, копали рови, сипали вали. Так повстав Київ, що лежав на перехрестю важних торгових шляхів, які вели з півночи на південь і зі заходу на схід. Для важних громадських справ сходилися старші з родів на наради, що звалися вічами. — Мали отже свій громадянський устрій, що його виідеалізував Іван Франко у повісти „Захар Беркут". З бігом часу витворили Українці свою державу. Ся перша українська держава зветься київською. Є дві теорії про її повстаннє: норманська і антинорманська. Норманська теорія виводить початок державної орґанізації від Варягів (Норманів), що прийшли водною дорогою зі Скандинавії коло 860 р. Антинорманська теорія приписує орґанізацію держави місцевим князям, в яких на службі були Варяги, Попри те усе мали давні Українці ще свою поганську релігію (мітольоґію) і високо розвинену народню поезію. Мітольоґія давних Українців як і иньших Славян зводилася головно до культу сил природи. Українці уособляли явища природи і віддавали їм божу честь. Бачили сонце, що слало їм світло й тепло і уявляли собі його у постати бога Дажбога — грім і лискавицю у постати Перуна. Сварожич був богом вогню, Стрибог — богом вітрів і посухи. Богиня весни, щастя і краси звалася — Ладо, богиня смерти — Марена. Крім сього весь земний світ заповняла уява давних Українців духами, світлими і темними божествами. Вірили вони, що у водах живуть русалки, у полі польовики, у лісі — лісовики, у хатах домовики. Як сонце повертало на весну, святкували різдво сонця колядками, в яких співали про тисові столи, зелені вина, солодкі меди, про боброві шуби, срібні човна золоті весельця. Весну зустрічали веснянками у святих гаях, а на Купала палили вогні, плели вінці і пускали на воду. На могилах небіщиків справляли тризни. Богам приносили жертви, будували ідоли, але храмів їм не ставили. Зрештою мітольоґії своєї не поглубили. Заки приняли Христову віру, мали вже багату народню поезію, що плила широкою течією по всіх просторах українських земель. Крім сього розвинули також деякі галузи промислу (гончарство, теслярство, ковальство). Болгарський монах Храбр, говорить, що мали також якесь письмо, якісь „черти і різи".

Примітка. Як лектуру добре прочитати. І Франка: Захар Беркут і Грушівського: Про старі часи на Україні.

§ 5. **Византийська культура.** З христіянством прийшла на Україну византийська культура. Византийським періодом зветься сей період в грецькій історії, що треває від Юстиніяна (529) по упадку Царгороду (1453), а культура тих часів зветься византийською. Назва пішла відси, що центром політичного і культурного життя тих часів була Византія. Великою заслугою византийської культури, що вона переховала давні клясичні старогрецькі і староримські памятники. Византийська доба зберегла їх й передала західній Европі в порі, коли вона стояла вже на

такім рівні освіти, що могла сі памятники приняти і ними зацікавитися. Попри те деякі галузи науки і літератури дійшли у тих часах до буйного розцвіту. Розвинулася історіоґрафія, теольоґія, фільософія, релігійна поезія, що видала поета Романоса, цвіла також народня поезія, що витворила народній епос про Діґена Акріта. Византийська культура плила на Україну двома шляхами: безпосередно Дніпром до Київа і через південно-славянські, наддунайські країни: Болгарію і Сербію. Книжки, що приходили на Україну з Греції, писані були грецькою мовою, а сі що приходили з південно-славянських країн, писані були мовою славянською, зрозумілою давнім Українцям.

§ 6. Церковно-славянська мова. Під пору, коли Україна принимала христіянську віру, в Болгарії істнувала вже багата література на славянській мові, що її звуть церковно-славянською мовою або староболгарською. Нині ся мова є мертва, як давня грецька або римська, уживана тільки в церковнім богослуженню деяких Славян. Відси і її назва: церковно-славянська мова. Колись була живою. Говорили нею предки нинішніх Болгар, що мешкали в околицях Солуня в Македонії. Звідси її друга назва: староболгарська мова. Головною її прикметою є уживаннє носових самозвуків ѧ, ѩ, ѫ, ѭ, („юси“). Церковно-славянська мова належить враз із иньшими славянськими мовами до ґрупи індоевропейських мов.

§ 7. Індоевропейські мови. Коли порівнати ріжні слова деяких европейських і неевропейських мов, впадає в очи їх велике звукове спорідненнє (батько — *πατήρ*, pater — Vater, мати — mote — mater — *μήτηρ* — Mutter; огонь — ignis; небо — *νεφέλη*, — nebula, — Nebel; *θυγάτηρ* — Tochter, — дочка; вівця — *ὄϊς* — ovis). На основі таких і иньших слів, що їх найдеться цілий ряд, прийшли учені до висновку, що всі ті мови, що їх втягнено у порівнаннє, вийшли з одного спільного коріння, з одної мови, якою говорило колись одно племя, що зветься індоевропейським або індоґерманським. Мешкало воно на сході Европи або Азії і з бігом століть розщіпило ся на багато конарві галузий. До ґрупи індоевропейських або індоарійських мов належать отсі мови: індійська іранська вірменська, альбанська, грецька, італійська, кельтська, ґерманьська, литовська і славянська родина мов.

§ 8. Св. Кирило і Методій. Церковно-славянську мову ввели у літературу два великі апостоли і діячі, св. Кирило і Методій. Через те, що переложили на сю мову книги св. Письма, зробили її літературною у поодиноких Славян. Кирило (світське імя — Константин, — 827—869) і Методій були синами вельможі Льва і походили із Солуня в Македонії, де було мішане населеннє: грецьке та болгарське. Замолоду оба одержали старанну освіту спершу дома, а потім у Царгороді при цісарськім дворі. Старший Методій служив спершу у війську. По десяти літах військової служби

постригся в черці, Молодший Константин, ученик знаменитого ученого Фотія, був бібліотекарем при св. Софії, учителем у висшій школі, а вкінці місіонарем серед східних народів. Коло 858 р. оба братя розпочали місійну діяльність в країні Хозарів, що мешкали між гирлами Дону й Волги. Після того стали проповідувати Христову віру в Панонії і Моравії, куди запросив їх моравський князь Ростислав. Тут проповідували вже передше християнську віру німецькі та італійські місіонарі і правили богослуженнє на латинській, Славянам незрозумілій мові. Се спонукало обох братів дати Славянам християнське богослуженнє і св. Письмо у зрозумілій славянській мові. Кирило утворив славянську азбуку (863 р.) по думці одних к и р и л и ц ю, по думці иньших г л а г о л и ц ю, почім братя зладили передклад книг св. Письма і книг потрібних до богослуження на тодішню болгарську мову. Німецьке та латинське духовенство, занепокоєне успіхами апостольської діяльности славянських братів, які важилися крім еврейської, грецької та латинської вводити ще славянську мову, кинуло на них ряд обвинувачень до Риму. Папа візвав їх в ціли оправдання. У Римі помер св. Кирило. Св. Методій вернув на Моравію моравським епископом. Серед дуже невідрадних обставин тягнулися дальше „тихі подвиги скромного архиепископа з хрестом і славянським евангелієм в руках". Після кількалітньої тюрми Методій втомлений боротьбою помер 885 р.

§ 9 Значіннє діяльности св. Кирила і Методія для української літератури. Діяльність обох славянських учителів мала також велике значіннє для України. Мова, на яку св. Кирило і Методій зладили переклад церковно-богослужебних книг, — стала також л і т е р а т у р н о ю мовою на Україні. З приходом християнства прийшли на Україну книги, зладжені славянськими учителями і їх учениками. Мова, у якій вони були писані, була зрозумілою давнім Українцям. Се було причиною, що ніхто не вважав потрібним вводити иньшої мови у письменство, коли істнувала вже славянська мова, загально зрозуміла. Без сумніву се, що церковно славянська (староболгарська) мова була зрозумілою давнім Українцям, пособляло первісно розвиткови письменства і освіти. Але та сама обставина відбилася некорисно на дальшому ході і розвиткови української літератури. Споріднена церковно-славянська мова спинювала довгі часи доступ живої народньої мови у літературу. У тих країнах, де літературною і богослужебною мовою була латинська мова, швидше жива народня мова виперла її зі становища літературної. На Україні церковно-славянська мова через те, що була зрозумілою, держалася на становищи літературної довгі часи, бо аж до появи „Енеїди" Котлярського. Очивидно протягом століть вона змінила свій характер. Ріжні історичні події, зміни обставин життя — відбивалися також на мові українських літературних памятників. Все таки в своїй о с н о в і вона остоялася аж до кінця XVIII. ст.

§ 10. **Український тип церковно-славянської мови.** На українському ґрунті, в устах українського духовенства і під пером письменника- Українця церковно-славянська мова відбігала від свойого первісного виду й нагиналася до староукраїнської живої народньої мови. Письменники Українці, намагаючися писати у книжній літературній мові, мимо — хіть вносили звукові прикмети, форми і слова живої мови. Наслідком того на українських землях церковно славянська мова стала швидко приймати дещо відмінний характер. Повстав український тип церковно-славянської мови, у якому н. пр.: церковно-славянські звуки ѧ, ѫ, — звучали як а, я, ѫ, ѭ, — як у, ю, — жд — як ж (межда-межа), шт — як ч (свѣшта — свѣча). Попри те у книжню мову на Україні війшло багато слів народньої мови, слів грецьких, монгольських (аршин, базар, кафтан, чумак, опанча і т. д.) З бігом часу книжна мова на Україні що раз більше стала нагинатися до живої народньої, приймаючи наслідком змінених обставин політичного життя слова білоруські, литовські, польські і латинські.

§ 11. **Памятники церковно-славянської мови.** На славянських землях збереглося ще доволі памятників, з яких пізнати можна церковно-славянську мову у первісному виді й чистоті. На московському ґрунті найчистійший характер церковно-славянської мови заховало евангеліє Остромира, а на українському два збірники князя Святослава.

Перша доба.

§ 12. **Переписуваннє книг.** Розвиток української літератури розпочинається переписуваннєм та перекладаннєм книг. Переписувано ті книжки, що прийшли з Болгарії і писані були церковно-славянською мовою, а перекладано ті, що прийшли з Греції і писані були грецькою мовою. З огляду на те, що писано на перґаміні уставом (прямолійні букви), що початкові букви прикрашувано орнаментами: звіринним, ростинним, ґеометричним (ініціяли), — переписуваннє книг вимагало чимало часу й праці. Тому зрозуміла для нас радість переписувача, що по кількалітній мозольній праці пише: „як радіє птиця випущена з тенет", „як радіє віл, увільнений з ярма", „як радіє жених судженою, так радіє переписувач, що бачить останній листок". Само переписуваннє книг вважалося під ту пору важною літературною працею. Про людий, що вміли переписувати книжки, висловлюються літописці словами великих похвал і звуть їх „фільософами", „книжниками", „ученими". Але не тільки літературною працею вважалося переписуваннє і перекладаннє книжок, але й ознакою христіянсько-релігійної побожности. Книги, що їх переписувано, — се були книги св. Письма, твори отців церкви, проповіди, моралізуючі поучення, — тому переписували їх або перекладати — значило робити побожне, богоугодне діло. Займалися переписуваннєм не тільки духовники, черці, епископи, але й світські люди, князі і княгині.

§ 13. **Перекладаннє.** Дальшою ступению у розвитку літературної праці було перекладаннє грецьких творів. Перекладаннєм книг на Україні займалися спершу Серби, Болгари, що їх багато було на Україні в добі ширення христіянства. Що йно згодом за їх приміром йшли Українці.

§ 14. **Перекладна література.** Переписувано і перекладано в первопочинах розвитку української літератури ось такі книги: 1) с в я т е П и с ь м о, 2) т в о р и с в я т и х о т ц і в, 3) з б і р н и к и, 4) п р и р о д о п и с н і і ґ е о ґ р а ф і ч н і т в о р и, 5) а п о к р і ф и і л е ґ е н д и 6) п о в і с т и. Перекладна література була дуже багата і мала великий вплив не тільки на оригінальне українське письменство, але й на ціле сучасне життє, на склад думок, понять і світогляд наших предків.

§ 15. **Св. Письмо.** З огляду, що староукраїнська література виплила із потреб церкви, з потреби ширення хри-

стіянської віри, — першими книгами являються книги св. Письма: евангелія, псалтирі, старозавітні книги. Найдавнійшим евангелієм — це евангеліє Остромирове, зладжене для новгородського посадника Остромира в рр. 1056—57. Писане воно одначе не в Новгороді, а в Києві. Дуже поширеними книгами св. Письма були псалтирі ізза своєї високої релігійної поезії. З Псалтирі виучувалися давні Українці поодинокі вислови й виголошували їх у формі приповідок і пословиць. Євангелія і псалтирі, до яких додано пояснення, — звали ся толковими. Відомі ще були паремійники, у яких находилися відривки із старозавітних, головно пророцьких кних.

§ 16. **Твори святих отців.** Дуже багатий відділ літератури перекладів виповнювали твори отців церкви: Івана Золотоустого, якого поучення ясніли високою поезією, Василія Великого, Григорія Богослова, Єфрема Сирина („Паренесіс"), Теодора Студита, Івана Дамаскина, „Лїствица" Івана Лїствичники і и. Твори отців церкви істнували або у повнім виді або порозсипувані були по ріжних збірниках. Збірники, зложені із самих писань Івана Золотоустого, звалися Маргарит, Златоуст і Златоструй.

§ 17. **Збірники.** Вже від найдавнійших часів розвитку української літератури завважити можна велике замилуваннє до ріжнородних збірників. У староукраїнській літературі є цілий ряд збірників і то не тільки церковно-релігійного, але й мішаного характеру. Церковно-релігійним характером визначаються два збірники кн, Святослава, Ізмараґд, Златая ціп, минеї, прольоґи, патерики. Мішаний характер мали пчели.

§ 18. **Збірники кн. Святослава.** Оба збірники князя Святослава прийшли з Болгарії. Назва їх пішла відси, що зладили їх для чернигівського князя Святослала Ярославича. Перший збірник з р. 1073 украшений багатьома мініятурами. Одна з них представляє князя з жінкою та дітьми. Зміст збірника виповнює виклад св. Письма й иньших церковних книг, виривки з історичних і фільософічних творів і показчики справжніх та ложних книг. У другому збірнику з 1076 р. побіч статий релігійно морального характеру поміщене також „Поучення дітям" Ксенофонта і Теодори, що послужило згодом взором Володимиру Мономахови.

§ 19. **Минеї, прольоґи, патерики.** Збірниками церковного характеру були минеї, прольоґи, патерики. Минеї були се збірники житій святих і поучень, уложені на весь рік церковного календаря по місяцям. Споріднені з минеями були прольоґи, у яких житєписи святих були значно коротші, щоби могли служити предметом читання на кождий день, в який святковано память даного святого. На Україні прольоґи були дуже улюбленими книжками і мали великий вплив на українських письменників і на народню устну

словесність. Патерики — (назва походить від грецького слова: πατήρ-батько) се збірники житій святих черців якогось одного краю. Відомі були на Україні патерики: Синайський, Скитський, Атонський, Єрусалимський, що мали без сумніву вплив на уложеннє українського патерика — Печерського.

§ 20. **Пчели.** Пчели — се збірники коротких висловів або афоризмів, золотих думок вибраних зі св. Письма, творів св. отців й деколи із творів старогрецьких і старо-римських письменників. Наслідком частого читання багато місць із Пчел війшло в уста народу і навідворот чимало народних пословиць і приповідок війшло у Пчели.

§ 21. **Хроніки і Палеї** Збірниками історичного характеру були хроніки, хронографи (ὁ χρόνος-час), палеї. Хроніками називалися византийські літописи, у яких історичні події списували по літам. Розпочиналися вони від сотворення світа й доводили історію до найновійших часів. В перекладах на церковно-славянську мову відомі були на Україні хроніки Івана Малали, Юрія Гамартоля (по нашому Грішника) і Константина Манассії. Хроніка Малали (письменника з VI.—VII. в. по Хр.), переложена з поручення болгарського царя Симеона, доводила історичні події від сотворення світа до 563 р. Хроніка Юрія Гамартоля (Грішника) доводила історочні події до 842 р., Σύνοψις ἱστορική Манассії до 1081 р. Дуже замітним памятником у староукраїнській перекладній літературі була Толковая Палєя, (παλαιός-давний), що містила виклад старозавітньої біблійної історії. Ціхує сей памятник багатство апокрифічних переказів та полємічний елємент, звернений проти жидів. Крім Толкової була ще Історична Палєя.

§ 22. **Твори природничого та ґеоґрафічного змісту.** Відомости з обсягу наук природничих черпали давні Українці зі Шестоднева та Фізіольоґа.

Шестоднев, збірник оповідань про шість днів творення світу, зладив на основі бесід Василія Великого Йоан, болгарський екзарх. Шестоднев подавав багато цікавого, але й багато баламутного. Подібно й у другому збірнику Фізіольоґ-у побіч правдивих вісток про звірята і їх прикмети подибуються видумані та фантастичні перекази.

Жерелом ґеографічних та астрономічних відомостий у давній Україні служила Християнська Топографія Косми Індикоплова. Індикоплов був сучасником Юстиніяна і як купець відбув чимало подорожий на схід. У Топографії доказував, що земля є чотирокутна і зі всіх боків окружена океаном, що сонце заходить за гору, що рухами сонця, місяця і зір кермують ангели.

§ 23. **Апокріфи.** Апокріфи були се устні і писані перекази на біблійні теми, що мали метою поширити або доповнити св. Письмо. Релігійна цікавість побожних християн бажала часто яснійше і точнійше знати те, про що св.

Письмо говорило коротко або неясно. Тим то рівнобіжно з лектурою св. Письма повставали перекази і легенди, що доповнювали або пояснювали св. Письмо. Таких фантастичних біблійних переказів повстав цілий ряд. Церква спершу не тільки не зборонювала їх, але й сама послугувалася ними. Вони були вислідом глубокої побожности, релігійного настрою і релігійної цікавости. Що йно з бігом часу, коли тими переказами стали послугуватися єретики у цілях ворожих Христовій церкві, вона виступила проти них і заборонювала їх поширювати. Вони появилися на списах (індексах) заборонених або ложних книг і відси їх назва „апокріфи“ — недоступні тайні книги (ἀποκρύπτω-затаюю). На українському ґрунті найдавніший такий індекс маємо у Збірнику Святослава з 1073 р. Після змісту можна поділити апокріфи на старозавітні, новозавітні й апокріфи про святих. Окремим родом апокріфів — се апокріфи есхатольоґічні, що займаються кінцем світа й позагробовим життєм. Крім сього були ще апокрифічні катехізми й молитви. Із старозавітних замітні апокріфи про гріх, недугу, смерть, похорони Адама, книга Єноха, у якій оповідається про виднне Єноха взятого у небо, Завіти 12 патріярхів, з яких кождий розказує про своє життє, Завіт і вихід Мойсея, апокріфи про Соломона будову храму і його мудрі суди. Із новозавітних замітні передовсім апокрифічні евангелія: Якова, Томи, Нікодима, легенди про Христа, „як його в попи ставили“, „як плугом орав“, Ходженнє Богородиці по мукам, Виявлінне ап. Павла, апокріфи про рай. Між апокріфами про святих визначуються беллетричним забарвленнєм апокріфи про Теодора Тирона, Микиту, Юрія, Ірину й. и. До есхатольоґічних причислюють питання Івана Богослова на Таворській горі і Виявління Методія Патарського.

Зміст апокріфу про Соломонові суди. Один чоловік, що мав кількох синів, записав усе майно найстаршому. Братя прийшли на суд до Соломона. Сей зажадав, щоби сини принесли йому руку помершого батька. Братя пішли на могилу, а Соломон післав своїх слуг, щоби слідили за ними. Як тільки братя стали розкопувати могилу, найстарший заявив, що розділить усе майно по рівній частині, нехай тільки не торкають могили батька. Скоро Соломон про се дізнався, присудив увесь маєток найстаршому.

Зміст апокріфу: Ходженнє Богородиці по мукам.

Молила раз Мати Божа Христа, щоби показав їй муки грішників. І зіслав Христос св. Михайла в товаристві чотирох сот ангелів, по сто від кождої сторони світу. Сей велів ангелам з полудня відчинити пекло, в якім мучилися грішники серед плачу і страшного крику. Спитала Богородиця, що то за люди? а св. Михайло відповів: „се ті, що не вірили в Тройцю, а покланяли ся сонцю, місяцю, землі та воді, Троянови, Хорсови, Велесови й Перунови... В иньшому місці бачила Богородиця велику тьму, а коли на її приказ тая тьма роз

віялася, видно було багато жінок та чоловіків, що терпіли страшні муки, бо не вірили ані в Тройцю святу ані в Ісуса Христа, що родився від святої Діви. „Бачила Богородиця на півночі пущу, велику глибину, з обох боків ледяні стіни, а зверху заціплену лютим морозом, на яких триста сяжнів у глибину морозу. Там зима, якої не зогріти, темнота, якої не освітити. Там мучилися чарівники і ворожки. „Бачила свята Богородиця там під ледом велилу силу мужів і жінок, заціпенілих від морозу, як лід, які голі сиділи на дні. Від них виходили морозні іскри й безупинний крик: „Ох, ох, ох, нам грішним, біда нам біда“. Се були богачі: відпихали бідних від своїх воріт й померзали сироти й бідаки перед їх ворітьми. Потім повернула Богородиця на полудне, де в огненній ріці каралися грішники, одні до пояса у воді, другі по шию, а треті зовсім потопаючі... Скрізь бачила страшні, хоч відмінні муки ріжних грішників: мірошників, золотарів, лихварів, злодіїв, клеветників, тих, що межі переорюють, ковалів, ткачів, кравців, кушнірів, шевців, пяниць і вбійників, грошолюбів, суддів і т. п. І тоді заплакала Богородиця і стала молити Всевишнього, щоби помилував грішників та освободив їх від страшних мук. Христос сказав: „Ради милосердя мойого Отця, ради молитов Матери, ради Михаїла і множества мучеників моїх, даю вам, грішники увільнення від мук на час від великого четверга до Зелених свят, щоби ви славили Отця і Сина і св. Духа“.

§ 24. **Значіннє і вплив апокріфів.** Пребогата апокрифічна література, на якій у західній Европі будував свою безсмертну Божественну комедію Данте, мала також на Україні великий вплив і на письменство і на устну словестність і на мистецтво. Відбила ся вона сильним відгомоном у народніх леґендах і забобонах, витиснула свій слід у ряд літературних творів. Не тільки ціла староукраїнська література стояла під могутнім впливом апокріфів; полишили вони також свій безсумнівний слід у проповідях Йоанікія Ґалятовського, у різдвяних і великодніх віршах, витворили драму про Збуреннє пекла, служили також згодом мотивами Руданському до його співів.

§ 25. **Повісти.** Окремою галузию перекладної літератури були повісти (романи). Жерел деяких із сих повістий треба шукати на далекому Сході, відки у византійських перерібках відбули вони мандрівку на Україну. Багато в них було неймовірних, фантастичних вигадок, які одначе припадали дуже до смаку і до вподоби давним читачам. У давній українській літературі відомі були у перекладах і перерібках отсі повісти:

1. А л е к с а н д р і я. Довший час мильно приписувано авторство сего роману К а л л і с т е н о в и, тому відомий він пія назвою п с е в д о-К а л л і с т е н о в о г о роману. Змістом його казочні перекази про життє і подвиги Олександра Македонського.

Олександер, син египетського царя — ворожбита Нектанеба, що втік до Македонії від ворогів, йде у далекі походи й веде великі бої. В часі походів стрічає ріжних людий і ріжні народи. Бачить людий одних на два лікті, иньших на два сяжні, подибує песиголовців, людий з птичими і собачими голосами. Стрічається з такими

що мають по шість рук і шість ніг і з великими жінками, критими щітиною. Переходить землі, вкриті дорогоцінними камінями, поринає на дно моря, доходить до місця, відки сонце сходить, заганяє погані народи Ґоґа і Маґоґа в північні гори, звідки нема їм воротття о вічні часи. Говорячі дерева віщують йому смерть у Вавилоні, де він умирає.

2. **Повість про Троянську війну.** Авторами її вважали видуманих сучасників троянської війни Діктиса і Дареса.

Жінці троянського короля Пріяма — Гекубі сниться сон, що її син стане причиною упадку Трої. Тому, скоро Парис приходить на світ, його викидають. Пастухи його находять і виховують. Він рішає спір трох богинь в користь Венери, а вона з вдячности віддає йому Олену, жінку короля Менеляя, яку він порива з і собою. Се стає причиною троянської війни. Дальше йде оповідання про саму війну.

3. **Повість про індийське царство,** що заховалася у тому самому збірнику, в якому збереглося „Слово о полку Ігореві“. Основою повісти є посланіє пресвітера Івана до грецького імператора Мануїла, що у ньому оповідає про чуда — дива свойого царства. У XII. віці поширена була скрізь думка, що в Азії панує якийсь могутній цар — пресвітер. Була се доба хрестоносних походів. Від сього то казочного володаря надіялись христіяни помочи в боротьбі з магомеданським світом.

У сій повісти оповідається про індийського царя-пресвітера Йоана. Володіє він над трьома тисячами володарів. У його царстві дивні звірі, птиці і дивні люди (з очима на грудях, зі собачими головами). Безліч там багатства, золота і дорогих камінів. Натомісць нема там ні бідних ні скупих, ні брехунів.

4. **Про Синаґрипа і Акира.** Містилася вона також у тому самому рукописному збірнику, що Слово про похід Ігоря. Ся повість про царя Синагрипа і його мудрого дорадника Акира повстала на далекому Сході, на що вказує подібне оповіданнє в арабському збірнику казок „Тисяча й одна ніч“.

Цар Синаґрип має багатого дорадника Акира. Багатий, але бездітний Акир усиновлює свого сестрінця Анадана і вчить його всякої мудрости: „ліпша — говорить м. і. — добра смерть, як лихе життя“, „ліпший у руці один воробець, ніж тисячі птиць у воздусі“. Одначе невдячний Анадан нікчемно чорнить свойого добродія перед царем. Акира засуджують, але вірний слуга спасає його від смерти. Тимчасом Фараон дізнається про мниму смерть Акира і взиває Синаґрипа, щоби післав до нього такого будівничого, який був би в силі построїти палату між небом і землею і відгадати його загадки. Як що Синаґрип не пришле, платити ме данину. Цар в клопоті. Тоді слуга виявляє йому, що Акир живе. Його шлють до Єгипту, де знаменито вивязується зі свойого завдання. Каже привязати клітку до крил двох орлиць. У клітку всаджає хлопця, який кричить до Єгиптян, щоби подали йому каміннє, бо хоче будувати палату. Щасливо також розвязує инші загадки і серед почестий вертає домів. Анадана стрічає заслужена кара.

5. Про Девґенія Акрита. Повість — казка про Девґенія Акрита є перерібкою византийської поеми про Діґенеса Акрита, що новстала в X. віці, Героєм повісти є Діґенес, який одержав свою назву відси, що був сином Араба та Грекині (двоюродний). Акритами звалися византийські начальники, що боронили границь держави від Арабів.

Арабський цар Амир поривае з Греції дівчину красуню царського роду. Братя дівчини доганяють його, але він годиться приняти християнську віру. Тоді вони віддають сестру за нього заміж. У другій частині повісти йде оповіданне про Девґенія, що е сином Амира. В молодих літах Девґеній убивае льва і смока. Потім побіджуе Филипата, його доньку Максиміяну, Стратига і жениться з донькою останнього. Повість е відгомоном боротьби Греків з сараценами.

6. Повість про Варлаама і Йоасафа є християнською перерібкою житеписи царевича Сідарти, відомого під іменем Будди. Отся знаменита повість була поширена у цілому середньовічному християнському світі. Містила палку апольоґію християнського життя. Довгий час хибно вважали її автором Івана Дамаскина З Індії до Єрусалиму приніс сю повість монах монастиря св. Сави.

В індийського царя Авеніра, що переслідуе християнство, народжуеться син Йоасаф, невимовної краси. Звіздарі ворожать йому славу й багатство, але не „от міра сего“, бо він стане християнином. Щоби не допустити до сього, цар велить вибудувати окрему палату, віддае Йоасафа під опіку вірним своїм людям і зборонює впускати до нього чужих людий. Вони не сміють оповідати царевичеви про недуги, терпіннє та смерть. Раз на сильні просьби Йоасафа цар позваляе йому вийти на прохід. В часі проходів бачить царевич недужих, старих і дізнаеться, що на світі е недуга, старість і смерть. Він зачинае роздумувати про марність життя. На божий приказ йде до Індій пустинник Варлаам, щоби розвіяти сумніви Йоасафа. Слугам заявляе, коли не хочуть його пустити, що мае для царевича камінь. Сей камінь мае силу просвічати слабих, глухим вертати слух, недужим здоровлє. Але бачити сей камінь може тільки той, хто чистий тілом і серцем. І починаеться між Варлаамом і Йоасафом розмова, у якій Варлаам викладае царевичеви головні основи і правди християнської віри. При тім послугуеться ріжними притчами як прим. славною притчою про однорога. Говориться у тій притчі про чоловіка, що утікаючи в пустині перед однорогом, провалився у яму. Коли падав, задержався за деревце, що росло на краю пропасти. По хвилині побачив на краю пропасти однорога, а на дні її страшного смока. Глянув на деревце і побачив, що коріння його підгризають постійно дві миши біла і чорна. Але про усі сі небезпеки забув чоловік, коли найшов на листках деревини каплини меду, які скваспо став зїдати. Варлаам сею притчою ілюструе людське життя, повне небезпек. Але на усе чоловік забувае, шукаючи коротких хвилин розкоші. Царевич стае під впливом Варлаама християнином. Цар намагаеться усякими способами відвести Йоасафа від новсї науки. Але царевич поборюе усі перепони, усі покуси. Ставши царем, заводить у цілому царстві християнську віру а потім йде в пустиню до Варлаама. На пустині по 30 літах вмирае. (Про Варлаама і Йоасафа — полишив нау-

кову студію Др. Іван Франко. Він зладив також поетичну перерібку притчі про однорога, відому т. з „Притча про житте“. У німецькій мові ся сама притча оброблена у Rückert-а „Parabel“).

7. Стефаніт і Іхнілат. Найдавнійших жерел сеї повісти треба шукати в індийському збірнику байок п. н. Панчатантра (Пятикнижже). Відси пішли ріжні її перерібки: индийські (Гітопадеза), перські (Каліла-ва-Дімна), арабські і грецькі (Стефаніт і Іхнілат). Героями у сій повісти — звірі. Форма повісти є така, що в одно оповіданнє вплітається друге, у се новий примір, наслідком чого повстає рід повісти у повісти. Лукавий шакаль (Іхнілат) очернює бика перед львом. Говорить, що бик хоче збавити льва престола. Рівночасно радить бикови збунтуватися проти льва. Лев вірить шакалеви і карає бика смертю. Але правда виходить на верх і лукавого стрічає заслужена кара. „Хто під ким яму гребе, сам у неї паде“.

8. Соломон і Китоврас. Соломон спроваджує демона Китовраса до будовання храму. Китоврас має звичку ходити простою дорогою не сходячи на бік. Куди він йде, мусять валити доми. Китоврас будує храм, веде зі Соломоном хитрі розмови а після того верже ним на кінець землі. Мудрці відшукують Соломона. Від тої хвилини він боїться демонів і бережеться їх.

§ 26. Характеристика перекладної літератури. Перекладна література була багата. Своїм змістом служила головно для поширення й поглублення христіянської віри. Пробувала подекуди фантастичними вигадками заспокоїти уяву давніх читачів, (апокріфи, повісти), але реального знання давала дуже мало. Все таки значіннє її велике. Під її впливом розвинулося оригінальне письменство; вона витиснула свій слід на дальшому ході і напрямі української літератури і на світогляді й життю українського народу.

Оригінальне письменство.

§ 27. Круг освіти. Вже за часів Володимира Великого й Ярослава Мудрого істнувала на Україні наука коллєктивна, збірна — отже істнувала властива школа. Школи були церковні при катедрах, і приватні — по більших містах. Про Володимира Великого говориться у літописи, що він велів зібрати боярські діти і віддати на книжну науку. Таке саме свідоцтво дає літопись про Ярослава Мудрого. У школах вчили читати, писати, рахунків і то не тільки додавання і віднимання, але й множення і дробів. Попри те вчили грецької мови, а вінцем навчання, що його могла дати тодішна школа у більших культурних центрах була літературна оглада, знаннє висших стилістичних прикрас. Але такий висший ступінь освіти був відокремленою рідкою проявою.

§ 28. Дві школи письменників. Все таки вже у тих найдавніших часах розвитку української літератури подибуються люди високої освіти, подибуються письменники, що пишуть свої твори високим стилем, повним реторичних і поетичних прикрас. Загально ділять перших оригінальних українських письменників на дві школи: в и с ш у і н и з ш у. За основу сього поділу служить с т и л ь. Письменники т. зв. висшої школи звертають пильну увагу на стиль, вкрашають його порівнаннями, символами і алєгоріями. Письменники низшої школи пишуть просто і ясно. Їх головною цілию — навчити дечого читача.

§ 29. Висша школа. До письменників школи висшої причислюємо передусім Іляріона, Клима Смолятича і Кирила Турівського.

§ 30. Іляріон. Іляріон був священиком у селі Берестові, близько Київа. На недалекій горі, де згодом стануѣ Київо — печерський монастир, викопав печеру. Тут молився, постив та співав часи. Князь Ярослав Мудрий, що мав у Берестові свій літний двір, пізнав Іляріона, його побожне життя, його освіту і склонив в 1051 році епископів, що вибрали його митрополитом в Київі. Іляріон був першим Українцем, що засів на митрополичому престолі, бо досі митрополитами були Греки. Без сумніву висока освіта Іляріона (літопись говорить про нього: „бѣ мужъ благъ, к н и ж е н ъ и постникъ)“; його гарні прикмети характеру склонили Ярослава Мудрого, що рішився не шукати за Греками, а поставити митрополитом свого чоловіка.

§ 31. Писання Іляріона. Митрополит Іляріон полишив твір, якого короткий заголовок: С л о в о о з а к о н і і б л а г о д а т и. („О законѣ Мойсѣемъ данѣмъ, и благодати и истинѣ, Іисусъ Христосъ бывшимъ“...). Кінцевою частиною сього твору є п о х в а л а к н я з е в и В о л о д и м и р у (Похвала кагану нашему Владимиру). С л о в о о з а к о н і і б л а г о д а т и — се твір теольоґічний, доґматичний. Під законом розуміє Іляріон старий Завіт, під благодатю новий. Подає паралєлю між старим і новим Завітом і дає перше місце Новому. Орґанічно споєна зі Словом є Похвала князеви Володимиру, у якій автор славить Володимира, що просвітив Україну світлом Христової віри. Цілий твір кінчиться молитвою, щоби Бог не кидав нового стада.

Зміст Похвали кн. Володимирови.

У Похвалі автор говорить, що кожда країна славить свого учителя, що просвітив її світлом християнства. Рим славить Петра і Павла, Азія — Івана Богослова, Єгипет — Марка. „Прославімо і ми по нашій силі.... великого кагана нашої землі Володимира“. Вславився він відвагою і хоробростю. І пе в н е в і д о м і й і б і д н і й з е м л і в о л о д і в, а л е в у к р а ї н с ь к і й, п р о я к у з н а ю т ь н а у с і х к і н ц я х з е м л і. Слідом за тим автор славить Володимира за його великі заслуги і прикмети його характеру, порівнує його з Константином Великим. Славить також його сина Ярослава Мудрого (Юрія), що не тільки не зменьшив великого Володимирового діла, але про

довжував його і поширював, будуючи храми й украшуючи їх. Вкінці звертається автор до Володимира, щоби став з гробу, глянув на висліди своєї праці, зріст християнства, розвиток і багатство Київа і градів і подякував Богу, що се все уладив.

§ 32. **Характеристика творчости Іляріона.** Слово виголосив Іляріон, здається, в десятинній церкві в роковини смерти Володимира Великого перед освіченою публикою. Є се твір ораторський. Вказує на великий талант автора і на його широке начитаннє. Стиль вилискує ріжними прикрасами: символами, антитезами, паралєлями і зворотами до читачів. Все се вказує, що Іляріон опанував вповні штуку византийської краснорічивости. Попри те видно утворі почуттє артистичної міри і глубоке сердечне тепло, що ним навіяне ціле Слово. Дуже гарною прикметою Слова се та — національна свідомість автора, та гордість письменника на славу і велич рідної землі.

§ 33. **Клим Смолятич** був другим Українцем, що засів на київськім митрополичім престолі. Його вибір відбувся проти волі патріярха і спричинив чимало заколоту. Літопись говорить про нього, що був „книжником і фільософом, якого не було на Руській землі“. Недавно віднайдене його посланіє до смоленського священика Томи, писане в рр. 1147—1154, цікаве як памятка літературної полєміки між школою висшою і низшою. Священик Тома докоряв Климентови, що він у своїх листах до кн. Ростислава послугується високим стилем й опирається на творах Гомера, Арістотеля і Плятона. У відповіди Томі Смолятич боронить свойого стилю і символічного пояснювання св. Письма.

§ 34. **Кирило Турівський.** Третим письменником висшої школи був Кирило Турівський. Родився в Турові і згодом був епископом в Турові. Походив з багатого роду і замолоду вступив у монастир. Його освіта і побожне життє звернули на нього увагу і він став епископом в половині XII. ст.

Своїми проповідями добув собі імя другого Золотоустого. Крім проповідий писав поучення (пр. про чин чорноризців) і молитви. Його писання визначаються, подібно як Іляріона, блискучим стилем, ораторськими прикрасами і драматизмом. Є у нього те саме знаннє византийської красомовної штуки, що й у Іляріона, та нема тої самостійности, оригінального творчого таланту, нема почуття міри. Стиль до тої міри переповнений усякими прикрасами (символами, антитезами, драматичними розговорами, приповідками, притчами), що часто затемнює думку. Найвисше ціняться з писань Турівського молитви, писані зі сердечним теплом та навіяні поезією.

Зміст поучення про людську душу та про тіло. Посадив господар виноград. На його сторожі поставив сліпого і хромого. Але сліпий взяв хромого на плече і вони оба спільними силами задумали ограбити виноградник. За те господар всадив їх у тюрму.

В сій притчі господар означає Бога, сліпець — душу, хромий тіло чоловіка, окраденнє винограднкка — гріховний упадок людини.

§ 35. **Низша школа.** До письменників так званої низшої школи, які не дбали про стиль, не силувалися на поетичні прикраси та стилістичні пописування, а писали просто, ясно й зрозуміло, причислити можна Теодозія, монаха Якова, Нестора, Володимира Мономаха, Юрія і багатьох иньших.

§ 36. **Монах Яків.** Про життя монаха (чорноризця) Якова або Якова Мниха, як сам він підписувався, мало доховалося певних вісток. Мав написати Память і похвалу князеви Володимиру („како крести ся Володимер і како діти своя крести"...) Крім того вважають його автором житєписи Бориса і Гліба (Сказаніє страстей). Перший твір містить похвалу внязеви Володимирови і княгині Ользі, що їх порівнує з Константином Великим і царицею Оленою. У другому з великою простотою і драматизмом описані страждання і смерть Бориса і Гліба.

§ 37. **Теодозій Печерський.** Імя Теодозія тісно сплетене з розвитком найславнійшого українського монастиря, Київо печерської Лаври. Родився в Василеві, в Київщині в 30-их роках XI. віку. Дитячі і молоді літа провів в Курську. Вже змалку визначався рідкими здібностями й охотою до монашого життя. Щоби стати монахом, утікав кілька разів з дому, поки вкінці св. Антоній не приняв його до Печерського монастиря. Коли кн. Ізяслав наставив наслідника св. Антонія, Варлаама, ігуменом монастиря св. Димитрія, Теодосій став ігуменом Печерського монастиря. Як ігумен завів лад у монашому життю і впровадив студійський устав, що вимагав строгих постів, молитов, точно означеного перебігу занять на кожду днину й усунення приватної власности монахів. — Вмів сміло сказати правду у вічи кн. Святославови, коли сей прогнав із Київа старшого свойого брата, Ізяслава. Вивисшеннє Теодозія на становище ігумена зробило його письменником, бо став писати поучення для братії. В поученнях заохочував до аскези, велів молитися, ходити до церкви, виректися світових приман, стерегтися лінивства і т. д. Поучення писані просто, складно і з теплом. Теодозієви приписують ще ряд творів, але чи він їх написав — не знати. Помер 1074 р. Великою його заслугою було зреформованнє київського монастиря також у тім напрямі, що монастир мав мати власну бібліотеку. Се зробило Київо печерський монастир осередком письменства.

§ 38. **Нестор.** Про Нестора, якому приписують зладженнє найдавнійшої української літописи, знаємо, що прибув до Печерського монастиря за ігумена Степана (скоро по р. 1074). Полишив дві житєписи: 1) житєпись Бориса і Гліба (Чтеніє о житії Бориса і Гліба) і 2) житіє Теодозія. Авторство Нестора тут безсумнівне. Житєпись Нестора розпадається на дві чистини, на оповіданнє про молоді літа та убитє Бориса і Гліба і на оповіданнє про

їх чуда. Нестор придержується византийських взірців. Під оглядом історичної вірности описуваних подій уступає значно твір Нестора анальоґічному творови монаха Якова. Значно зручнійше і цікавійше написаний другий твір Нестора, житіє Теодозія. При писанню його користувався Нестор житієм Сави Осьвяченного, що вийшло з під пера Кирила Скитопольського.

Покора св. Теодозія. (Уривок із житія. Зміст.) Одної днини св. Теодозій зайшов за орудкою до князя Ізяслава. А що засидівся довше і далеко було із города, князь велів його відвезти. Візник, що бачив Теодозія у простій одежі, думав, що се якийсь бідний монах. Тому просив його сісти на коня. „Я — казав — ляжу на возі, а ти, що можеш на кони їхати, сідай на коня“. Блаженний з покорою сів на коня, а коли здрімався, йшов пішки. Скоро зійшли ранні зорі, стали їхати шляхом вельможі і бояри, пізнавали Теодозія і кланялися йому. Коли се побачив візник, налякався. Але Теодозій велів йому дати їсти і пити і віділслав його, наділивши дарунками.

§ 39. Володимир Мономах і його Поученнє дітям. Володимир Мономах, що володів на київському великокняжому престолі в рр 1113—1125, був сином Всеволода, який вславився зданнєм пяти мов. Матерію його була дочка грецького цісаря Константина Мономаха. Полишив по собі память не тільки знаменитого — князя лицаря і орґанізатора, що вмів зєдинити у своїх руках велику частину українських земель, але й письменника. Написав Поученнє дітям, з яким тісно злучений лист до князя Олега. В Поученню, опертім на подібних творах перекладної літератури (апокрифічних Завітах 12 патріярхів, Поученню дітям — Ксенофонта і Теодори) дає своїм синам ряд вказівок, як мають виконувати свої княжі обовязки і загально людські. Заборонює м. и. накладати кару смерти, велить піклуватися удовами, сиротами, бідними. Се вказує на його благородне серце й гуманну, людяну вдачу. В листі до кн. Олега просить віділслати йому невістку, жінку вбитого у бою сина Ізяслава, щоби враз із нею він міг оплакати смерть любого сина.

Зміст Поучення.

В поученню виріжнити можна три частини: релігійний виклад, правила княжого життя і власну житепись автора, що має дітям служити взором. Опираючися на Псалтирі і творах святих отців, автор радить проганяти гріхи каяттєм, сльозами і молитвою. Навіть серед ночи добре є ставати і бити поклони, а їдучи конем говорити „Господи помилуй“.

В другій частині дає вказівки дітям і заохочує до любови Бога і ближніх. Велить не забувати на бідних, помагати сиротам, боронити удови. Є ворогом кари смерти: „Ні невинного, ні винного не вбивайте...“ Велить додержувати присяги, шанувати старших, вистерігатися лінивства. Усякі обовязки дома, на війні радить князям — дітям виповнювати самим і на нікого не здаватися. Гостя треба шанувати, відки не прийшов би, бо гість розносить славу по світі: добру або лиху. Жінку треба любити, але влади над собою не давати. „Нехай

не застане вас сонце в постелі — просить синів. „Не лінуйтеся добувати знання“.

У третій частині оповідає про своє життє і свої пригоди на війні, дома і на ловах. Дуже часто був у небезпеці в часі походів, на Половців і в часі ловів. Часто ловив власною рукою дикі коні, що тоді жили по степах. Двічи брав його тур на роги враз із конем Лось раз топтав його ногами, другий раз поколов рогами. Дикий кабан вирвав йому меч, медвідь вкусив у ногу, рись скочив на плечі і повалив разом з конем. Все таки без Божої волі не сталося йому нічого злого.

Поученнє Мономаха поміщене у Лаврентиєвськім списку найдавнійшої літописи.

§ 40. **Иньші писання низшої школи.** Між иньшими творами що вийшли зпід пера письменників низшої школи виріжняються ще Поученнє духовному сину (Поученіє к духовному чаду) Юрія Зарубського і анонімне „Слово о князех“. Юрій був монахом зарубського монастиря і написав свій твір для молодого хлопця, що забажав мати його духовним своїм провідником. „Слово о князех“ є острою інвективою проти князів за їх міжусобиці.

§ 41. **Аґіобіоґрафічне письменство.** Широку область староукраїнської літератури виповнює т. зв. аґіобіоґрафічне письменство, якого змістом життя і чуда святих (*ἅγιος*-святий). У його склад вкодять оба твори Нестора, а саме житепись Бориса і Гліба і житіє Теодозія, і твір Якова „Сказаніє страстей“. Крім писань Нестора і Якова були ще тут оповідання про життє св. Антонія, про перенесеннє мощий св. Николая і и. Одначе найважнійшим і найціннійшим памятником аґіобіографічної літератури є — Печерський Патерик.

§ 42. **Київо-печерський Патерик.** Київо-печерський Патерик містить збірку житєписних оповідань про святих і подвижників Київо-печерського Монастиря. Ядром і основою цілого Патерика є Посланіє Симона до Полікарпа і Посланіє Полікарпа до Акиндина. Симон був черцем Київо-печерської Лаври а потім володимирським і суздальським епископом. Свій твір написав в рр. 1225 - 1226. Полікарп був черцем Печерського монастиря і сучасником Симона. Сю основу з бігом часу доповнено й поширено рядом додатків, вставок і доповнень. Друком вийшов Патерик в 1635 р. заходом Сильвестра Коссова у польській мові. В 1661 р. появилося перше друковане виданнє Патерика в церковно-славянській мові.

§ 43. **Літературна форма Патерика.** Київський Патерик має форму посланій (листів) Симона до Полікарпа і Полікарпа до Акиндина. У листі до Полікарпа робить Симон Полікарпови, що був його учеником або близьким свояком, гострі докори і дає йому ріжні поучення. Полікарп був дуже честилюбивий і вічно невдоволений. Двічи покидав Печерський монастир, щоби стати ігуменом. За се

й докоряв йому Симон у посланію. А щоби показати, яким святим і вибраним місцем є Печерський монастир, додав 14 оповідань про знаменитих печерських монахів і чуда у монастирі. Тільки сі оповідання повинніб служити Полікарпови примірами, взірцями. Вони повинні годитися зі змістом листу й лічити душевну недугу Полікарпа. Тимчасом сі оповідання творять окрему цілість і льоґічно не є споєні зі змістом листу. Се є доказом, що посланіє Симона не є справжнім листом, а тільки літературною формою. Симон мав намір зладити збірку оповідань про печерських черців і тій збірці надав вибрану форму посланія до Полікарпа. Сей здогад тим більше оправданий, що Полікарп як чернець Печерського монастиря знав отсі всі історії. Симонову збірку доповнив Полікарп новою збіркою і заадресував до Акиндина, що був архимандритом Печерського монастиря. Він зладив одинайцять оповідань.

Обі збірки написані просто, але зручно, живо і цікаво. Оповідання ворушать чуттє і фантазію читача, містять цікаві подробиці про тодішне життє і побут, наслідком чого мають вартість літературну й історичну.

§ 44. Зміст оповідань із Патерика.

Про початок печерського монастиря. За часів князя Ярослава жив у Берестовім священик Іляріон, „муж благ, книжен і постник". З Берестового ходив часто над Дніпро на гору, де станув згодом Печерський монастир. Був тут великий ліс. І викопав собі малу печерку, на два сяжні, молився і співав часи. Коли князь поставив його митрополитом, ся печера остала так. Незабаром прийшов до неї св. Антоній. Походив він з Любича. На атонській горі приняв монаший чин. Відси повернув на Україну і шукаючи за пригожим місцем, надибав Іляріонову печеру, поселився у ній і проживав на молитві і пості. Слава про його побожне життє рознесла ся широко, Стали сходитися до нього люди і просили, щоби принимав їх у черці. І викопали вони великі печери і церкви і келиї...

Про життє св. Григорія чудотворця.

Святий Григорій вийшов раз до Дніпра по воду. В ту саму днину прийшов там князь Ярослав Всеволодич, що задумуючи виправитися в похід проти Половців, спішив до Печерського монастиря по благословеннє. Коли княжа дружина побачила старця, почала з нього сміятися. Але старець, що пророчим духом бачив їх близьку смерть, став взивати їх до каяття, „бо всі ви у воді помрете враз із вашим князем". Князь розсердився, велів звязати йому руки й ноги і кинути у воду. Старець потонув. Два дні шукали за ним черці і не найшли. На третій день нанадійко найшли його в келиї. Одіж його була мокра, лице ясніло і сам був неначе живий.

А князь Ростислав враз із цілою дружиною потонув у ріці, як се передсказав св. Григорій.

§ 45. Літописи. — Літописні зводи і збірники. Літописним зводом називається компіляція із літописних заміток, історичних творів, житій і иньших письменних і устних жерел. Літописним збірником зветься збірка кількох зводів в одному

творі. Так звана Несторова літопись, „Повість временних літ“ є одним із найдавнійших українських літописних зводів, Найважнійшими збірниками у яких дохована ся Несторова літопись є збірник Лаврентіївський і збірник Іпатський. Збірник (кодекс) Лаврентіївський повстав 1377 р. Зладив його монах Лаврентій, від якого збірник одержав назву. Одначе важнійший для нас, хоч пізнійший, є кодекс Іпатський, дохований в Іпатськім монастирі, зладжений остаточно в початках XV. в.

В Іпатськім збірнику першу складову частину становить Повість времяних літ, у якій історичні події доведені до р. 1110 Другу частину виповнює Київська літопись, що доводить історичні події до 1201 р., а третю Галицько волинська літопись, у якій опис історичних подій кінчиться 1292 р.

§ 46. Повний заголовок і зміст т. зв. Несторової літописи. Повний заголовок Несторової літописи є такий: „Се повѣсти времянныхъ лѣтъ, откоудоу єсть пошла роуская земля, кто въ Києвѣ нача первѣє княжити, и откоудоу роуская земля стала єсть“. Починається Несторова літопись оповіданнєм про походженнє Славян від синів Ноя і розселеннє народів після збурення вавилонської вежі. По короткім нарисі історії Ассирийців, Вавилонян і Греків автор спиняється при описі звичаїв славянських племен. Потім йде оповіданнє про заведеннє християнства між Славянами. Роком 862. враз із оповіданнєм про покликаннє варяжських князів зачинається історія київської держави, доведена до 1110 р. Центральною точкою цілої Літописи — хрещеннє України.

§ 47. Справа авторства „Несторової“ літописи. В питанню, хто був автором Повісти времяних літ, думки учених поділилися. Одні приписували її Несторови, черцеви Київо печерської Лаври, иньші Сильвестрови, ігуменови Видубицького монастиря. За авторством Нестора промовляє свідоцтво Полікарпа в Печерськім Патерику. Учені, що заперечували авторство Нестора, опиралися на суперечностях, які заходять між писаннями, про які певно заємо, що їх написав Нестор (житєписю Бориса і Гліба, житієм Теодозія), а літописю. Без сумніву перед Нестором істнували вже літописні зводи (прим. Никона Початковий звід). Все таки приймається тепер, що Нестор був автором одного зі зводів, а саме „Повісти времяних літ“. Сильвестер був тільки останнім її редактором. Його відношеннє до Повісти — се відношеннє редактора до готового вже памятника.

§ 48. Жерела Початкової літописи. Крім творів византийської літератури (хронік, Палеї, житій Кирила і Методія) автор першої української літописи користувався давнійшими літописними записками, устними оповіданнями сучасників (девятьдесятилітнього Яна Вишатича), державними

документами (договорами українських князів з Греками), княжими і народними переказами, поетичними творами устного дружинного епосу (епічними піснями про перших князів) і апокріфами.

§ 49. Основні прикмети Початкової літописи. Основними прикметами найдавнійшої української літописи є христіянсько-релігійний настрій і любов рідної землі. Релігійний настрій пронизує ціле оповіданнє літописця. Всі події, не тільки церковні, але й історичні (напади ворогів, пошесть, пожежа, смерть) пояснюються як прояви Божого гніву або Божої ласки. Навіть такі появи як затьміннє сонця, землетрус, вважає літопись знаками, що їх шле Бог для остороги людям. Попри те Початкова літопись овіяна також горячою любовю рідної землі. трівогою за її добро, деколи навіть високим патріотизмом. З окремим теплом відноситься літописець до міста Києва і до Полян.

Говорячи прим. про звичаї і обичаї славянських племен автор хвалить Полян за те, що мали гарні звичаї, спокійну вдачу і весільні обряди. Натомісць докоряє иньшим Славянам: Деревлянам, Радимичам, Вятичам, Сіверянам, Кривичам, що жили в лісах, як звірі, що сходилися на „ігрища межю сели", де співали усяк „бісовські пісні", а на гробах померших творили тризну.

§ 50. Літературна стійність „Повісти". Повість времяних літ має не тільки вартість історичну, але й літературну. В описуванню історичних подій слідно руку артиста, що прикрашує стиль поетичними зворотами і порівнаннями. Деякі місця вражають глубоким ліризмом, иньші драматичним малюнком подій. Автор вплітає між сухі описи історичних подій легенди народні перекази, що оживлюють літопись і надають їй поетичне забарвленнє. До таких переказів належать: про св. Андрія, про заложеннє Києва, про смерть Олега від улюбленого коня, пімсту Ольги на Деревлянах, про хрещеннє Володимира, боротьбу хлопця з Печенігом, облогу Білгороду і багато иньших.

§ 51. Зміст деяких переказів. Переказ про св. Андрія. З Корсуня зайшов св. Андрій в Дніпровий лиман. Дніпром поїхав в гори і станув під київськими горами на березі. „Чи бачите сі гори?" — звернувся до учеників. „На сих горах засяє Божа ласка, стане великий город і Бог здвигне чимало церков". Потім поблагословив гори і поставив хрест...

Переказ про заложеннє Києва оповідає про, трьох братів Кия, Щека, Хорива і їх сестру Либедь, що основали місто Київ і назвали його іменем найстаршого брата.

Переказ про смерть Олега оповідає, що Олег запитував вішунів про свою долю. Один віщун ворожив йому, що згине він від свого улюбленого коня. Почувши се, Олег віддав коня слугам, а собі казав привести иньшого. По кількох літах Олег повернув з походу і запитав за

свого коня. Йому сказали, що кінь згинув. Олег став сміятися з ворожбита, що не справдилися його слова. Він забажав поглянути на кости погибшого коня, прийшов на місце, де лежав кінь і наступив ногою на череп. В тій хвилині вилізла з лоба гадюка і вкусила його в ногу. Олег від сього занедужав і помер.

Переказ про двобій хлопця з Печенігом. В часі одного нападу на українські землі, печеніжський князь предложив Володимирови рішити справу двобоєм. Володимир почав шукати добровольця. Але довший час шукав надармо. Вкінці прийшов до нього старець, у котрого був син, що в гніві роздер руками чобіт. Князь втішився і велів прислати його. Щоби випробувати свою силу, молодий герой звелів роздразнити бика розжареним желізєм. Бик почав тікати. Тоді він вхопив бика рукою за бік і вирвав йому шмат скіри. Виступив печеніжський велит „дуже великий і страшний", а коли побачив свого малого противника, розсміявся. Почався бій, в часі якого Українець повалив велита об землю. Тоді українське військо піднесло радісний крик, вдарило на Печенігів і розбило їх. На сьому місці Володимир построїв місто і назвав його Переяславом, бо переняв тут славу.

§ 52. **Київська літопись.** Продовженнєм Початкової літописи являється Київська літопись, що виповнює другу складову частину Іпатського збірника. Повстала в Київі говорить про історичні події до 1200 р. Головним змістом Київської літописи послужили княжі міжусобиці і боротьба українських князів з Половцями. Тут під р. 1185 находиться докладний опис походу князя Ігоря на Половців. Сей похід послужив також темою прекрасному поетичному памятникови „Слово о полку Ігореві". Київська літопись визначається живими описами битв, драматичностю і мистецьким оповіданнєм. Стиль переплетений народніми приповідками.

§ 53. **Історичний опис походу Ігоря на Половців.** Київська літопись передає осьтак сю подію:

В 1185 р. вирушив Ігор Святославич, князь Новгороду сіверського, враз зі своїм братом Всеволодом, князем курським і трубчівським, сином Володимиром, путивельським князем, небіжем Святославом Олеговичем, рильським князем і чернигівськими полками Ярослава в похід. В дорозі побачив затьміннє сонця. Одначе хоч дружина злякалася сього зловіщого знамени і просила князя не йти дальше, князь Ігор переправився через ріку Донець. В першій стрічі над рікою Сюурлієм в пятницю Ігореві війська віднесли побіду і забрали полонених. Раділи побідою і горділи, що зайшли далеко у половецькі степи. Одначе на другий день досвіта Половці почали наступати з усіх боків, як ліс. Розпочався новий бій, в часі якого Ігоря ранили в ліву руку. Бій тревав цілий день і цілу ніч. В неділю рано чернигівські Ковуї пустилися втікати. Ігор намагався їх здержати і скинув шолом, щоби його пізнали, але вони не вернули. Всі князі дісталися в полон. З усього війська 15 люда остало живими. Після

сеї побіди Половці кинулися на українські землі. Тимчасом Ігор жив у полоні досить свобідно. Половці позволили йому виїздити на лови з яструбом і держати свого священика. Одначе найшовся Половчанин Лавор, що намовив князя до утечі. Спершу Ігор не хотів, але вкінці згодився, сів на приготованого коня і по одинацяти днях спинився над Донцем.

§ 54. Галицько волинська літопись. Третьою староукраїнською літописною компіляцією є Галицько-волинська літопись, зладжена в західно-українських землях. Оповідає про події від 1201 до 1292 р. Описує їх так гарно, барвно і поетично, що читається її як високо артистичну повість. „Другої, такої літописи, каже Лепкий, ніде не знайдемо, як ніде нема такого степу, як наш, ані такої ріки, як Дніпро“. Головним її змістом часи володіння Данила і Василька і тяжке татарське лихоліттє. З усіх староукраїнських літописий має найбільш світського характеру. Своєрідний поетичний стиль, горячий патріотизм і національна свідомість роблять отсю літопись памятником високої літературної стійности.

Казка про Євшан-зілле.

В Галицько волинській літописи подибуємо прекрасну поетичну казку про степове зілле: евшан, яку переспівав Микола Вороний. Оповідається у ній про половецького хлопчину, ханського сина, що його Володимир Мономах забрав у неволю. Стужений батько (Сарчан) шле за ним співака, щоби наклонив його до повороту. Але хлопчина серед розкоший забуває про батька, рідню і свою країну. Не зворушують його ні віщунові слова, ні половецькі пісні. Що йно коли понюхав степове зілле-евшан, заплакав і сказав: „Та краще у своїй землі лягти кістьми, ніж на чужій бути славним“.

Боротьба над Калкою.

В 1224 р. настала нечувана боротьба. Безбожні Татари напали на половецьку землю. Половці, не могучи опертися татарській силі, прийшли до руських князів і говорили „як не поможете нам, ми нині були посічені, а ви завтра будете“. Тоді в Києві зійшлися українські князі на раду й урядили, що ліпше приняти ворогів на чужій землі, ніж на своїй. В місяці цвітні зійшлися на Варяжському острові (відай Хортиці). І приїхала сюди вся половецька земля; приїхали також Кияни, Чернигівці, Смольняни, Галичани, Волинці, Куряни, Трубчане, Путивельці — усі зі своїми князями. Коли прийшла відомість, що зближаються Татари, князь Данило Романович і иньші князі поїхали поглянути на невидані війська. Потім на чолі військ перейшли Дніпро розбили Татарів і вісім днів гнали за ними до ріки Калки. Тут розпочалася нова битва, в часі якої молодий Данило боровся дуже хоробро. Все таки Татари побідили українські війська. Пораженне Українців було таке, якого не було ніколи.

Крім сих літописий загально українського характеру істнували ще літописи т. зв. місцеві або льокальні, що своїм змістом доторкали тільки деяких городів або областий.

Лєктура: Юліян Опільський: Іду на Вас. Осип Назарук: Ярослав Осмомисл.

§ 55. **Паломник ігумена Данила.** Вже швидко після введення християнства втерся на Україні звичай відвідувати святі місця, де жив і навчав Христос. Путники вертали із Єрусалиму з пальмовими вітками і відси пішла їх назва — паломники. Деколи списували вони свої враження, що їх віднесли в часі подорожий і при звиджуванню святих місцевостий в окремих книжках. Сі книги звалися „странниками“, „хожденіями“ або „паломниками“. До найцінніших памятників того роду літературної творчости належить на Україні Паломник ігумена Данила.

Для наукових дослідів переложено його в XIX. в. на мову французьку, грецьку і німецьку. Про самого Данила мало зберіглося вісток. Не відомо навіть, у якому монастирі був ігуменом. Часте порівнаннє ріки Йордану з річкою Снов, що пливе в Чернигівщині, вказує що походив з Чернигівщини („В усім Йордан подібний до ріки Снови і що до ширини і що до глубини, і вельми круто та бистро тече, як ріка Снов“). Подорож відбув в рр. 1112—1113 (Иньші думають, що в рр. 1106—1108) за князя Святополка Ізяславича. У святій Землі володів тоді король Бальдуїн, що щиро заопікувався Данилом і дав йому добрих провідників. Данила твір містить опис подорожі до Єрусалиму, самого городу і місцевостий довкола Єрусалиму. Описує просто і докладно. Деколи вплітає апокрифічні перекази і леґенди, як пр. про огонь, що сходить з неба і запалює свічки на гробі Господнім, або про те, як ладан спадає ночию у виді роси на вітки одного дерева. На Господнім гробі молиться за всіх своїх земляків і ставить лямпаду від усієї української землі. Се свідчить дуже гарно про національну свідомість автора, його ідейність та його патріотичні почування.

§ 56. **Старинна поезія.** І перед введеннєм християнства і після його заведення на Україні широкою течією плила народня поезія. Український нарід не тільки втішався казками й переказами, але й співав ріжні пісні обрядові й історичні. На істнованнє у давній давнині обрядових пісень вказують й досі заховані їх останки у колядках, щедрівках, гаївках і весільних. Їх зміст, кольорит, їх поганський світогляд дають доказ, що вони повстали в дохристіянській добі. В багатьох иньших відбився відгомін княжого і дружинного побуту. Крім обрядових пісень істнували також перекази і пісні характеру історичного. Деякі із тих переказів і останків давніх епічних лицарських пісень війшли у староукраїнські літописи, иньші збереглися в устах народу. Галицько-волинська літопись оповідає, що коли король Данило та його брат Василько вернули по побіді над Ятвягами, їм співали пісню слави. У тій самій літописи згадується про народнього співака Митусу, а автор „Слова о полку“ говорить про співака Бояна, що не тільки співав пісні в честь поодиноких князів, але співав

їх при супроводі музичного інструменту. Все се є доказом буйного розвитку поезії у домонгольській добі.

До давніх переказів, що збереглися в устах народу, належить переказ про Михайлика і Золоті ворота. Переказ оповідає, що коли Татари напали на Київ, був там лицар Михайлик. Як випустив з лука стрілу, стріла впала у миску Татаринови. Татарин зажадав від Киян видачі Михайлика.

Кияне постановили піддатися. Тоді Михайлик сказав: „як віддасьте мене, то в останній раз будете бачити Золоті ворота“. Потім сів на коня, взяв Золоті ворота на ратище, як сніп жита і поїхав у Царгород. Як відкрив ворота, чужоземці ввалилися у місто. А лицар Михайлик і досі живе в Царгороді. І буде кажуть, колись такий час, що Михайлик вернеться в Київ і поставить ворота на своє місце...

§ 57. **Билини.** Між піснями великоруського народу, що носять назву „билини“ або „старини“, істнує окрема група билин т. зв. київського циклю. Хоч не доховалися вони на Україні, а на далекій півночи, все таки є вони українського походження. На українське походженнє билин вказують згадувані в них імена міст Київа, Чернигова, ріки Дніпра і малюнки української природи. Головним героєм билин — князь Володимир Великий, якого вони звуть „ясним сонечком“. Головним змістом є боротьба героїв, (як Іллі Муромця) з ріжними страховищами, стоголовими смоками, що загороджують дорогу до Київа. У сій боротьбі героїв зі змиями і иньшими страхіттями символічно зображені змагання українського народу з дикими степовиками. Під впливом нових історичних подій і нових сильних вражінь на Україні билини призабулися. Занесені у Московщину, там і доховалися.

§ 58. **Доля поетичних творів. Двоєвіре.** Початки української народньої поезії сягають далеких доісторичних часів. Одначе її дальший буйний розвиток спинив прихід християнства. Враз із ширеннєм нової християнської релігії розпочалася завзята боротьба християнських духовників з давніми піснями, обрядами та звичаями, в яких проявлялися сліди поганських вірувань і поганського світогляду. Настала боротьба двох світів: давнього поганського з новим християнським. Очивидно християнство не в силі було відразу викорінити усіх давніх довговікових вірувань, обрядів, звичаїв, пісень. Витворилася отже сумішка двох світоглядів: колишнього поганського з новим християнським — відома під назвою двоєвіря. В часі сеї боротьби затратилося чимало памятників народньої поезії, останки якої духовники намагалися викорінити усякими способами. Прикладом, як боролося духовенство із ненависним поганським світоглядом, може служити посланіє митрополита Івана, родом Грека, до черця Якова, де велить відвертати людей від віри в чари і в бісів.

§ 59. **Слово о полку Ігореві.** Безперечно найцікавнійшим памятником староукраїнської літератури й одинокою в цілости доховаиою памяткою староукраїнської поетичної

творчости є „Слово о полку Ігореві“. Віднайшов сей памятник при кінці XVIII. ст. граф Мусин Пушкин. З віднайденої рукописи зроблено копію для цариці Катерини. В 1800 р. Слово вийшло друком. Сама рукопись згоріла при пожежі Москви 1812 р. Остала тільки недокладна копія, зладжена для цариці Катерини і не зовсім поправне виданнє з 1800 р. І хоч від появи першого видання Слова по сьогоднішну днину цілий ряд учених присвятив свою працю дослідам над сим виїмковим памятником, все таки є ще у ньому деякі місця, що їх ріжні учені ріжно пояснюють і що звуться темними місцями.

§ 60. Зміст Слова о полку.

Розпочинається Слово о полку поетичним вступом, у якому автор порівнює свою творчість з творчістю давнього співака Бояна. Автор хоче заспівати сумну пісню про похід Ігоря Святославича. При тім радби він придержуватися історичної правди, а не йти по замислам і видумкам Бояна. Боян бо віщий, як хотів кому зложити пісню, носився вивіркою по дереві, сірим вовком по землі, сизим орлом попід хмари. (Сими образами хоче автор сказати, що в Бояна була буйна уява). А скільки разів Боян згадав про незгоди давніх князів, пускав десять соколів на стадо лебедів, а як тільки сокіл долітав до стада, лебідь зачинала співати пісні поодиноким князям; старому Ярославови (Мудрому), хороброму Мстиславови, що зарізав (хана) Редедю перед касожськими полками і Романови Красному. Але се не десять соколів пускав Боян на стадо лебедів, тільки свої віщі пальці клав на живі струни, а вони самі славу князям рокотали. (Згадка про Бояна вказує, що вже перед автором Слова істнували якісь співаки, що співали лицарські пісні при супроводі музичного інструменту).

В другій і третій пісні малює автор похід і зловіщі знамена, якими природа остерігала Ігоря... Коли Ігор глянув на світле сонце, побачив, що воно тьмою вкрило його військо. Але хоробрий Ігор не злякався зловіщого знамени. „Ліпше порубаним бути, ніж жити у вічній трівозі“ — сказав до дружини. „Хочу проломити копіє конець половецького поля, хочу голову свою положити або напитися шеломом з Дону“. В часі дальшого походу стрінувся Ігор зі своїм братом Всеволодом, який став славити хоробрість і завзяттє своїх Курян. „Мої Куряни — казав князь Всеволод, сміливі борці: під трубами повиті, під шоломами виколисані, кінцем спису вигодовані: всі шляхи їм відомі, яруги їм знані, луки в них натягнені сагайдаки втворені, шаблі вигострені: самі скачуть як сірі вовки в полі, щоб собі добути чести, а князеви слави. (Таким поетичним способом висловлена тут думка, що вояки Всеволода змалку заправлені до воєнного діла).

В часі походу ріжні явища природи віщували Ігореви нещастє Сонце вкрилося тьмою і тьмою вкрило дорогу. Ніч застогнала грозою і пробудила птиці, настав свист зьвірів. Див (божество темряви, неприхильне Українцям) зачав кричати на верху дерева, щоби дати вістку половецьким землям; Волзі, Поморю (побережу Чорного моря), Посуллю й Сурожеви (береги Азовського моря) й Корсуневи і Тмуторокапови, що йдуть ворожі війська. В міру того, як посувалис

війська дальше, являлися що раз то всві зловіщі знаки. Вовки вили по яругах, орли клекотом скликали зьвірів на кости, лисиці лаяли на червоні щити. Заснув щебет соловія, пробудився говір галок...

Дальше йде опис першої стрічі Українців з Половцями і побіди українських військ. Було се в пятницю рано. Українці розбили Половців і забрали їх табор з усім майном, золотом, шовками, оксамітами і половецькими дівчатами. Опанчами, кожухами, та й усякими половецькими дорогоцінностями стали мости мостити по болотах і грязюках.

Битва на Каялі. Але другої днини ранним ранком крізаві зорі почали заповідати світ. З моря йшли чорні хмари і хотіли закрити чотири сонця (Під хмарами автор розуміє хмари Половців, а під чотирма сонцями — чотирох українських князів). Вітри, Стрибогові внуки, стрілами віяли на хоробрі Ігореві полки. Дудніла земля, мутно текли ріки, курява покрила поля. Половці йшли від Дону і від моря і зі всіх боків обступили українські війська. Діти бісові криком поля перегодили, а хоробрі Українці перегородили червоними щитами. Слідом за загальним описом битви автор спиняються докладнійше при одному її епізоді, малюючи хоробрість Буй-Тура Всеволода. Стояв він на самому переді, кидав стріли на ворожі полки, вдаряв мечами об їх шоломи. Куди тільки поскочив Тур, полискуючи своїм золотим шоломом, лежали погані половецькі голови. Не зважав він ні на рани, забув за почести, життя і город Чернигів, забув за батьківський золотий престіл і за свою милу жінку, гарну Глібівну, її звичаї й обичаї.

Тут автор перериває опис бою і лине думкою в давні часи, наче шукає причин сього нещастя, що за хвилину спаде на цілу Україну. Сі причини добачує він у княжих міжусобицях і вічних коромолах. За такого Олега Гориславича „засівалися і виростали незгоди та сварки, гинуло життє Дажбожого внука. Тоді рідко по українській землі погукували ратаї, але ворони кракали, а галки свій говір говорили, збіраючися летіти на поживу...

Щойно після того приступає автор до малюнку самого нещасного висліду битви. Із ранку до вечера, з вечера до ранку летіли стріли, греміли шаблі об шоломи, тріщали списи в незнанім полі серед землі половецької. Чорна земля під копитами кістьми була посіяна, і кровю полита, а тугою посходила по українській землі... Билися день і другий, а третього дня коло полудня впали Ігореві стяги. Брати розлучилися на березі бистрої Каяли, бо не стало крівавого вина. Хоробрі Русичі докінчили бенкет, сватів напоїли і самі полягли за українську землю... Поникла трава від жалощів, а дерево з туги до землі похилилося.

Наслідки нещасного бою. Після сього крівавого бою невесела настала година. Колишню силу української землі покрила пустиня. Між синами Дажбожого внука повстала Обида. Сплеснула лебединими крилами над берегами синього моря і злинула дівою на Троянову землю. Минулася давня ворожнеча князів проти поганців. Князі ізза маловажних причин завели між собою спори. З того користали невірні і з усіх боків набігали з побідами на українську землю. Заплакали українські жінки: „Вже нам своїх милих лад ні мислию змислити, ні думкою здумати, ні очима оглянути, а золотом

сріблом вже нам ні трохи не подзвонювати". Широко розлився смуток по українській землі, широко потекла журба... Автор згадує при сій нагоді про недавні щасливі походи проти Половців великого київського князя, Святослава, що був для них пострахом. Побив він Половців своїми сильними полками, притоптав гори і яруги, скаламутив ріки й озера, висушив потоки і болота і самого половецького хана, Кобяка, забрав у неволю. Тоді усі чужинці славили Святослава а тепер докоряють Ігореви, що на дно половецької ріки Каяли насипав українського золота і сам із сідла золотого пересів у сідло невольницьке.

Сон князя Святослава. Другу частину Слова зачинає Сон князя Святослава. Снилося князеви, що він лежав у Київі на горах на тисовому ліжку, що його вкривали чорним покривалом і черпали йому синє вино, змішане з отрутою. Снилося дальше, що на груди сипали йому з порожніх сагайдаків жемчуг, а сей жемчуг складався із невірних кочовиків. В його золотоверхім теремі — були дошки без сволока, а всю ніч з вечера кракали ворони. Бояри пояснили князеви сон так, що се два соколи злетіли з батьківського золотого престолу пошукати городу Тмугороканя. Але шаблі поганих Половців підтяли соколам крила, а вони самі попали в желізні пута. Враз із двома сонцями померкли два молоді місяці... Почувши сю сумну вістку, промовив князь Святослав золоте слово і став докоряти князям Ігореви й Всеволодови, що нечесно вони воювали і сором нанесли його сідині. З жалем згадав хоробрі полки свойого брата чернигівського князя. Ярослава. Радби сам пагадати свою молодість і спробувати сил у новому поході, але княже лихо йому на заваді. В слід за тим звертається автор з покликом до поодиноких князів: Всеволода, Рюрика Данила, галицького Ярослава Осмомисла, щоби вступили в свої золоті стремена за обиду сього часу, за рани Ігоря, за українську землю.

З особливою горячою апострофою звертається автор до галицького князя Ярослава Осмомисла, що високо засів на своїм золотокованім престолі, підпер своїми желізними полками угорські гори і замкнув (угорському) королеви шлях. Автор вказує на велику могутність Ярослава Осмомисла, що судив суди аж до Дунаю, що отвирав, кому хотів, київські ворота і зі свойого золотого престолу стріляв султанів за землями (натяк на поміч Ярослава Фридриху Рудобородому в часі хрестоносних походів). Вкінці взиває його до походу проти погано кощія. Кончака. По зазиві до иньших князів: Романа Мстиславича, Інгваря і Всеволода співає автор пісню про Всеслава полоцького, що вмів перекидатися у вовкулаку.

Третя частина зачинається плачем Ярославни. (Ярославна була жінкою Ігоря, а дочкою Ярослава Осмомисла).

Аж ось на стінах городу розлягається голос великої жіночої туги. Се княгиня Ярославна плаче — побивається за своїм мужем. Хоче злинути зазулею по тихому Дунаю, обмочити бобровий рукав у Каялі ріці і втерти кріваві рани на помарнілому тілі свойого мужа. Вона звертається найперше з просьбою до вітру. Питає його, чому так нагально віє; чому мече ханові стріли на своїх легких крилах на військо її мужа. Чи мало йому і

простору віяти попід небесами й колисати кораблі на синьому морю? По що розвіяв її радощі по шовковій тирсі.

Потім звертається з просьбою до Дніпра Славути, що пробив камінні гори крізь половецьку землю і носив на собі Святославові чайки. Благає його, щоби приніс на своїх филях її мужа до неї, аби вона не слала своїх сліз до моря рано. Вкінці звертається до ясного сонця. Каже, що для всіх воно тепле і красне. Тільки їй одинокій справляє воно горе, бо томить спекою військо її мужа, згинає луки, замикає сагайдаки. Голосні ридання княгині Ярославни є немов причиною у течі Ігоря. Оповідаючи про втечу Ігоря автор відразу попадає у веселий бадьорий тон. Заграло море о півночи. Понеслися стовпи туманів. Се Бог вказував Ігореви шлях у батьківську землю. Погасли вечірні зорі. На даний Овлурем знак Ігор пустив ся в утечу. Горностаєм скочив очеретом, білим гоголем плив водою, босим вовком біг по степу, соколом зносився під хмарами, бючи гуси й лебеді на сніданок, обід і вечерю. За ним тікав Овлур. В часі утечі Ігоря природа сприяє йому і помагає. У розмові з Донцем князь Ігор дякує йому за те, що стелив йому зелену траву на своїх срібних берегах, що одягав його теплими мраками під тінню зеленого дерева. Не такою була ріка Стугна, що втопила молодого князя Ростислава. В закінченю малює поет радість на українській землі з приводу приходу Ігоря.

§ 61. **Авторство Слова.** Хто був автором Слова о полку Ігореві, невідомо. Здогади є ріжні. Певним тільки те, що був се чоловік світський, не духовник. Ніякий духовник не смів би був користуватися до тої міри поганським світоглядом, як се зробив був автор Слова, не ввів би був у свою поему Дажбогів, Стрибогів, Дивів, Волесів, Обид і т. д. Був він також сучасником описуваних подій, членом княжої дружини.

§ 62. **Час написання.** Слово о полку написане 1187 року. Пізнійше не могло повстати тому, бо в сім році помер князь Ярослав Осмомисл, до якого автор як до живого звертається із зазивом, щоби пімстив рани Ігоря і неславу української землі. Князь Ігор являється вже після повороту з полону, що сталося також 1187 р.

§ 63. **Характеристика поеми.** Слово о полку є лицарською поемою, подібною характером до старофранцуської Пісні про Ролянда. Змістом Слова героїчний подвиг українських князів у боротьбі з дикими степовими наїздниками Половцями, що виперши Печенігів, доскулювали частими набігами, українським землям і нищили доробок Українців. Головні постати у поемі наділені прикметами героїв-лицарів (князь Ігор у хвилині, коли не лякається зловіщого соняшного затьміня, коли завертає полки, князь Буй Тур Всеволод, коли хвалить лицарські прикмети своїх Курян і в часі бою, коли на самім переді кидається на ворогів). Ідеєю твору — се добро і слава української київської держави, дбалість про її цілість. Автор стоїть під великим впливом народньої поезії. З багатої скарбниці народньої творчости черпає епітети (синє море, чисте

поле, сірі вовки, чорний ворон), тавтольоґічні вислови (труби трублять, ні мислию змислити, ні думкою здумати) і цілий ряд порівнань (Ігор скаче горностаєм по чагарнику, пливе білим гоголем по воді, скаче босим вовком... дальше порівнаннє битви з молоченнєм збіжа, сійби, а побоєвища з чорною рілею). Також форма Слова, ритмічна будова нагадує форму українських народніх дум. На велику літературну стійність Слова складаються живі чудові описи походу, боротьби, горячі поклики до князів, повні глубокого ліризму, елеґійні згадки про колишні княжі міжусобиці, жива участь сил природи в долі Ігоря і його дружини (природа найперше остерігає Ігоря зловіщими знаками, в часі невдачі сумує, в часі утечі помагає, а вкінці радіє поворотом), поетичні останки давнього мітичного поганського світогляду і горячий патріотизм автора, що рад зєдинити всіх українських князів до спільної акції проти одного ворога — Половців. Поетичні переспіви Слова на живу українську мову зладили Михайло Максимович, Тарас Шевченко, Юрій Федькович, Степан Руданський, Панас Мирний, Василь Щурат, Богдан Лепкий.

§ 64. Наслідування Слова о полку. Слово про похід Ігоря мало вплив на деякі пізнійші літературні твори. До таких належить Слово про Мамаєве бойовище, в якому змальована побіда князя Дмитра Донського над ханом Мамаєм в битві на Куликовім полі 1380 р. На основі Слова про Мамаєве бойовища і Слова про похід Ігоря на початку XV. в. повстав памятник „Задонщина". Автор Задонщини Софоній наслідує невільничо Слово про похід Ігоря, даючи тільки недоладну копію. Деякий відгомін Слова о полку можна найти також в „Слові о погибели руськия земли", де малюється сумне положеннє української держави перед другим татарським нападом і у Слові про Лазарове воскресеннє. Слово про Лазарове воскресеннє се реліґіна поема на апокрифічні мотиви.

Зміст Слова про Лазарове воскресеннє.

Праотці, що томляться у пеклі, дізнаються про те, що Лазар має воскреснути. Вони зворушуючими словами передають йому просьбу до Христа, щоби прийшов у пекло їх визволити. Особливо сильною, гарною і поетичною е промова Адама. Дальше йде оповіданнє про те, як Христос зійшов до Аду і освободив праведників.

§ 65. Моленіє Данила Заточника. Дуже цікавим памятником староукраїнської літератури було Моленіє Данила Заточника. Моленіє — се низка ріжних думок і висловів, вибраних із книг св. Письма, Пчел і зпосеред народніх приповідок Між поодинокими сентенціями нема нераз льоґічного звязку. Характер твору дидактичний. Автор висловлює думки про багатих і бідних, про мудрість і глупоту, про долю, про добрих і злих княжих дорадників, про добрі і злі жінки.

Ось для приміру деякі афоризми:

„Коли багатий заговорить, усі замовкнуть, а слово його піднесуть під небеса; а заговорить убогий, всі крикнуть на нього і замкнуть йому уста; чия одіж багата, того й річ чесна“.

„Як хто заопікується людиною в журбі, немов студеною водою напоює її в жаркий день“.

„Коли посилаєш мудрого мужа, мало йому кажи, а посилаєш нерозумного, сам не лінуйся за ним іти“.

„Краще чути спір розумних, ніж вказівки нерозумних“.

„Як у діравий міх воду лити, так нерозумного вчити“.

„Золото випробовується вогнем, а людина напастьми“.

„Краще в діравім човні по воді їздити, ніж злій жінці повірити тайну“.

Твір Данила Заточника має форму просьби до князя о помилуваннє. — Автор нарікає на свою гірку долю на засланню і просить князя, щоби зглянувся над ним, простив йому і позволив вернути у рідну країну. На основі сеї форми довший час думали, що Моленіє Заточника є справжньою просьбою княжого дружинника, прогнаного за якусь провину, чи то трусливість у бою, чи виявленнє тайни княжого дому, над озеро Лаче. Деякі дослідники думали, що просьба адресована була до князя Ярослава Володимировича (1182—1199), иньші, що до переяславського князя Ярослава Всеволодовича (1253—1236). Новійші досліди виказали, що ніякого такого справжнього Заточника не було, а його твір має тільки літературну форму просьби, яку автор запозичив у грецьких письменників. Пізнійший переписувач додав до твору оповіданнє про те, як Данило запечатав свою просьбу у віск, пустив її на озеро, як її проковтнула риба, як рибалка зловив рибу і заніс просьбу князеви, як таким робом князь дізнався про бідуваннє Данила і змилосердився над його долею. Казка нагадує легенду про перстень Полікрата. Моленіє — се твір талановитий, остроумний, полискуючий місцями їдкою сатирою і гумором.

§ 66 **Характеристика літературної творчости київського періоду.** Література київського періоду стояла під впливом византийським. Характер її церковно-релігійний. (Виїмок становить Слово о полку) Виказує вона широкий розмах, багатство, свіжість, оригінальність й ідейність Любов до рідної землі, радість з її сили, могучости і щастя, смуток в її терпінню і невдачах — все се є прикмети, що надають памятникам староукраїнської літератури — великої ціни.

§ 67. **Причини занепаду літератури.** В XIV. ст. проявляється занепад літературної творчости. Ще XIII. вік може почванитися таким знаменитим памятником як Галицько-волинська літопись, що силою та красою дорівнує Слову про похід Ігоря. В XIV. віці літературне життє слабне. Сей занепад літератури йде в парі з руїною економічного і культурного життя українських земель, спричиненою т а т а р с ь к и м н а б і г о м в 1240 р. Татари спустошили українські

землі, попалили села й міста, збурили Київ, а враз із ним головний осередок літературного життя, Київо-печерський монастир. Загинули памятники, багато рукописий затратилося. Коли Батий станув під Київом „не можна було — говорить літописець — нічого чути від рипу його возів, від великого реву його верблюдів, і іржання табунів його коний". Руйнуючи Київ, Батий завершив діло розпочате суздальським князем Андрієм Боголюбським, який в 1169 році, кермований завистю, збурив Київ.

§ 68. **Нові державні орґанізми.** Наслідком татарського лихоліття і враз із упадком двічи зруйнованого Київа упадає також і політичне значіннє київської держави. Її місце займають тепер нові державні орґанізми; володимирсько-суздальська держава на півночи і галицько-волинське князівство на заході. В 1299 році київський митрополит переносить свою столицю у Володимир над Клязмою, що стає осередком політичного і церковного життя на півночі. Згодом таким осередком стає Москва як столиця суздальських князів, які від 1328 року стали зватися московськими князями. Сі обидві держави: московська на півночи і українська на заході переймають у спадщині по державі київській її духовий доробок, памятники її культури й літератури, плекають і розвивають їх на свій лад.

§ 69. **Літературна творчість в добі татарського лихоліття.** Все таки і в самому Київі літературна творчість не завмерла, тільки ослабла. Появляються твори церковно-релігійного характеру, перерібки давних творів, компіляції й моралізуючі писання духовників, в яких намагаються виказати, що горе, яке спало на українські землі — се тільки кара божа за гріхи, за двоєвірє, за поганські вірування й ігрища. (Слово нікоєго христолюбця і ревнителя Христової віри). Подибуються також люди, що у тих сумних часах першої руїни намагаються двигнути нарід з його економічного й культурного занепаду. До них належали: митрополит Кирило, епископ Серапіон, митрополити Кипріян і Григорій Цамблак.

§ 70. **Кирило, Серапіон, Кипріян, Григорій Цамблак.** В часі обїздки своєї епархії київський митрополит Кирило завважав занепад християнської побожности і чимало неправильностий у богослуженнях і в життю духовенства. Тому спровадив з Болгарії Номоканон або Кормчу книгу, що містила ряд постанов і законів не тільки в церковних справах, але й у справах домового та родинного життя. Видав також Правило враз із поученнями для духовенства. Митрополит Кирило вказує на те, що нещастя, які спали на українську землю, є тільки карою за гріхи, за ріжні „бісовські" забави. Від духовенства жадає точного виповнювання обовязків і строго морального життя. Серапіон був володимирсько-суздальським епископом і жив у XIII. в. Писав поучення і проповіди. Подібно як Кирило доказує у своїх проповідях, що всяке лихо затьм: Кіння,

землетруси, напади ворогів — се кара за беззеконня. „За наші гріхи — говорив він — навів на нас Гасподь Бог нарід немилосерний, нарід лютий, нарід, що не пощадив ні молодої краси, ні немочи старців, ні молодости дітий“... Проповіди Серапіона (числом 5) писані гарно, красноріčиво, зі сердечмим теплом. Письменниками й проповідками сеї доби були також митрополит Кипріян і митрополит Григорій Цамвлак, за яких оживився вплив південної Славянщини на українську літературу. В XIII. і XIV. в. у Сербії і Болгарії розвинувся живійший літературний рух: у Болгарії за патріярха Євтимія, в Сербії за Степана Душана — і се не зістало без впливу на українську літературу. Сей вплив йшов головно через чернечу республику на Атоні, що була неначе центральною славянською бібліотекою. Обидва митрополити Кипріян і Григорій Цамвлак були Болгарами. Цамвлак брав участь на соборі в Констанції, де намагався довести до злуки української церкви з Римом. Але його заходи були безуспішні.

§ 71. Татарське лихоліттє у народній поезії.

Відгомін татарських набігів подибуємо у ряді народніх пісень, з яких яркими поетичними красками змальована уся безодня народнього горя.

„Зажурилась Україна, що нігде прожити:
„Гей витоптала орда кіньми маленькії діти,
„Ой маленьких витоптала, великих забрала
„Назад руки постягала, під хана погнала“.

Або: Коли Турки воювали,
Білу челядь забирали;
І в нашої попадоньки
Взяли вони три дівоньки.
Одну взяли попри коні,
Попри коні на ремені,
Другу взяли попри возі,
Попри возі на мотузі.
Третю взяли в чорні мажі...
Що ю взяли попри коні,
Попри коні на ремені,
То та плаче: „Ой Боже мій!
Косо моя жовтенькая!
Не мати тя розчесує,
Візник бичом розтріпує“.
Що ю взяли попри возі,
Попри возі на мотузі,
То та кричить!
„Ой Боже мій, ніжки мої!
Ніжки мої біленькії!
Не мати вас умиває,
Пісок пальці розїдає,
Кровця пучки заливає!“
Що ю взяли в чорні мажі,
То та плаче, то та кричить:

„Ой Божеж мій, очка мої
Очка мої чорненькії!
Тільки орсак проходили,
А білий світ не виділи!“

§ 72. Перевага українського елементу в литовській державі Коли протягом XIV. ст. українські землі стали постепенно входити в склад литовської держави, український елємент, культурно сильнійший, добув собі там рішучу перевагу. Литовські князі Ольгерд і Любарт, забираючи українські землі, освободжували їх зпід татарської влади. „Старини вони не рухали, новини не вводили“. Приймали віру Українців, говорила й писали по українськи, судили по місцевим звичаям. Побіджена Україна заволоділа культурою над побідною Литвою. Українська мова стала мовою двірською, урядовою, мовою освічених людий. В тій мові доховалися „Судебник“ Казимира, „Литовський статуті“ і т. зв. Литовсько-руські літописи.

§ 73. Литовсько-руські літописи. Є вони безпеcречно найважнійшим витвором тогочасного письменства. Мова їх — се тодішня літературна мова, якої основу творить київська актова мова з сильним впливом білорущини і численними польонізмами. Кодекси сих літописий розпадаються на три окремі ґрупи. Кодекси першої ґрупи криють в собі основи історії Литви від другої половини XIV. ст. до половини XV. ст. Є тут талановите оповіданнє про взаємини Витовта і Ягайла, при чім літописець боронить становища Витовта і містить похвалу Витовту. Друга ґрупа оповідає про прихід Палємона з Італії і про казочну минувшину Литви до Ґедиміна. Потім йде оповіданнє про новійші часи литовської держави, що кінчиться короткою хронічкою, доведеною до 1575 р. Третя ґрупа творить кодекс президента суду А. Биховця, що ріжниться значно від попередніх і має багато епізодів, яких не стрічаємо в ніякім иньшім кодексі. Оповіданнє живійше, місцями має повістевий виклад й оживлене часто леґендами. Рукопись уривається на 1507 р. Сими літописями користувалися польські хроністи Бєльський, Длуґош і Стрийковський.

Крім численних списків литовсько-руських літописий замітка ще Супрасльська рукопись, у якій витяг із староукраїнських літописий продовжений новими записками. До сих записок додане цікаве оповіданнє про литовсько-московську війну та про побіду князя Константина Ів. Острожського під Оршою над Москвою в 1515 р. Острожський порівнаний тут з „індійським царем Пором“ Похвала кн. Острожському кінчиться „славою“, що нагадує ритмічну будову „Слова о полку“.

§ 74. Початки полєміки. В XV. в. крім Литовсько-руських літописий повстають також перші памятники релігійної полємiки. Змістом полємічного письменства являється спір православних з католиками та уніятами на релігійн теми.

Змагання Українців до унії.

Нехіть до латинників істнувала серед Українців здавна; здавна найшла вислів в деяких перекладних і оригінальних памятниках. Все

таки мимо свого ворожого тону, що так і повтаряється у православних при кождій згадці про західню церкву — змагання до унії на Україні з римською церквою виринають часто. Вже галицький князь Данило, думаючи скинути татарське ярмо, обіцяв папі приняти унію в заміну за поміч західно европейських держав у боротьбі з Татарами. Але завівся. Одержав королівську корону, але помочи не діждався, тому й кинув думку про унію. На ново виринає на українських землях думка про унію з Римом за митрополита Цамблака, що бере участь на соборі в Констанції. В р. 1439 київський митрополит Ізидор приймає унію на соборі Ферарсько-фльорентиськім, але його змагання завести її на Україні не повелися.

§ 75. **Посланіє Мисаїла.** Нову пробу довести до унії стрічаємо в змаганнях київського митрополита Мисаїла, що написав посланіє до папи Сикста IV. з просьбою о принятте Українців під опіку. Посланіє Мисаїла написане в 1476 р. Автор просить папу, щоби не вірив клеветникам, що намагаються очернити Українців, запевнює його про свою прихильність до папського престолу і просить, щоби взяв руську церкву під свою опіку. Посланіє писане висшим стилем і прикрашене ріжними панеґіричними прикрасами. Видав сей твір Іпатій Потій на доказ, що вже перед ним істнували на Україні змагання до унії.

II. Середня доба.

(XVI—XVIII. в.)

§ 76. **Відмінний характер літературних памятників середньої доби.** В XVI столітю українська література зміняє свій характер. Ся зміна характеру літератури слідна передівсім у мові памятників. Коли в літературних памятниках першої доби мовою була мова церковно-славянська тільки з незначними примішками форм, звуків і слів живої народньої мови, так тепер вона підлягає змінам. В основі своїй вона й дальше церковно-славянська. Що раз більше одначе підпадає вона під вплив живої народньої мови, що раз більше зближається до неї у звуках, формах і словах, приймаючи попри те завдяки новим обставинам життя чимало слів польських, білоруських, латинських. Ся нова неодноцільна мішанина звалася мовою книжньою.

На зміну характеру української літератури в другій добі її розвитку впливали протягом століть: 1) політичні події, 2) релігійні, 3) культурні течії, що прийшли на Україну із західної Європи.

§ 77. **Політичні події.** У XIV. і XV. столітю звершився ряд важних історичних подій, які з одного боку перервали дотеперішні взаємини українських земель з південно славянськими країнами і з Царгородом, а з другого боку зближили Україну до західньої Европи і західньо-европейської культури. Такими подіями, що позбавили Україну дотеперішніх культурних впливів, був упадок Сербії, що 1389 р. по бою на Косовім полі дісталася під володіннє Турків, упадок політичної незалежности Болгарії (1393), а вкінці упадок Царгороду, занятого Турками 1453 р. Рівнобіжно з тим иньші історичні події зближують Україну до заходу. В 1340 році за Казимира Великого галицька Україна входить у державну сполуку з Польщею, а в 1386 р. за Ягайла лучаться з Польщею литовсько українські землі. Сполуку всіх українських земель з Польщею завершує люблинська унія в 1569 р. Наслідком сих подій Україна підпадає під впливи польські й західно европейські. Також розвиток козаччини, козацькі походи і війни полишили сильний відгомін у літературній творчости, даючи почин окремому козацькому епосови-думам.

§ 78. **Релігійні події.** До західної Европи зближують Україну також деякі події релігійні, як собор в Констанці

Ферарі і Фльоренції і **берестейська унія**. Вже на соборі в Констанції (1415) являється з рамени Українців митрополит Григорій Цамвлак. Се свідчить про взаємини України із західною Европою. На ферарсько фльорентийськім соборі (1438 і 1439) бере знова участь київський митрополит Ізидор, який на соборі намагається довести до унії української церкви з Римом, а вертаючи на Україну, проголошує урочисто акт злуки. Засуджений московським князем на смерть вертає до Риму, де папа іменує його кардиналом. Важною релігійною подією була **берестейська унія**, заключена 1596 р. Берестейська унія викликала що правда горячі і завзяті релігійні спори, поділила українську суспільність на два ворожі собі табори: православних і уніятів, але витворила також багату галузь **письменства: літературу полємічну**.

§ 79. **Західно европейські культурні течії**. По причині згаданих політичних і релігійних подій, що звернули Україну лицем до заходу, починають звільна розливатися по українських землях західньо-европейські культурні течії найперше гуманізму, потім реформації.

§ 80. **Гуманізм**. На конець XIV. століття припадають відродини літератури і науки, відомі під назвою: гуманізму. До сих відродин довело велике зацікавленнє й замилуваннє до творів давної клясичної літератури (у штуці зветься сей зворот ренесансом). Перші прояви гуманізму подибуємо вже в творах італійських поетів: Данта, Петрарки і Бокаччія. З переселеннєм византійських учених і письменників, що втікаючи перед Турками, опинилися в Італії, се замилуваннє до клясичної старовини зросло ще більше. Всесторонна знайомість із творами клясичної літератури довела до розриву з дотеперішньою наукою, званою **схолястикою**. Головним завданнєм схолястики було узасаднювати й утверджувати правди християнської віри дорогою розумовання. Наслідком сього наука стояла на услугах церкви. Гуманізм домагався свободи дослідів і свободи думки, зривав зі сухими формулами схолястичної учености. З Італії широкою течією поплив він по цілій Европі, дістався до університетів у **Празі** (що його основано 1348 р.) і в Кракові (1440), в яких побирало висшу освіту також багато Українців. На обох сих університетах були окремі інтернати призначені для Литовців і Українців. Крім того багато заможнійших Українців виїздило на висші студії до Італії і тут познайомлювалися вони з кличами гуманізму. Таким гуманістом був Білорусин **Франц Скорина**, автор перекладу Біблії, що на падуанськім університеті одержав ступінь доктора лікарських і фільософічних наук. В Московщині працював иньший визначний гуманіст **Максим Грек**, а його діяльність причинилася **посередно** до поширення кличів гуманізму також на українських землях.

§ 81. Реформація. Другою важною культурною течією була реформація. В 1517 році виступив зі своїми релігійними тезами Мартин Лютер і дав почин до горячої релігійної боротьби і до сварок у нутрі християнської церкви. Одначе ще більше значіннє як на релігійному полі мав його виступ на полі літературнім. Лютер писав свої твори німецькою мовою, переложив нею св. Письмо, складав у ній релігійні пісні і тим робом ввів її у літературу. Від сеї пори латинська мова, якою досі виключно послугувалися у письменстві, уступає місце живим народнім мовам. Реформація огорнула не тільки середню і західню Европу, але стала також ширитися в Польщі, на Литві, і на Україні. Зокрема ширилися тут кальвінізм, социніянізм, або антитринітарство, або так званий аріянізм. Була се наука про св. Трійцю, противна католицькій науці, яку ширили у Польщі Лелій Социн, а потім його братанич Фавст Социн. Осередком сициніян був Пинчів і Раків, оісповідниками сеї віри чимало вельмож. Реформація відбилася також відгомоном в українському життю. Релігійна боротьба витворювала потребу висшої освіти краще зорганізованого шкільництва. У письменстві під впливом реформації слідне змаганнє зробити книжню мову більше доступною ширшим народнім шарам.

§ 82. Друкарська штука. Велике значіннє для збільшення й поширення літературної творчости мав винахід друкарської штуки. Винайшов її вполовині XV. ст. Іван Гуттенберг. Першою друкарнею, в якій друковано книжки в церковно-славянській мові і кириличним письмом, була друкарня Швайпольда Фіоля в Кракові. З кінцем XV. ст. (1491 р.) надрукував він пять церковно-славянських літурґічних книжок. Але за се посудили його в прихильности православію і закликали на суд краківського епископа. Тому Швайпольд Фіоль покинув Краків і перенісся на Угорщину, а друк книжок спинився. В початках XVI. ст. друкує книжки Франц Скорина в Празі (1517) і у Вильні (1527). Але сі друкарні не були на українській території. На Україні ширшу друкарську діяльність розвинув Іван Федорів (Федорович).

§ 83. Діяльність Івана Федоровича.

Іван Федорович і Петро Мстиславець були московськими втікачами. Після надруковання в Москві перших книжок мусіли кидати Москву з ляку перед темною московською товпою, що підбурена монахами, яким друкарська штука відбирала зарібок, спалила друкарню а їм самим грозила смертю. Після того Федорович і Мстиславець найшли захист у Заблудові, в маєтности гетьмана Ходкевича, оснували тут друкарню. Але що старий Ходкевич не мав уже охоти пособляти їх дальшій друкарській діяльности, покинули Заблудів. Мстиславець перенісся до Вильни, де за поміччю багатих виленських міщан Мамоничів і Заріцьких заложив нову друкарню, а Федорович опинився у Львові. Тут після упокорюючих благань і просьб найшов вінні підмогу для основання друкарні. Повстала вона на Підзамчу

ближчьно монастиря св. Онуфрія (1573). Але слабкі матеріяльні засоби стали на перешкоді його роботі; Федорович впав у довги, заставив друкарню жидови і мусів здержати дальшу роботу. В 1575 році бачимо його на дворі князя Острожського. В Острозі надрукував він славну Острожську Біблію (1580 р.) По видрукуванню Біблії вернув Федорович до Львова і тут помер. По його смерти викупило друкарню, заставлену жидови Ставропигійське Братство і в початках XVII. століття прибяло на управителя Михайла Сльозку.

З бігом часу повстали друкарні у Львові, Київі, Острозі а навіть по селах: в Почаїві, Стрятині, Угерцях коло Самбора, Кутеїні, Крилосі і и.

§ 84. **Переклади св. Письма.** Характеристичною проявою літератури середнього періоду є часті переклади ріжних творів св. Письма (псалтирів, учительних евангелій, Пісні пісень) на мову зближену до народньої або „посполиту“, як її звали перекладчики. Ходило саме о те, щоби широким верствам суспільности подати св. Письмо у мові їм доступній, зрозумілій. Такі переклади повставали подекуди під впливом реформаційних течій, подекуди від них независимо. Вже Франц Скорина з Полоцка видав у Празі „Біблію Руську“ (1517—19 р.) „Богу ко чти і людем посполитим к доброму наученію“ і нема ніякої основи думати, щоби його переклад стояв у якійнебудь сполуці з реформаційним рухом.

З усіх тогочасних перекладів св, Письма — найзамітніше Пересопницьке евангеліє. Назва його походить від пересопницького монастира (в селі Пересопниці на Волині). Переложив його Михайло Василевич, син сяніцького протопопа при помочи архимандрита Григорія накладом княгині Заславської в 1556—1561 р. „для лепшого вирозумленя люду христіянського посполитого“. Мова сього евангелія сильно зближена до народньої. Також під оглядом високо мистецького викінчення, богатства орнаментів евангеліє має велику ціну. Пересопницьке евангеліє було не одиноке. Крім нього повстає цілий ряд т. зв. учительних евангелій, у яких мова більше або меньше зближена була до живої народньої. Ся тенденція слідна особливо у протестантських виданнях Симеона Будного (його „Катехизис“ — се перша проба ширення протестантських ідей в сучасній руській мові“) Білорусина, Василя Тяпинського (текст евангелій), Валєнтина Невгалевського (рукописний „Новий завіт“) і и.

§ 85. **Атонська гора.** Очивидно сі всі нові течії, нові історичні обставини не відразу витиснули свій слід на українському письменстві. Ще в другій половині XV. і в першій половині XVI. в. літературна творчість находиться під знаком застою. З упадком Царгороду була Атонська гора головним огнищем, відки українські письменники черпали засоби книжности і культури. На Атоні, де були ріжні славянські монастирі, проживало також багато українських черців (в монастирі „Русссікон“):

вони списували там книжки, обмінювалися своїми творами зі сербськими та болгарськими черцями і приносили їх на Україну.

§. 86. Під новим прапором. Цікаве світло на культурні відносини в половині XVI в., на систему тодішнього виховання кидають завіщання деяких волинських панів як пр. **Василя Загоровського.**

Зміст завіщання Василя Загоровського.

Василь Петрович Загоровський, брацлавський каштелян, королівський маршалок, володимирський городничий, виходячи зі становища, що смерть нікого не мине, потурбований людьми кримського хана під селом Редкою, пише у полоні завіщанне. В завіщанню вказує шлях, що ним мають йти освіта й виховання його синів. Коли сини будуть мати сім літ, велить їм дати розумного і чесного дяка, щоби їх навчив св. Письма і руської мови. Потім треба спровадити їм бакаляра до науки латинської мови. Коли одержать добрі початки латинської мови, велить їх віддати до єзуїтської колеґії у Вильні. Там мають вони не приїжджаючи до дому, сім літ або й більше невпинно працювати. По покінченню колеґії — просить — віддати їх у службу на такі місця, де вправлялибися у чеснотах. Притім вкладає на серце дітям обовязок, щоби „письма своего руского и мовення рускими словами и обычаевъ цнотливыхъ и покорныхъ рускихъ не забачали, а найбольшей веры своея... и набоженства въ церквахъ нашихъ, греческому закону належного... ажъ до смерти своея не опускали...“ Велить молитися, постити, вистерігатися єреси, не сходитися з еретиками. Вкінці коли захочуть женитися, радить їм не глядіти ні на красу, ні славу вельможного дому, ні на майно, тільки на релігійність і характерність своїх будучих жінок.

§. 87. Люблинська унія. В 1569 р. актом Люблинсько унії злучено всі українські землі з Польщею і від сеї пори широкою течією поплили на Україну польські і західно европейські культурні впливи. Життє на українських землях улягло повній переміні. Володіючою верствою стала шляхта і їй одинокій прислугували всякі права й уряди. Сама вона не підлягала ніяким судам. Обмежено права українських міщан, а селянство закріпощено. Православна церква, що тішилася колись високим становищем державної релігії, мусіла уступити місце державній католицькій, погорджувана й упосліджувана стала клонитися до упадку.

§ 88. Діяльність вельмож. Зі страхом гляділи українські патріоти на сей очивидний занепад української народности. Глибоким сумом наповняла їх свідомість, що Україна стає предметом погорди й зневаги, як некультурна, груба, темна маса. У ріжних місцях подибуємо в 2-ій ноловині XVI. ст. людий, що глибоко призадумувалися над підемом українського народнього життя, — освіти, школи, письменства. Видвигаються тут і там осередки праці над відродженнєм культури, письменства і освіти. І так на українському пограничу в Заблудові, в маєтностях українського магната, литовського гетьмана **Григорія Ходкевича** основується в 1560-их роках друкарня і в ній працюють Іван

Федорів і Петро Мстиславець. Рівночасно ученик Максима Река князь Андрій Курбський, що втік перед гнівом московського царя Івана Грізного й поселився на Волині в Миляновичах, збирав довкола себе вчених людий, для оборони перед заливом українських і білоруських земель католицизмом та польонізацією. Займався перекладами грецьких творів, навязував зносини й переписувався з визначними людьми на Україні і Білій Руси, заохочуючи їх держатися своєї віри й не захоплюватися чужою культурою. Третий такий гурток збирається на Білій Руси в Слуцку при дворі князя Юрія Слуцького, потомка київських князів Олельковичів.

§. 89. Острог. Одначе найважнійшим центром такої нової культурної праці був Острог на Волині, осідок князів Острожських. Князі Острожські, потомки київського княжого роду здавна славилися як оборонці й опікуни своєї нації. Таким був князь Константин Іванович Острожський, литовський гетьман, що помер 1530 р. Його син Василь Константин, київський воєвода, власник великанських просторів, споріднений з першими домами Польщі і Литви вславився також як оборонець православної віри і опікун української культури. Завдяки його заходам і жертвам повстає в 1570-их роках в Острозі висша школа на взір польських академій. Сучасники звуть її тримовним ліцеєм, (тому що вчили у ній церковно-славянської, грецької і латинської мови) або „Греко-славянською академією“. Острожська школа дала перші почини до висшої освіти на Україні. Довкруги школи гуртувалися в Острозі письменники й учені, що утворили рід ученого товариства. Сюди належали: Герасим Смотрицький, Дамян Наливайко, архидіякон Кипріян, Василь Суражський, автор теольоґічного твору „О Единой истинной православной вѣрѣ“, і чужинці: Христофор Філялєт, Ян Лятос, — Кирило Люкарис (пізнійший патріярх), Никифор і и. Учеником острожської школи був гетьман Петро Конашевич Сагайдачний.

Лєктура: Андрій Чайковський „Побратими“ (повість).

§ 90. Острожська Біблія.

Першим важним ділом сього ученого гуртка було виданне друкованої Біблії. До князя Острожського перейшов в 1575 р. Іван Федорів зі Львова. уладив тут друкарню і на порученнє Острожського видав біблію. На тодішні часи і обставини було се велике діло Острожський виправляв своїх людий в ріжні краї випукувати грецькі тексти і славянські переклади. Потім кілька літ тягнулася робота над виправленнєм перекладу, кілька літ друкувалася біблія. Що йно в 1580 р. вийшов у світ друком сей знаменитий твір.

§ 91. Братства. Але не довго український нарід тішився опікою своїх вельмож. Українське православне панство, відтиснене від впливових посад, урядів і достоїнств — від усього того, що в тодішнім життю давало силу й засоби, стало звільна хилитися в чужий бік і винародовлюватися.

Одинока дорога до почестий, впливів і урядів лежала через виреченнє від своєї віри і народности (віра під ту пору покривалася з народністю) і багато пускалося на сю дорогу. Навіть рід князів Острожських не остоявся. Вже сини князя Константина Острожського перейшли на католицьку віру, а слідом за тим у чужий табор. В тім моменті, коли український нарід не міг уже числити на поміч вельмож у будуччині, почала середня верства українського населення, свідомійше **міщанство**, організувати свої сили до нового культурного і народнього руху. При тім покористувалося воно устроєм церковних братств і цехових організацій. **Братства** були се релігійні товариства міщан, що займалися сперщу ділами милосердя та християнської любови, удержували при церквах доми для убогих та шпитал для недужих та уладжували братські церковні богослуження, похорони й иньші діла побожности. З бігом часу братства поширюють свою діяльність. Починають займатися справами освіти й культури. Щоби виховати оборонців православної віри, — закладають **школи**, бурси, дбають про друкарні.

§ 92. **Ставропигійське братство.** Найдавнійшим братством було братство при Волоській (Успенській церкві) у Львові. Воно згадується вже в початках XV. ст. При кінці XVI. ст. мало воно не тільки свою церков і шпиталь, але й школу і друкарню. Воно злучилося зі всіми церковними братствами на Україні в один союз, щоби спільними силами боронити віру й народність. (Такий союз повставав наслідком того, що філії творилися на зразок митрополії). Наділене окремими привілєями антиохійським патріярхом Йоакимом і царгородським Єремією стало воно від 1593 р. зватися Ставропигійським братством. Назва пішла відси, що братство мало право утвердити в своїй церкві патріярший хрест над царськими вратами і залежало безпосередно від царгородського патріярха, а не підлягало юрисдикції краєвих епископів та митрополитів. Крім сього мало нагляд над иньшими братствами.

§ 93. **Львів — огнищем освіти.** Завдяки діяльности Ставропигійського братства, що побудувало власний братський дім, оснувало школу й викупило друкарню, заставлену Федоровичем — Львів вибивається як визначне огнище духового життя. **Школа** здобула собі скоро славу. До неї приїздили вчитися зі всіх сторін України, бо братство спроваджувало добрі учительські сили. Учителем у львівській братській школі був архієпископ Грек **Арсеній**, котрий уложив граматику грецької та церковно-славянської мови. Ся граматика зветься „**Адельфотес**" і появилася друком 1591 р. Крім Арсенія учителями були тут: Лаврентій Зизаній Тустановський, його брат першорядний оборонець православя, богослов, полєміст, проповідник — Стефан Зизаній, Кирило Транквіліон Ставровецький, Юрій Рогатинець і и. Школа стала головною окрасою львів-

ського братства. Цілию школи був релігійний і моральний підєм суспільности, а наука й вихованнє мали релігійний характер. Наука мала бути приступна для всіх дітий, всякого стану і тому до сеї школи ходили діти львівських міщан, передміщан і духовних. У школі мали діти займати місце відповідно успіхам, а не по богатству або становищу родичів. Побіч грецької і церковно-славянської мови вчили граматики, реторики, діялєктики; подавано також вістки з обсягу фільософії, поетики, історії, а від 1592 р. одним із головних предметів на основі постанов варшавського сойму стала латинська мова. Ставропигійська школа своєю програмою й орґанізацією зближалася до взірця західно европейських схолястичних шкіл. На жаль ізза недостачі матеріяльних середників швидко стала підупадати.

§ 94. **Київ.** Побіч Острога і Львова третим найважнійшим центром культурного життя українських земель у XVII. ст. стає **Київ**. Саме в пору, коли культурне життя в Острозі по причині переходу князів Острожських у чужий табор стало клонитися до занепаду, розпочинається живійший літературний і культурний рух в Київі. Заслуга тут **Елисея Плетенецького**.

Під ослоною козацької опіки розпочав він незвичайно живу й плідну культурну роботу, а з Печерського монастиря зробив перворядний культурний осередок. Плетенецький походив з Галичини (села Плетенич в Золочівщині) і був шляхотського роду. Маючи сорок літ, став архимандритом пинського лещинського монастиря. В 1599 р. дано йому найвизначнійшу православну позицію а саме печерську архимандрію. На сьому становищі пробув він повних двадцять пять літ, до своєї смерти в 1624 р. Як архимандрит зреорґанізував черноче життя та старався стягати до монастиря людий з літературними та науковими інтересами. Коло 1615 року закупив друкарню, заложену в Стратині Ґедеоном Балабаном. Протягом пятнайцяти літ печерська друкарня випустила кількадесять книжок то є більше, як дали всі иньші українські друкарні за весь час свойого істнования до сеї пори (1631 р.) Для потреб друкарні заложив фабрику паперу; дбав також про розвиток мистецтва. Одначе найбільшою заслугою Плетенецького було згуртованнє літературних та наукових сил, що з Печерського монастиря витворили рід богословської академії Як перворядні сили сього печерського гуртка відомі: Захарія Копистенський наслідник Плетенецького на печерській архимандрії, Памва Беринда, Тарас Земка, Лаврентій Зизаній.

§ 95. **Київська братська школа.** Разом з заснованнєм друкарні при Печерськім монастирі виникає у Київі в другім місці фондація Елисавети Гулевичівни, жінки мозирського маршалка Стефана Лозки. Записию з 1615 р. призначила вона свої дідичні добра православним під основаннє ріжних релігійних і просвітних інституцій. Основане тут братство розвинуло широку просвітну й культурну діяльність. До сього братства вписалося багато духовників, міщан, шляхти, вписався літературний печерський гурток, вписався також гетьман Петро Конашевич Сагайдачний з усім ко-

зацьким військом, приймаючи таким робом братство під свою окрему опіку. При братстві основано братську школу, а першим її ректором став Йов Борецький, пізніший київський митрополит.

§ 96. **Київо-Могилянська колєгія.** Але, коли 1627 р. наслідником Копистенського на становищи архимандрита Печерського монастиря став рішучий і талановитий Петро Могила, Печерська Лавра пішла навзаводи з новим культурним огнищем, київським братством. При Печерськім монастирі заснував Могила колєгію і дбав про надбаннє для сеї школи сил висилаючи талановитих молодих людий до заграничних шкіл. Своїй колєгії в супротивности до братської школи надав характер західно европейських шкіл з перевагою латинської мови, що була тоді мовою західно европейської науки. Напрям у школі був схолястичний. Першим ректором Могилянської колєгії був Ісая Трофимович Козловський (перший український доктор теольогії). З бігом чису довкола колєгії громадиться цілий гурток талановитих письменників, учених та учителів, якими були: Ісаія Копинський, Касіян Сакович, Захарія Копистенський, Сильвестер Коссів і и. Незабаром дійшло до порозуміння в шкільних справах між Петром Могилою і Богоявленським братством. Могила переніс колєгію до братства на Подолі і 1632 р. злучив свою фондацію з фондацією Гулевичівни. В рік потім став Могила київським митрополитом, наслідком чого під його проводом злучилися три головні просвітні і релігійні огнища: Печерський монастир, Богоявленське братство і митрополія в один культурний осередок. Так отже Київ вибився як перше і найбільше огнище культурного життя усеї України. З київської колєгії, що 1701 р. стала академією, плила освіта не тільки на всю Україну, але й у Московщину, Волощину та Сербію.

§ 97. **Роля Петра Могили в культурнім життю України.** Петро Могила, хоч чужинець з роду, поклав дуже великі заслуги для розвитку української культури. Був сином молдавського господаря, Симеона. Уродився в 1596 році. Вчився у львівській братській школі й єзуїтській колєгії в Парижі. За молоду служив у польськім війську і брав участь в бою з Турками під Хотином (1621 р.) В 1625 році постригся в черці в печерськім монастирі, а три роки потім вибрали його архимандритом. В 1632 році засів на київськім митрополичім престолі витаний ріжними привітними панегіриками. На становищі архимандрита й митрополита працював у ріжних напрямах над оживленнєм українського культурного життя. Помер 1. січня в 1647 р. Петро Могила реформував чернече життє і стояв незломно на сторожі прав православної церкви. Щоби підготовити учених оборонців православя, і піднести українську науку, висилав талановитих молодих людий, (Ісаю Трофимовича Козловського, Сильвестра Коссова, Тараса Земку, Іннокентія Гізеля,

Гната Старушича) на дальші наукові студії на заграничні університети — і в тім велике значіннє його діяльности для розвитку української культури. Одначе найбільшим ділом Могили було зреформованнє київської школи на лад і взір західно-европейських вищих шкіл. Могила впровадив у школу латинську мову, що її вважали тоді скрізь ознакою висшої освіти, як головний предмет шкільної науки і тим зрівняв київську школу із висшими школами в західній Европі. Від 1631 р. звалася вона колєґією, а від 1701. академією. Із неї вийшло згодом чимало людий, що не тільки на українських землях, але і в Московщині несли світло науки і культури. Крім київської школи відкрив Могила також нову латинську колєґію в Виниці і в Кремянці.

Курс могилянських шкіл був семилітний або осмилітний: три граматичні кляси (інфіма, граматика й синтакса) по одному року, дві реторичні (поетика й реторика) і фільософічна кляса, де вчили два або три роки. Могилянські школи мали сухосхолястичний характер. Латинська мова займала перше місце й на ній викладали всі шкільні предмети, не виключаючи богословя. Так само пильно дбали про польську мову, за те занедбували грецьку, ще меньше дбали про церковно-славянську мову, а вже зовсім по мачушиному трактували живу українську мову, засмічуючи її без милосердя польонізмами.

Перед своєю смертю записав Могила на колєґію великі гроші, пишучи в заповіті ось що: „Ще заки став я архимандритом Печерської Лаври, бачучи, що упадок віри й побожности серед українського народу походить від повної недостачі у нас освіти та школи, дав я обіт мому Богови весь мій маєток обертати почасти на відбудову зруйнованих божих храмів, від яких лишилися нужденні руїни почасти на оснування шкіл і утвердження прав і вольностий українського народу“.

§ 98. Участь Петра Могили в літературнім життю.

Сам Могила писав не багато. З його писань замітні є Записки, що доховалися в рукописях. Автор бореться в них з уніятами й католиками і намагається виказати правдивість православної віри.

В 1632 р. вийшла його проповідь „Крест Христа спасителя і кождого чоловіка“, присвячена князеви Еремії Вишневецькому.

Важне є те, що Могила давав понуку до писання поодиноким членам згуртованого ним гуртка, званого Могилянським Атенеєм. І так стараннєм Могили вийшло поправне виданнє Требника, з його ініціятиви вийшла Антольоґія, збірка молитов та поучень для студентів, з його іменем звязаний є Літос, під його впливом написане Православноє исповіданіє віри Ісаї Трофимовича Козловського. На порученнє Могили Сильвестер Коссів зладив польську перерібку Печерського Патерика й рівночасно збивав закиди проти святого и печерських черців.

Доказати знову, що чуда в печерськім монастирі діялися і в сучасну хвилину поручив Могила Кальнофойському, що зладив книжку Тератургима.

§ 99. **Галузи літературної творчости в середній добі.** В тіснім звязку з національним пробудженнєм українського народу стояло його письменство. Ново основані братські школи, розсіяні по українських землях друкарні помагали розвиткови літературнього життя. Почавши від другої половини XVII ст. починається живійша літературна діяльність, що не тільки проявляється у видаванню 1) богослужебних книг та памятників духовно-морального характеру, але витворює також багаті галузи літератури 2) наукової, 3) полємічної, 4) проповідної, 5) віршової та 6) драматичної.

§ 100. **Богослужебні книги. Памятники духовно-морального характеру.** Найбільша заслуга братських шкіл виявилася в тім, що вони, задержуючи маси народу при батьківській вірі, тим самим затримували їх при українській національности. Таку саму ціль мало й письменство. Найповажнійшу частину того, що виходило з українських і білоруських друкарень (на Білій Руси головним культурним осередком була Вильна), творили видання ріжних богослужебних книг і нові переклади творів отців церкви, що мали служити до наукового уґрунтовання православя. Сих нових перекладів довершувано в більшій частині на основі західних наукових, критичних видань.

§ 101. **Писання наукового характеру.** В XVII в. жива творчість проявляється на полі наукового письменства, а саме 1) лінгвістичного, 2) богословського, 3) історичного.

Сі наукові твори в більшій частині сповнювали ролю шкільних підручників по тодішних братських школах.

§ 102. **Граматики та словарі.** Коли по поодиноких братських школах одним з головних предметів шкільної науки явилася церковно-славянська мова, зродилася також потреба її граматик. Такою першою граматикою була граматика видана у Вильні в 1586 р. В 1591 р. зладив граматику церковно-славянської та грецької мови учитель львівської братської школи Арсеній („Адельфотес"). Після сього новий підручник граматики церковно-славянської мови вийшов зпід пера Лаврентія Зизанія Тустановського (1596). До граматики долучив він короткий словарець, в якому церковно-славянські слова вияснював народньою мовою. Але найкрасшим підручником церковно-славянської мови була Граматика Мелетія Смотрицького надрукована в Євю 1619 р. Довгий час не тільки на Україні, але і в Московщині і південно-славянських країнах була вона основою навчання церковно-славянської мови. Словар церковно-славянської мови зладив на основі словарця Тустановського печерський чернець Памва Беринда п. з. „Лєксікон славено россkій і імен толкованіє" в 1627 р.

§ 103. **Теольоґічні твори.** До найзамітнійших памятників теольоґічного змісту належить Літос, Православное ісповіданіє віри, і Зерцало богословія.

Літос або Катіей є збірною працею київських учених, що гуртувалися коло Петра Могили. Твір вийшов під криптонімом Евсевія Пімена у польській мові і був виміренний проти „Perspektyw-и“ Касіяна Саковича, що після переходу на унію, а потім на латинський обряд, виступив із гострою, їдкою критикою православної церкви. „Літос“ був православною літурґікою з поясненнями православних богослужень, тайн, обрядів, постів і свят. Православное исповіданіе віри вийшло ізпід пера першого українського доктора теольоґії, ректора київської колеґії, Ісаї Трофимовича Козловського. Є се великий і малий Катехизм православної віри, що діждався навіть перекладу на німецьку мову.

„Зерцало богословія“ (1618) — се перший підручник теольоґії для священиків. Його автором Кирило Транквіліон Ставровецький, що був учителем львівської братської школи, а потім чернигівським архимандритом. Зладив він також цікавий збірник віршів п. з. „Перло многоцінное“.

§ 104. Історичні писання. З XVII ст. з розвитком наук у Києві появляються також систематичні підручники історії. Авторами їх Теодозій Сафонович і Іннокентій Ґізель.

Сафонович написав в 1672 р. Хроніку на основі староукраїнських літописий. Іннокентій Ґізель, що був ректором київської колеґії а потім архимандритом печерського монастиря, доповнив Хроніку Сафоновича сучасними подіями і вістками із польських хронік Бельського, Кромера і Стрийковського і видав п. з. „Сінопсіс“. (1674)

§ 105. Полєміка. Дуже багатий відділ письменства другої доби виповнює полєміка. Після давнійших невдалих змагань довести до унії української церкви з Римом нової проби піднявся київський митрополит Осип Болгаринович в 1500 р., але також без успіху. Нову інтензивну діяльність в тому напрямі розпочали Єзуїти. Спроваджені в 1564 р. до Польщі в цілях поборювання протестантизму станули до боротьби не тільки з протестантизмом, але й православєм. Венедикт Гербест і знаменитий проповідник Петро Скарга, вдаряючи в своїх писаннях на хиби православної церкви (Скарга в творі „O jedności kościoła“), виказували конечність злуки української церкви з Римом і таким робом з одного боку доводили до горячих релігійних спорів, з другого промощували шлях до Берестейської унії.

§ 106. Спірні питання між православними і католиками. Найважнійшими спірними питаннями, о які йшла завзята боротьба між православними, а католиками були догми: про походженнє святого Духа („filioque“), про верховну владу (прімат) папи, чистилище, а також справа целібату духовенства і справа календаря. Першу повнійшу й поважнійшу оборону православних доґм находимо в творі Василя Суражського, відомім під коротким заголовком „Книжица“ („О єдиной істинной православной вірі“, 1588 р.), а голосним протестом проти задуманої реформи

календаря залунав твір Герасима Даниловича Смотрицького „Ключ царства небеснаго“ (1587).

Реформа календаря, на основі якої відкидався давній юліянський календар, переведена була папою Григорієм XIII. в 1582 р. Довгі часи стрічалася з завзятою опозицією не тільки у протестантських і православних кругах, але й деяких католицьких. До противників реформи належав також краківський астроном Ян Лятос, що своєю критикою наразився професорській краківській корпорації і найшов приют в Острозі.

До якого засліплення й фанатизму доходили нераз спорючі сторони, виказує твір львівського дідаскала Стефана Зизанія, в якому зовсім поважно намагається доказати, що папа є антихристом. („Казанє св. Кирила о антихристі“ 1596 р.)

§ 107. **Берестейська унія**. В 1596 році проголосили українські владики на соборі в Берестю акт злуки української церкви з римською. До сього кроку спонукав їх крайний занепад православної церкви, темнота та деморалізація православного духовенства, різке поступованнє патріярхів і надія, що унія зрівнає їх у правах, впливах, почестях і доходах з католицькими епископами. Вже в 1595 р. луцький епископ Кирило Терлецький і володимирський епископ Іпатій Потій в імени епископату зложили у Римі заяву принятя унії. Заключеннє унії мало бути торжественно проголошене на соборі в Берестю, що його митрополит Михайло Рагоза скликав на день 6. жовтня 1596 р. На сей собор зїхалося чимало духовенства і шляхти. Окремо радили православні і разом з кн. Острожським запротестували проти поступовання владик, окремо радили католики і уніяти, які торжественно проголосили унію. Наслідком сього Берестейська унія поділила українську суспільність на два ворожі табори, що взаїмно стали себе поборювати.

§ 108. **Іпатій Потій**.

Довершеннє Берестейської унії у великій мірі було ділом Іпатія Потія. Походив зі сенаторської родини. Вчився в німецьких колеґіях. Був володимирським і берестейським епископом, а по смерти Михайла Рагози став київським митрополитом. Вже в 1595 р. видав твір „Унія“, в якому пояснював спірні точки між православними й уніятами. Був також автором полємічних писань: „Антіррезіс“ і „Гармонія“.

§ 109. **Полємічні писання після Берестейської унії**. Після Берестейської унії полєміка розгорілася на ново. Після появи короткого звіту з діяльности православних на соборі виступив Петро Скарга з твором „Synod brzeski i jego obrona“ (1597 р. також по українськи) і намагався виказати, що тільки наради по боці католиків були правосильні і законні. У відповідь на твір Скарги появився славний „Апокрізіс“, якого автор протестант Мартин Броневський скрився під псевдонімом Христофора Філялєта. Твір вийшов також по польськи. Був се першорядний полємічний трактат, написаний з великим літературним хистом.

Автор виявив у ньому широке знаннє, бистрий погляд, сатиричну жилку. В теольоґічній частині держався протестанських поглядів і арґументацій. Твір Броневського розворушив уми. До боротьби з ним станув Іпатій Потій і видав в 1599 р. „Антіррезіс“ по чім полєміка велася дальше з давнім завзяттєм.

§ 110. **Мелетій Смотрицький.** Одним із талановитших учасників сеї релігійної полєміки був Мелетій Смотрицький, син визначного члена острожського літературного гуртка, Герасима С. Вчився в єзуїтській колєгії у Вильні, а потім на німецьких університетах враз із синами українського князя Соломирецького. В р. 1610 видав польською мовою „Тренос“ — („Θρῆνος to jest Lament jedynej świętej, powszechnej, apostolskiej Schodniej Cerkwie“...), в якому у сильних і поетичних образах малював упадок православної церкви і її плач ізза апостазії шляхотських родів. Безпосередною причиною написання „Треносу“ був діймаючий удар, що його завдали уніяти православним відібраннєм православного святотроїцького монастиря. Твір, виданий під псевдонімом Теофіля Ортольоґа, склонив Скаргу до відповіди. Після того постригся Смотрицький в черці і став православним полоцьким архиепископом. Після вбиття Йосафата Кунцевича виїхав Смотрицький на схід, подорожував три роки, а вертаючи, поступив до Риму і там приняв унію. Після повороту на Україну видав в обороні унії твір „Апольоґія“ (1628 р. по польськи), в якім виправдував своє відступленнє від православя. Проти Апольоґії видав Йов Борецький „Аполєю“ (знищеннє), а Антін Мужиловський „Antidotum“. Хоч на соборі в Києві вирікався Смотрицький прилюдно своїх поглядів і своєї Апольоґії, вмер уніятом 1633 р. Крім згаданих творів полишив ще деякі иньші писання полємічного хатактеру і незвичайно цінний підручник граматики церковно-славянської мови.

Уривок із „Треносу“. „Горе мені бідній, горе нещасливій — каже православна церква — пограбованій, позбавленій всіх моїх маєтків, обдертій з шат моїх на прилюдну ганьбу мого тіла і обтяженій невиносимими тягарами! Руки мої в оковах, ярмо на шиї, пута на ногах, ланцюг на крижах, над головою огонь невгасимий, з усіх боків крики, страх, переслідування! Колись красна і багата — я зогиджена й убога. Колись була королевою любленою всім світом, тепер всі гордять і знущаються мною. Все, що живе — народи і всі люде землі приступіть і послухайте голосу мого! Довідайтесь, чим була я давнійше, і подивуйтесь!... В день і в ночи плачу і сльози як потоки річні котяться по моїм лиці й нема кому потішити мене — всі повтікали від мене!...

Уступи пориваючої сили мови, вибухи розжаленого почування, голосної скарги, гіркої наруги яскраві малюнки та страшні погрози чергуються з сумовитою поезією й сильним патосом. „Тренос“ зберігали православні як

скарб, полишали дітям як дорогоцінну спадщину, а деякі веліли класти собі його в могилу.

§ 111. **Іван Вишенський.** Визначним полємістом і найориґінальнійшим письменником середнього періоду української літератури був Іван Вишенський. Походив із Судової Вишні з Галичини. Заки відійшов на Атон, був у ріжних місцевостях західньої України: в Луцьку, Острозі. На Атонській горі вів строге аскетичне життя. В 1605 році відвідав Україну і якийсь час проживав у свойого приятеля Іова Княгинецького, основника монастиря: Скит Манявський. Потім повернув на Атонську гору і проживав тут до смерти (коло 1620 р.) З Атонської гори слав Вишенський на Україну послания, в яких горячими словами заклинав земляків, щоби держалися віри батьків. Усіх посланій написав близько 20. Адресував їх до владик, братств, князя Острожського і до всіх Українців („до всѣхъ обще въ лядской земли живящихъ"). Кріпкими словами вдаряв на безідейних владик, що в погоні за наживою занедбували православну церкву й своїм життєм доводили її до упадку „Нехай будуть прокляті владики, архимандрити та ігумени, що поспустошували монастирі і фільварки собі замісць святинь поробили і самі тілько в них випасаються; на святих місцях лежачи гроші збирають"... Так само сильно й пристрасно картав панів за знущаннє над поневоленим народом. „А бідні піддані день і ніч на вас працюють і горюють. А ви виссавши їх кров і сили, їх працю й зусилля — повні мішки гроший напихаєте". Сміло підніс він голос в обороні того бідного робучого люду, тих закріпощених нещасних рабів, „що з одної миски борщ хлепчуть", показуючи панам, що той мужик — їх брат, що він радуєся й терпить — як чоловік і хоче жити як чоловік. Крім релігійного фанатизму і широго демократичного почування характеризує Вишенського його нехіть до західньо-европейської освіти і до тих шкіл, у яких учать грецької та латинської мови, Плятона та Арістотеля. Вишенський бачив, що в боротьбі з православієм — противники тим і сильні, що здатні користувати з чужих жерел, із творів давніх грецьких і римських письменників — відси і його неохота до західньо-европейської культури. Виступав також проти народних звичаїв і обрядів, добачуючи в них останки поганського світогляду. Духовенству радив проповідувати живою мовою, одначе не радив перекладати нею богослужебних книжок, бо церковно-славянська мова Богу наймилійша. На сучасниках посланія Вишенського робили сильне вражіннє. Великий мораліст вмів заставити своїх земляків призадуматися над недомаганнями церковного та громадянського життя і будив в них голос сумління. Постійний тон живого подразнення й розжалення у писаннях Вишенського, в яких раз метав громи, проклинав, картав, грозив, остерігав, то знову благав і молив земляків, надавав їм якогось пророчого характеру й сильно ворушив почування і уяву чи-

тачів. Про Івана Вишенського і його творчість полишив цінну студію Др. Іван Франко. Крім того подав він також поетичну характеристику сього аскета в чудовій поемі „Іван Вишенський“.

§ 112. Зміст поеми Франка „Іван Вишенський“.

Поема розпочинається описом Атонської гори, вкритої зеленими лісами, що здавен давна служила пристановищем православних черців. Вдаряє о неї спіпіми хвилями море і розбивається о скелі срібними валами. На верху вкриті віковими лісами гірські хребти грають в безмежній задумі тиху пісню.

„Скрізь тиша і скрізь мовчання
„Сірий одяг, хід повільний
„І худі понурі лиця
„Непритомний сонний вид...“

Аж ось одної днини грають усі дзвони на Атоні, а їх металеві ридання котяться по горах. Се заповідають вони, що один з черців жидає світ, щоби дожити останніх літ у глибокій темній ямі, у норі, висіченій в скалі. Сим монахом Іван Вишенський. Серед похоронних співів відводять його черці у живу могилу. Сам він „дідусь похилий, змарщений, сивобородий, в сіряці на голім тілі хрест березовий несе“. Вітер віє від моря й розвіває старечу бороду. Похід спинюється на скелі. Геп у долі видко печеру. „Не дійти туди ногами. ні драбиною не злізти, лиш на шнурі у повітрю долетіти наче птах“. Після сцени прощання з черцями Вишенський витає тиху домівку, пристань по бурях життя і радіє, що не чути-ме уже життєвого гомону. Але раз і у його могилу пробивається промінь життя. В сітях павука, що їх розснував він понад входом у печеру забреніла замотана муха. Аскет простягає вже руку, щоби увільнити муху, та враз приходить думка, що без Божої волі навіть мушка ся не згине. Иньшим разом залітають у печеру аскета сніжно білі платочки а враз із ними запах вишневого цвіту. Чудовий запах вишневого цвіту нагадує Вишенському рідні селища на Україні, що тепер десь стоять обсипані скрізь вишневим цвітом. Але аскет поборює сі згадки й думки про рідну країну. Одної днини бачить старець надпливаючу барку, а у ній привиджуються йому козацькі кунтуші і червоноверхі шапки. Найблизшої днини у спущеному з їдою коші находить він письмо. В письмі православні Українці, що зібралися були в Луцьку, благають його щирими словами вернути на Україну і стати їх провідником у боротьбі з ворогами.

Покажися тут між нами
як старий борець незломний!
один вид твій нас похилих
напростує, покріпить“.

Під впливом сього листу починається в душі аскета велика боротьба, знаменито змальована поетом. Обовязок супроти Христа велить йому забути на Україну і він не дає ніякої відповіди післанцям. А коли барка віджіджає, родяться в його душі болючі докори совісти, що для особистого щастя, власного спасення, він понехав міліони ждучих його помочи та поради“. Вишенський з усеї напруги душі молить тоді Бога, щоби зробив для нього чудо й навернув

барку, або поклав на морі шлях, яким він міг би пройти і дігнати барку. Йому видається у хвилині екстази, що Бог вислухав його кипучу молитву й простелив йому шлях .. І він ступає на сей проміннний шлях...

„Він нічого вже не бачив
„тільно шлях той золотистий
„і ту барку ген на морі
„і ступив — і тихо щез...“

§ 113. **„Пересторога“.** Між памятниками полємічного письменства, що містили оборону православної церкви, вибивається „Пересторога“. Повстала коло 1605 р., але у свій час не вийшла друком. „Пересторогу“ можна поділити на дві частини. В першій міститься оповіданнє про приготовання до унії і про введеннє її, у другій — богословська полєміка проти первенства папи. Авторство сього твору приписують львівському міщанинови Юрієви Рогатинцеви, що відіграв видну ролю в історії львівського братства при кінці XVI. і з початку XVII. в.

§ 114. **Захарія Копистенський і його „Палінодія“.** Подібно як „Пересторога“ не вийшов друком у свій час иньший знаменитий православний твір, а саме „Палінодія“ Захарії Копистенського. Визначний теольог, полєміст і проповідник, Захарія Копистенський був архимандритом київо-печерського монастиря. Найважнійшим його твором — „Палінодія“ (1621), написана у відповідь на книжку Кревзи „Obrona jedności cerkiewnej“, в якої укладі помагав Кревзі Иосафат Кунцевич. Величезний трактат Копистенського являється верхом богословської ерудиції тих часів і містить синтезу цілого православного знання. В першій частині автор полємізує з католицькою наукою про власть папи, в другій подає історію унії на Україні. Крім сього Копистенський брав участь у ріжних виданнях як перекладчик редактор і видавець.

§ 115. **Полємічні писання Ґалятовського і Барановича.** В полємічній літературі брали також участь визначні українські проповідники XVII. ст. Йоанікій Ґалятовський і Лазар Баранович. Ґалятовський писав полємічні твори „книжною“ українською і польською мовою проти католиків, уніятів, магометан і жидів. Найзамітнійший його полємічний твір — „Мессія правдивий“.

В 1666 р. появився у Смирні чоловік, що звався Сабета-Себі і вдавав жидівського Мессію. Тому що декуди християни стали сумніватися, чи Христос був правдивим Мессією, видав Ґалятовський свій твір (1669 р.) по українськи і по польськи, доказував в ньому що правдивим Мессією був Христос, і виступав проти жидів.

Иньші полємічні писання Ґалятовського, в яких звертається проти католиків і поган, замітні дуже довгими і дуже дивоглядними заголовками (заголовок твору „Łabędź z piórami swemi — займає сторінку письма). Проти католиків й уніятів писав полємічні твори, другий голосний проповідник — Лазар Баранович.

Лєктура: Михайло **Грушевський**: Культурно-національний рух на Україні в XVI. і XVII. вв.

§ 116. **Злука України з Московщиною.** В половині XVII ст. звершилась нова історична подія, що мала також далекосягаючі наслідки для українського письменства. **На Переяславській угоді** в 1654 році віддав Богдан Хмельницький після довголітніх кривавих воєн Україну під опіку Москві. Устами своїх відпоручників запевнили московські володарі зберігати й шанувати політичні права й національну свободу українського народу. Але умов не додержували. Хмельницький спостеріг свою похибку і під кінець свойого життя став оглядатися за новими союзниками, при помочи яких змігби відірвати Україну від Московщини. Передчасна смерть не дала йому змоги здійснити плянів. Його слідами йшли найідейнійші українські гетьмани, яким справді лежала на серці доля українського народу. І так ідею відірвання України від Москви намагався Іван Виговський перевести при помочи Польщі і в тій цїли заключив із нею Гадяцький трактат. Але змагання Виговського не повелися, бо український нарід не підпер його політики. Так само невдачею скінчилися зусилля Петра Дорошенка що в тих самих цілях навязав взаємини з Туреччиною. Останню пробу відірвати Україну від Московщини підійняв гетьман Іван Мазепа, що після злуки зі шведським королем Карлом XII. виступив під Полтавою до бою з царем Петром Великим в 1709 р. Бій під Полтавою покінчився позною невдачею і навів на український нарід нове лихоліттє.

§ 117. **Українська проповідь в XVII ст.** Саме в пору найбільшого напруження українських національних сил, в преважних історичних моментах: вибуху української народньої революції й персональної злуки Української Козацької Республики з Московщиною, виступає ряд проповідників і письменників, а їх писання далекі від життя, далекі від розуміння ваги сучасних подій — відбивають усі слабі боки мертвої схолястичної науки, що запанувала в київській колєгії.

За прикладом єзуїтів, що попри школу як важний чинник в боротьбі з протестантами й православними видвигнули проповідь, пішли православні. Вони бачили, яке сильне оруддє в релігійній боротьбі дає їх противникам проповідь, тому почали розвивати її науку в своїх школах і заздалегідь заправляти до неї молодих людий. Наука реторики мала підготовити бесідників — проповідників, які моглиби стати до боротьби з католицькими проповідниками. Наслідком тих зусиль українська проповідь видала в XVII століттю таких проповідників, як Лазар Баранович, Йоанікій Ґалятовський, Антін Радивилівський.

§ 118. **Лазар Баранович.** Родився коло 1593 р., вчився в польських єзуїтських колеґіях. Після покінчення наукових студій розпочав педаґоґічну діяльність в київській колеґії.

В 1650 р. став ректором колєгії, а 1657. чернигівським епископом. Був учителем Ґалятовського і Радивилівського. Прожив близько сто літ. Його життє припадає на бурливі й горячі часи в історії українського народу. На очах Барановича звершився ряд важних історичних подій, пересунулися постаті гетьманів від Сагайдачного до Мазепи. Дзвенів меч, трубіли труби і відгомін воєнної хуртовини відбився у заголовках збірників його проповідий „Меч духовний“, „Труби словес проповідних“. Нецікаві й сухі його проповіди писані тяжкою церковно славянщиною. Безбарвне й беззмістове накопиченнє пустих слів рідко коли перериває Баранович якоюсь гадкою про сучасне бурливе життя України, про українську народню революцію. Зпоміж иньших писань Барановича заслугує на увагу збірник віршів (понад 1000) писаних польською мовою: „Lutnia Apollinowa każdej sprawia gotowa“. В Барановича була хороблива схильність віршування, одначе його вірші — в переважній частині релігійного та моралізуючого змісту — не мають ніякої вартости.

§ 119. **Йоанікій Ґалятовський.** Так само далекими від життя і його потреб були проповіди другого тогочасного визначного проповідника, Йоанікія Ґалятовського. Вчився в київській колєгії, де війшов у всі тайни схолястичної науки. Коли його опікун і добродій, Лазар Баранович, що був ректором київської колєгії, засів на престолі чернигівського архієпископа, Ґалятовський вступив на його місце ректора колєгії. Крім полємічних творів написав збірник проповідий „Ключ разумінія“ (як ключ відмикає двері, так збірник відкриває небо). До сього збірника додав Ґалятовський теоритичний підручник, як укладати проповідь: „Наука албо способ зложеня казаня“.

На думку автора проповідь повинна складатися з трех частин: 1) екзордіюм має подавати пропозицію, то є пояснити, про що проповідник задумує говорити; 2) в наррації проповідник переводить свою думку; 3) конклюзія кінчать проповідь. Автор вчить, як зацікавити слухачів, як добирати теми і як будувати проповідь. „Можеш спонукати людей до слухання — говорить в одному місці, коли чи то в неділю, чи у свято обіцяєш їм на проповіди яку нову річ показати, якої вони не бачили і не чували“. Покликується на свою проповідь на Покров Пресв. Богородиці: „Там я в пропозиції дивну і неподібну річ обіцяв показати, що Пресвята Діва звяжила вогонь, змірила вітер і завернула назад попередній день“. Автор подає вказівки, як будувати проповідь з імени. Говорить прим. „Можеш построїти проповідь з імени помершого на примір, як що його звали Стефан, будеш говорити, що Стефан означує вінець, що його сплів собі покійний чи то з цвітів, чи з дорогих каміньів. Дорогими каміннями і цвітами будеш називати ріжні чесноти“...

Практичний вислів теорії Ґалятовського дають його проповіди, поміщені в „Ключі“. Виказують вони широку начитаність автора, всесторонню знайомість не тільки з творами християнських теольоґів і фільософів, але також

з історією і мітольоґією. Місцями находимо в нього відгомін народніх вірувань („Коли місяць блідий, буде дощ, коли червоний, буде вітер, коли білий, буде погода") і апокрифів. Мова у великій мірі зближена до народньої. Як мало одначе звязані були проповіди Ґалятовського з сучасним життєм народу, які далекі були учені схолясти від розуміння ваги сучасного моменту, виказують слова ученого Сумцова:

„Ключ разуменія" повстав у бурливі часи української історії. Війни Хмельницького з Поляками тільки що скінчилися, тільки що довершилася злука України з Московщиною. Ще свіжа була могила славного українського гетьмана. Політичні й релігійні пристрасти були ще сильно розбурхані, нарід, що звів тяжку боротьбу за свою національну самостійність і економічну незалежність від польських панів, жив повним героїчним життєм. І нiщо не захопило, не схвилювало душі київського ученого проповідника. Грізні й преважні події пройшли побіч нього, не захопили його ума, ні його почувань, засушених безжитєвою школою, — зовсім не відбитися в „Ключі". В ту пору, як рішалася доля українського народу, коли в справ самого його національного істнування поставлено питання „бути чи не бути", — Ґалятовський захоплений був питаннями, чи будуть померші приниматп їду в будучім життю, або кілько днів провів в раю Адам".

Зпоміж численних иньших писань Ґалятовського заслугує на увагу ще твір: „Небо новоє", що містить збірник оповідань про чуда пресвятої Діви. (Твір виданий у Львові 1664 р.)

§ 120. **Антін Радивилівський.** Третім визначним проповідником XVII в. був Антін Радивилівський. Вчився в київській колеґії, де був учеником Лазаря Барановича. Радивилівський був проповідником з покликання. Полишив два збірники проповідий: Огородок Марії Богородиці" (на найважнійші свята) і „Вінець Христов" (з проповідий недельних яки з цвітов рожаних... сплетений — на неділі). Як проповіди польських проповідників: Скарги, Сакрана, Млодзяновського, відзначає і Радивилівського велика рілігійна нетерпимість. Попри те замітною прикметою проповідий Радивилівського є віра в чародіїв, що чарами заподіяти можуть лихо і віра у ворожбу комет. Залюбки користується також апокрифічними мотивами, оповідаючи, як льви і змиї виходили Христови на стрічу, народніми казками і пословицями. Політичним ідеалом Радивилівського була тісна злука України з Московщиною; суспільно політичних причин сучасного лихоліття він не розумів, і всі нещастя звалював на гріхи своєї суспільности. Така проповідь, вироблена на Україні вимогами схолястичної науки, подобалася освіченим людям, бо тут чули вони про мітольоґію, історію, реторику, але не могла бути зрозумілою для ширших народніх верств люду. Мимо сього сей напрям не тільки довго держався на Україні, але його занесли пізнійше українські учені: Епіфаній Славинецький,

Симеон Полоцький, Дмитро Тупталенко Ростовський в Московщину.

§ 121. Еміґрація українських учених в Московщину. В 1685 році підчинено київську митрополію московському патріярхатови. Ся подія спричинила еміґрацію українських наукових сил в Московщину. Цілий ряд письменників і учених, підготовлених київською академією, переселюється в половині XVII ст. на північ і починає працювати на чужій ниві. Українські учені кладуть в Московщині підвалини під розвиток освіти і культури. Вони справляють попсовані невіжами книжки, стають епископами, митрополитами, придворними ученими, поетами, учителями царських дітий і помічниками Петра Великого в його реформаторській діяльности. Таким робом працюють вони в користь ідеї обєдинення українського народу з московським. Переселеннє українських учених (тих „перелетних птахів") на північ було болючим ударом для України, що наслідком сього тратила чимало робучих сил на освітнім і культурнім полі. Вина тут без сумніву по боці київської академії, що не вміла витворити національно свідомої інтеліґенції.

§ 122. Українські учені на півночі.

1. Епіфаній Славинецький був першим українським ученим, що після злуки України з Московщиною переселився на північ. Славинецький був людиною високої освіти і знавцем клясичних мов. В Москві ладив переклади церковних книг і справляв похибки в богослужебних текстах. Крім того зладив два лексикони: 1) греко-славяно-латинський і 2) фільольоґічний для пояснення мало зрозумілих місць св. Письма. Серед Москвичів розбуджував наукове зацікавленнє і був першим проповідником західньої науки на московськім ґрунті.

2. Семен Полоцький. Звався на ділі Петровським, а що походив з Полоцька, прозвано його Полоцьким. Був отже Білорусином. Вчився в київській колеґії під проводом Лазаря Барановича. Цар Олексій Михайлович пізнав його в Полоцку і склонив до переселення в Москву 1664 р. Висока освіта і талант Полоцького двигнули його на становище учителя царевича Федора. Його письменська діяльність була доволі ріжнородна. Писав проповіди (збірники: „Обід духовний„ і „Вечера духовная"), полємічні писання проти секти раскольників („Жезл правленія"), теольоґічні („Вінець віри"), ладив збірки тяжких віршів („Псалтир ритмотворная", „Ритмольоґіон", „Вертоград многоцвітний") і визначився на полі драматичної літератури (драми: „О блуднім сині", „О Навуходоносорі"). Тільки деякі писання Полоцького появилися друком. Своїми теольоґічними творами обурив патріярха Иоакима так, що кинув на них клятву.

3. Дмитро Тупталенко. Данило Тупталенко був сином козацького сотника Уродився в 1651 р. Вступаючи у монастир, приняв імя Дмитра. Визначався проповідничим талантом. Головним твором його життя є „Четії Мінеї", збірник житеписий святих. Над „Четіями" працював протягом довгих літ на Україні і в Московщині. В 1701 році цар Петро Великий поставив його митрополитом тобольським на Сибірі, а 1702. митрополитом в Ростові. У своїм завіщанню, писанім два роки перед смертю, Дмитро висловився про себе ось

так: „Від вісімнайцятого року аж близько до гробу я не збирав нічого, крім книжок; у мене не було ні золота, ні срібла, ні зайвої одежі... Нехай ніхто не трудиться глядіти по мені якихнебудь скарбів“. Помер в 1709 році. Синод признав його святим. Крім „Четий миней“ написав ще багато иньших творів, як „Руно орошенное“ (збірник оповідань про чуда Богородиці в єлецькім чернигівськім монастирі), „Алфавит духовний“ (збірник моральних наук) літописи і ряд драматичних творів.

4. Стефан Яворський. Походив з Галичини. Вчився в київській колеґії і в ній згодом став учителем. В 1700 році зістав рязанським митрополитом, а два роки потім намісником („блюстителем“) патріяршого престола. Головним його твором є „Камень віри“.

5. Теофан Прокопович. Віддав великі услуги цареви Петрови Великому в добі перебудови його держави. Вславився історичною драмою „Владимір“ (1705 р.)

Українські вчені стрічалися деколи з ворогованнєм родовитих Москалів, які склонили єрусалимського патріярха Доситея, що в листах до царя Петра Великого просив на ставити Українців митрополитами, але Москалів „аще і немудрі суть“.

§ 123. **Наслідки бою під Полтавою.** Після нещасного бою під Полтавою розпочалися систематичні змагання московського правління відібрати Україні останки її політичних свобід. Українських козаків висилано до тяжких робіт при висушуванню невських болот і будованню нової столиці — Петербурга. В 1722 р. засновано в Глухові, столиці лівобічної України, „Малороссійску коллеґію“, поліцийну комісію, зложену з московських офіцирів, яка мала наглядати над діяльностю гетьмана. В 1764 р. цариця Катерина знесла уряд гетьмана, а 1775. веліла зруйнувати Запорожську Січ, останний осідок знівечених мрій про державну самостійність України. В парі з політичним поневоленнєм українського народу йшли змагання до соціяльного і національного його поневолення. В 1782 р. з волі цариці Катерини закріпощено українських селян. Московський уряд віддав їх під владу давньої козацької старшини, нобілітованої на „дворян“. Рівночасно йшла праця в тому напрямі, щоби український нарід перестав істнувати як окрема нація, а злився із московським народом в одну етнічну одиницю. Тій ціли мали служити ріжні перепони з боку московської цензури й синодальні заборони української народньої мови в письменстві, як прим. синодальний указ з 1721 р., що з цілою рішучостю звертався проти „особаго нарічія“. Була се пора, коли витворювалася вже літературна московська мова, яка завдяки своїй державній позиції з кінцем XVII ст. стала втискатися в урядове життє, в адміністрацію, між українське дворянство, що таким робом хотіло відріжнитися від простих селян, і в письменство. Всі сі невідрадні обставини, серед яких довелося жити українському народови, найшли вислів у словах народньої пісні:

„Наступала чорна хмара, а ще стала й синя,
„Була Польща, була Польща, настала Россія“.

Найціннійші памятники українського письменства з кінця XVII. і першої половини XVIII в., а саме вірші, драми й літописи уникали друку, переходячи тільки у рукописних примірниках з рук до рук або припадаючи пилом по монастирських бібліотеках.

§ 124. **Почини української вірші.** Заведеннє по поодиноких братських школах поетики як одного з головних предметів шкільної науки помогло розвиткови української вірші. Вірша перейшла на Україну з Польщі, де знову розвинулася під західньо-европейськими впливами. В ціли практичного заправлення учеників в поетиці, познайомлення їх з головними формами і правилами віршування — і учителі й ученики складали вірші. Були вони головно релігійного характеру. Були се релігійні роздумування, молитви, псальми, христіянські легенди. Крім того істнували також притчі, панеґірики, епіґрами.

§ 125. **Характер і форма.** Вірші були штучним витвором учених і школи, а не вільною творчостю уяви поета, не вислідом його поетичного натхнення. Все таки в єзуїтській шкільній програмі добули собі видне місце і через Польщу дісталися до київської колеґії. Йдучи за польськими взірцями, київські поети переробляли на вірші церковні пісні, латинські релігійні гимни, перекладали польські духовні канти та складали оригінальні вірші: похвальні оди, елеґії епіґрами, нерідко у всяких дивовижніх формах: акростихів раків, що однаково читалися від лівої до правої руки й навідворот, яйця, чарки, сокири, піраміди. Звалися сі вірші силябічними, бо головною їх прикметою було правильне, точно означене число складів (силяб). Віршовані були присвяти видань, описи гербів, передмови, післяслова, панеґірики. Всяке академічне свято, кождий визначний випадок шкільного життя мали звичайно своїх віршописців. Усякі іменини ректорів, професорів, свята Різдва і Великодня, приїзд митрополита чи иньшого достойника, смерть товариша — все те давало тему до віршовання.

§ 126. **Розвиток вірші.** З віршами ходили студенти в часі т. зв. рекреацій, то є в часі вільнім від шкільної науки, головно на Різдво і Великдень по домах заможнійших міщан і виголошували їх у формі привітів, за що одержували подарунки. В міру того, як вірша виходила поза шкільні мури, познайомлювалися і зацікавлювалися нею також люди, що стояли поза школою і мода віршування поширювалася. Рівночасно вірша стала зміняти свій характер. Передівсім у віршах на релігійні теми подибується часто гумористичне зображннє теми. Навіть у різдвяних і великодніх віршах в комічнім освітленню виступають біблійні події і постати (пастухи, Ірод).

Ось як у різдвяній вірші промовляє Бог до перших людий після їх гріха.

„Пішов же вон, Адаме, з раю!
Ѳбівся яблок, аж сопеш!

Це так ти догладаєш гаю —
Без попиту що хоч і рвещ?
А ти іди небого прясти!
Адам тебе щоб наглядав,
А щоб не сміла яблок красти
Адаму я нагайку дав.

Часто можна найти в них також натяки на злидні й невигоди школярського життя. Гумористичне трактованнє і модернізація теми є дуже важними прикметами деяких творів віршової літератури, бо вони звязують їх генетично з творчістю Івана Котляревського, а саме його „Енеїдою". Коли Котляревський поважну тему Вергіля перевертає на гумористичний лад і переносить її на український ґрунт, то йде слідами своїх попередників, авторів вірш.

§ 127. **Вірші характеру побутового, історичного й сатиричного.** З хвилею, коли вірші вийшли поза мури школи, коли їх стали укладати також світські люди, що знали краще життє і народній побут, вписався у них **побутовий** елємент. Творців таких побутових віршів треба передівсім шукати між колишніми спудеями, що не докінчивши шкільної науки, мусіли жити близько народу, переймалися його інтересами, його мовою і як „бакалярі", „дяки пиворізи" волочилися по Україні шукаючи притулку. Такі мандрівні школярі ставали часто дяками, учителями, священиками. Згодом повставали також вірші характеру **історичного** і **сатири** на громадські, суспільні і політичні теми. Темою історичних віршів була Хмельниччина і иньші козацькі повстання. Сюди належать такі вірші як „Висипався хміль із міха", про Палія і Мазепу про зруйнованнє Січи, про панщину, пісня чорноморського війська Івана Головатого. Дуже цікавою віршою з огляду на національну свідомість автора була „Розмова (Разговор) Великороссії з Малороссією" (1762 р.), в якій бачимо горячу оборону рідного краю перед централістичними змаганнями московського правління.

„Не думай, чтоби ти сама била мні властитель
„Но государ твой і мой-общій повелитель,
„А разность наша єсть в приложенних іменах:
„Ти Великая, а я Малая, — живем в смежних странах.
„Так ми з тобою равні і одно составляєм,
„Одному, а не двум государям присягаєм".

§ 128. **Важніші памятники віршової літератури.** Новійші досліди виказують, що віршова література була дуже багата й ріжнородна. Із давніх творів віршової літератури переважаюча частина дійшла до нас в рукописних збірниках, бо тільки деякі із віршів вийшли у свій час друком. Із друкованих крім віршових передмов до поодиноких видань, ряду панеґіриків — замітнійші:

1) Лямент дому княжат Острожських з приводу смерти Олександра Константиновича Острожського з 1603 р.

2) Лямент по причині Острожської траґедії.

3) Памви Беринди: вірші на Різдво Христове (у Львові 1616 р.)

4) Касіяна Саковича: Вірші на похорон Петра Конашевича Сагайдачного (в Києві 1622 р.)

5) Кирила Транквіліона Ставровецького: збірник віршів п. н. „Перло многоціннює".

6) Збірник духовних віршів п. н. Богогласник (1790 р.) і и.

З окрема дуже поширеною була манія панеґіриків. Ось деякі з них: В честь Плетеневецького появився панеґірик: „Візерунок цнот", В честь Могили вийшли: „Імнольоґія", якої авторами були Памва Беринда і Тарас Земка, „Евхарістеріон", що його піднесли Могилі ученики з вдячности за уфундовання школи, „Евфонія", зладжена друкарями з нагоди висвячення Могили на митрополита і „Мнемозине". В честь Сильвестра Коссова явився панеґірик „Столп цнот". У Львові в 1641. з нагоди промоції Львовянина Григорія Кирницького в Падуї на доктора фільософії зладав Яків Седовський панеґірик „Ἀνάθημα τῆς τιμῆς", а в р. 1642 Григорій Бутович в честь еп. Арсенія Желиборського.

§ 129. Зміст деяких віршів.

1. Вірші на похорон гетьм. Петра Конашевича Сагайдачного Касіяна Саковича.

В передмові автор говорить, що найціннійшим скарбом є свобода. Добувається її не грішми, а відвагою і вірною службою.

„Войско Запорозское вольности набило
„Тим, же вірне ойчизні і Крульом служило".

Автор виводить дальше рід Запорожців від племени Яфета і згадує про колишні лицарські подвиги предків Запорожців за Олега, Володимира. Вслід за тим спиняється на знаменитих ділах самих Запорожців і виказує, яку услугу віддають вони польській державі:

„Где Запорозцов ніт, Татарин впадает...
„Они ойчизні нашей суть обороною
„От Татар поганих і Турков заслоною".

Автор упоминає козаків, щоби витревали у вірній службі королеви, від якого одержали свободу. Сакович кінчить передмову посвятою своїх віршів запорожському війську і бажає йому побіди над ворогами.

2. Розкішникам того світу. (З „Перла многоцінного" Кирила Транквіліона Ставровецького.)

Вірша має моралізуючий характер. Автор переводить думку, що багатство, забави, слава, молодість — усе марниця, бо приходить смерть і всему кладе кінець.

§ 130. Климент Зіновіїв. Ціла ся віршова література здебільша далека була від справжньої поезії. Твори віршої літератури остільки мають значіннє, оскільки в них в більшій або меньшій мірі виступають признаки живої народньої мови, оскільки в них найдуться натяки на сучасний народній побут, чи проблисне вістрє сатири проти тогочасних громадянських, суспільних і політичних обставин життя.

Як часто одначе доходила ся „поезія“ до простого ремісничого фабрикування, доказує віршований твір чернигівського архиепископа Івана Максимовича „Богородице Діво, радуйся“, що складався з 23.166 силябічних віршів; а на які низини могла впасти, свідчить ціла літературна спадщина Климента Зіновієва.

Зіновіїв був мандрівним черцем і жив в XVIII ст. за часів гетьмана Мазепи. Вештався по всіх усюдах українських земель, приглядався життю ріжних станів суспільности і писав вірші. У віршах лестить він панам, а з погордою глядить на мужика і з погордою висловлюється, що „у простого мужика простий єсть обичай“, коли у письменного „є окремий політичний звичай“. Його вірші писані на ріжні будешні теми виявляють повну безідейність і цинізм автора і е доказом деморалізуючого впливу централістичних змагань московського правління на українську суспільність.

Розвиток української драми.

§ 131. Завязки драматичної поезії в народніх обрядах. Давня грецька драма витворилася з народніх обрядів, забав і пісень. І в українських народніх обрядах і забавах з давен давна були завязки драматичної поезії. В гаївках, купальних і весільних обрядах подибується не тільки діяльоґ, (який сам іще не вистарчає для драми), але діяльоґ з поясняючою його мімікою, з акцією. Зокрема українське весіллє — се своєрідна українська побутова драма, в якій поодинокими актами є обряди сватання, заручин, дівич — вечеру, вінчання і т. и. Також від найдавніших часів були на Україні народні весельчаки, орґанізатори всіх найважніших народніх обрядів, звані скоморохами. Скоморохи сповняли ролю народніх акторів. Їх поява спільна всім европейським народам в середніх віках. На Україні вони грали та співали по домах, особливо на бенкетах, брали участь у весільних урочистостях, розвеселяли народню товпу на вулицях і площах, на кладовищах, в часі свята коляди ходили з ведмедями і козою, а пізнійше з вертепом. Всі сі завязки драматичної поезії могли у дальшому своййому розвитку витворити своєрідну українську національну. драму. Спинювали їх тільки у розвитку ворожі виступи християнського духовенства, що постійно і завзято противилося всяким „ігрищам между сели“, народнім „пініям, плясаніям і гудініям“.

§ 132. Релігійна драма на заході Европи. Але хоч в українських народніх одрядах багато було завязків драматичної творчости, все таки почини української драми не вийшли із тих завязків, а розвинулися під впливом західної Европи.

Релігійна драма в західній Европі виплила з потреб церкви. Щоби боротися успішно з поганськими виставами

що ширили зіпсуттє і деморалізацію, християнська церква витворила із своїх власних обрядів і процесій рід драматичних вистав. Треба було виступити до боротьби з таким самим оруддєм і ся потреба витворила релігійну драму. На Різдво Христове виставлювано в церкві модель ясел, при чім священики, відчитуючи текст евангелія, переймали на себе ролі поодиноких біблійних постатий. Подібно як з різдвяного евангельського тексту витворилася драма різдвяна, з великоднього повстала великодня. Основою великодної релігійної драми послужила розмова ангела з жінками, що прийшли відвідати Христовий гріб. Релігійна драма найшла спершу пристановище в церкві. Одначе в міру того, як в дальшому свойому розвиткови стала оживлюватися комічними ситуаціями, вставками і дотепами, в міру того, як стала втягати в себе світський і гумористичний елємент, мусіла опустити церковні стіни. Виперта з церкви спинилася на цвинтарі, відки з бігом часу перенеслася на майдани і ярмаркові площі. З тою хвилиною пішов свобіднійше її розвиток. Головними формами релігійної драми були містерії, міраклі і мораліте. Містерії (від слова ministerium - обряд) були се драми, яких темою було викупленнє людського роду, що звершилося в різдві, в смерти і воскресенню Христа. Міраклями (miraculum - чудо) називано такі драми духовного змісту, яких змістом служили житєписи й чуда поодиноких святих. Мораліте (moralites) були се драми, в яких виступали алєгоричні постати (Гнів, Зависть, Чеснота, Любов, Душа, Людська природа і вели діяльноги моралізуючого характеру.

§ 133. **Шкільна драма.** На кінець XV ст. припадають в західній Европі почини драми шкільної. Як релігійна драма викликана була потребами церкви, так шкільна завдячує свій розвиток потребам школи. В ціли практичного вивчення латинської мови, що в добі ренесансу й гуманізму виплила як головний предмет шкільної науки, виставляли в школах комедії римського письменника Теренца. Але комедії Теренца, яких було всего шість, скоро навкучилися. Комедії другого римського письменника, Плявта, були тяжші, надто грубі в дотепах, тому з педаґоґічних зглядів не годилися до шкільних вистав. Се спонукало учителів поодиноких шкіл подбати про збогаченнє шкільного репертуару власними творами і так повстали шкільні драми, в яких основу лягли давні містерії. В єзуїтських колєґіях шкільна драма дійшла до буйного розвитку. Єзуїти виставляли шкільні драми з великою розкішностю сценічної обстанови, чим, стягали численну й знамениту публику. Змістом єзуїтських драм були події з Біблії, в великій одначе мірі прикрашені мітольоґічними і алєгоричними мотивами, елєментами опери і балєту. Високі, просторі, багато прибрані, роззолочені салі єзуїтських колєґій, ряд аристократичних імен на афішах, дібрана публика, серед

якої нерідко брали участь короновані гості, чуда сценічної іллюзії — все те додавало чару й блеску єзуїтським виставам. Великою передівсім славою тішилися т. зв. ludi caesarei в єзуїтських колеґіях у Відні і Парижі. Із західної Европи через Польщу шкільна драма прийшла на Україну.

§ 134. **Інтермедії або інтерлюдії.** Коли у поважні шкільні драми релігійного змісту зачав що раз то сильнійше втискатися світський: побутовий та гумористичний елемент, прийшлося його виділити в окремі сцени, які звалися **інтермедіями** або **інтерлюдіями**. Інтермедії (между — дійствія, lustige Zwischenspiele) — були се отже комічні сцени вложені між акти поважної драми. Їх завданнєм було відсвіжувати втомлений поважною драмою ум глядача веселими сценами зі щоденнього побуту. Звичайно вязалися вони своїм змістом з акцією головної драми[1]), але могли розвивати також зовсім окрему акцію. На їх зміст складалися усякі втішні й жартобливі історії, оповідання, анекдоти, сцени одурювання, спритного обману, а гумор полягав дуже часто на перекручуванню чужих (латинських) слів. Дієвими особами в інтермедіях були постати з народнього побуту, а їх мовою — **мова народня**.

§ 135. **Шкільна драма на Україні. Назва й будова.** Єзуїти, які не тільки Польщу, але й Литву й українські землі вкрили сіттю своїх колеґій, завели в них шкільні вистави. За прикладом єзуїтів пішли Українці. Вже при кінці XVI. і з початком XVII ст. славний український мораліст Іван Вишенський нарікав на переношеннє „комедій і машкар“ на український ґрунт. В київській колеґії учителі поетики мусіли кождого року обовязково для літних рекреацій приготовити „комедію“, бо сею назвою означувано звичайно шкільні драми. Що тикається будови шкільних драм, то складалися вони по правилу з **прольогу**, **фабули** й **епільогу**. Прольоґ воголошував звичайно сам автор, що, звертаючись до глядачів, пояснював основну ідею драми і ту моральну науку, що виплива́ла з неї (oratio ad spectatores rem proponens). Потім йшла сама фабула, поділена на акти, яких було найменьше три, найбільше пять. Драму кінчив епільоґ, в якім містилася подяка глядачам. На заході писалися шкільні драми латинською мовою, на Україні зукраїнщеною церковно славянською. Характеристичною прикметою шкільних драм було великанське число виступаючих осіб, щоби як найбільше число учеників могло брати участь у виставі. Були драми, в яких число дієвих осіб доходило до 200 і 300. До найдавнійших драматичних творів, які повстали на Україні, належать віршові діяльоги: **Хрістос пасхон** (перерібка на основі грецької трагедії, у Львові 1630) і **Йоанікія Волковича**: **Роз-**

[1]) Такий паралелізм видно н. пр. в драмі про Йосифа, де по сцені продажі Йосифа братьми слідує інтермедія, як шкільний сторож продає жидови палицю.

мишлянє о муці Христа (Львів 1631), а до найдавніїших шкільних драм — драма про Олексія чоловіка божого (Київ 1673).

§ 136. Зміст драми про Олексія, чоловіка божого.

Акція драми розпочинається в небі (ним була верхня частина сцени, бо ціла сцена розпадалася на три поверхи). Ангел Рафаїл, що має обовязок уладжувати супружа, є в клопоті, що зробити з Олексієм. Тимчасом ангел Гавриїл радить Олексієви, що являється „на землі" (середня частина сцени) зберігати чистоту. Олексій жалується, що родичі велять йому женитися. Він рад втічи від земної суєти і служити Богу. Юнона і Щастє радять йому користуватися радощами життя, але Чистота й Вбогість скріплюють його в намірі відхилятися від супружого життя. Хоч родичі склонюють Олексія женитися, він довго опирається. Після весілля кидає дім, родичів і що йно після довершення ряду аскетичних подвигів вертає непізнаний в дім батьків, де живе в характері жебрака. Серед наруг з боку служби Олексій вмирає, полишаючи опис свойого життя. Драма кінчиться плачем батька матери і жінки.

§ 137. Найдавнійші українські інтермедії. Зі всіх родів української літератури середньої доби інтермедія ще найкрасше відзеркалювала народнє життє, зображуючи в легкій жартобливій формі народній побут зі всіма його окремішними рисами. Таким робом інтермедії дають нам змогу заглянути в душу українських народніх мас, познайомитися з темними та ясними сторонами їх щоденного життя, з їх відносинами до сусідних народів і чужинців, що жили між ними. Найдавнійшими українськими інтермедіями є інтермедії Якуба Ґаватовича. В 1619 році в Камінці струмиловій виставив він на ярмарку, що припадав на святого Івана Хрестителя польську драму на тему смерти згаданого святого (Tragedia albo wizerunek śmierci przeświętego chrzciciela, przesłańca Bożego), а до неї додав дві українські інтермедії. Драма писана віршом в польській мові. (В нових часах маємо модерні обробітки тої самої теми в драмах Оскара Уальда: „Сальоме", Судермана „Johannes", Каспровича: „Uczta Herodjady".

§ 138. Зміст інтермедій Ґаватовича.

1. Продав кота в мішку. Селянин Климко має кота в мішку Каже багатому Стецькови, що се лис і пропонує купити. Після торгу купує Стецько звіря. Климко відходить і обіцяє незабаром вернутися, а тимчасом бере горшки і одіж Стецька. Стецько розвязує міх і відсіль вибігає кіт. Тимчасом вертається Климко, перебраний в иньшу одіж, і приносить горшки, накриваючи їх своєю одежиною й присипуючи травою. Коли Стецько докорює йому за шахрайство, Климко показує на горшки і впевняє, що це лежить ошуканець, якого радить вбити палицею. Йдучи за його радою, Стецько бє власні горщі.

2. Найкращий сон. Два мужики, торгуючі волами, Максим і Грицько з Городка продали на ярмарку воли і вертаються домів. До них пристає Денис з Камінця Подільського. Дорогою зголодніли, а хліба не мали. Нараз вчули запах пирога, починають шукати і ви-

ходять, але тільки один. Хитрий Денис радить товаришам лячи спати з тим, що пиріг дістанеться тому, кому присниться найкращий сон. Максим і Грицько кладуться спати, а Денис тайком зїдає пиріг і будить товаришів з просьбою розказати сни. Максим оповідає, як він був в небі, що там бачив і як розкошував при небеснім пирі. З черги Грицько розказує, що йому снилося пекло і пекольні муки. Тоді Денис говорить, що й його ангел заніс на небо і там бачив він, як Максим заїдав за столом, а йому Денисови велів зїсти пиріг, потім ангел завів його у пекло, де Грицько кричав: „Не побачиш мене більше.. д зїдж пиріг“. Ошукані сердяться, але Денис утікає.

Обі інтермедії оперті на мандрівних народніх переказах. Завдяки свіжости малюнку побутових картин і зразкам живої української народньої мови мають вони велику ціну.

§ 139. Авторство інтермедій.

Автором драми про смерть Івана Хрестителя, до якої додані інтермедії „Продав кота в мішку“ і „Найкращий сон“, був Поляк, пізнійший каноник львівської латинської капітули, Яків Ґаватович, а автором інтермедій міг бути Українець, ученик якоїсь польської колеґії.

§ 140. Драми Дмитра Тупталенка. По всім правилам шкільної поетики написана є драма Дмитра Тупталенка — Ростовського „Комедія на Різдво Христове“. Складається з антипрольоґу, прольоґу 18-и сцен і епільоґу. Ціхує сю драму велике баґатство алеґоричних і мітольоґічних постатий. Змістом її є смерть Ірода. Найживійшою сценою в драмі є розмова пастухів, що є живими українськими народніми типами.

Один з них, Борис, береже отари, а два инші відійшли до Вифлеєму за харчами. Коли повернули й засіли до вечері, почувся чудовий спів. По хвилині завважали вони, що се співають на небі якісь дивні істоти і почали спорити, хто вони. Один думав, що се пташки, другий, що діти. Коли ангел велів їм поклонитися Христу, вони простодушно почали допитуватися, чи не треба нести яких дарунків Христу.

В драмі Ростовського чимало є мотивів, що споріднюють її з українським вертепом. Ростовському приписують ще драми: „Дійствіє на страсти Христові списанноє“ і „Кающійся грішник“. В останній драмі виводить автор постать грішника в білім одягу з чорними нашивками, на яких виписані всі його гріхи. В міру того, як грішник кається, чорні нашивки спадають одна за другою, зостається білий одяг, символ невинности.

§ 141. Важнійші памятники драматичної літератури. До важнійших памятників в области драматичної літератури належать крім драм Тупталенка-Ростовського драматичні писання („О Навуходоносорі“, „Комедія о блуднім сині“), Симеона Полоцького, що враз із київською ученостию переніс на північ також київську шкільну драму, Митрофана Довгалевського („Комическоє дійствіє“, „Властотворний образ человіколюбія божия“), Варлаама Лащев-

ського, Юрія Кониського („Воскресеніє мертвих".) Всі сі шкільні драми далекі є від дійсного життя і визначаються сухим дидактизмом і тяжким символізмом. Що йно в XVIII в. за почином Теофана Прокоповича українська шкільна драма зміняє свій давній характер і зачинає зближатися дещо до життя

В 1704 р. молодий Теофан Прокопович розпочинає в київській академії свою учительську діяльвість викладами поетики, при чім намагається ввести у поетичні твори більше життєвої правди. Також в области драми ступає на новий шлях і перший бере тему з української історії. В драмі „Владимір" (1705) ідеєю є боротьба нового ладу зі старим, поступу з застоєм. Героєм в драмі є князь Володимир Великий, що задумав велике діло заведення нової віри. В тій ціли веде він боротьбу з дотеперішнім ладом, якого репрезентантом у драмі являється жрець Перуна Жеривол. Автор присвячує багато місця характеристиці головних осіб, вносить у драму психольоґічний мотив, малюючи внутрішню боротьбу князя Володимира — завдяки чому його драма виказує значний поступ на шляху розвитку української драматичної творчости.

Щирим українським патріотизмом й широким демократизмом навіяна є драма Теофана Трофимовича; „Милость Божія".[1] (1728.) В драмі виведена є недавня боротьба українського народу з Польщею під проводом Богдана Хмельницького. Стиль драми зближує її до українських народніх дум.

Лектура: Філярет Колесса: Українські думи.

§ 142. Слово про збуреннє пекла. Ориґінальним, незалежним від чужих взорів памятником давньої української драматичної літератури є Слово про збуреннє пекла. Драма писана майже чистою живою мовою розміром українських дум, а зміст її зачерпнений з апокрифічного Нікодимового евангелія. Рукопись драми найдено в Калущині.

Зміст. Люципер в розмові з Адом радіє, що пекло наповняється душами ріжних людий, між якими не хибує і св. Івана Хрестителя. Має надію захопити у пекло ще й душу Христа. Ад тремтить перед Христом, що має зійти в пекло і забрати відтам усі душі. Просить отже Люципера добре пильнувати пекла і не зачіпати Христа. Приходять ріжні післанці, доносять про муки Христа В міру, як що раз тривожнійші доходять вістки, росте психічний неспокій Ада. Люципер ладиться боронити пекла, підбадьорує своїх жовнірів до боротьби. Входить Христос, бє хоругвою.

Люципер в трівозі просить:

„Прошу тя Христе в добрий обичай
Дай мні покой і больше ми не докучай..."

Ад кричить „гвалт", що кроплять якоюсь острою водою. Христос забирає душі усіх старозавітних праведників з виїмком Соломона. Коли Люципер його питає, чому Христос зоставив його, сей

[1]) Милость Божія Украйну от неудоб носимих обид лядских чрез Богдана Зіновія Хмельницкого преславнаго войск Запорожских гетмана свободившая".

заявляє, що Христос прийде по нього окремо. Тоді біси проганяють Соломона з пекла. Сцени прогнання Соломона, трівога Люцифера, Ада змальовані зі щирим гумором. Здається скороченнєм сеї драми є пасхальна вірша на сю саму тему, що зберіглася в Харківщині.

§ 143. Інтермедії початком українськоі комедії. До найвисшого розвитку дійшла українська інтермедія в інтермедіях Митрофана Довгалевського, що був учитем поетики в київській академії. До своїх драм: різдвяної (Комическоє дійствіє з 1736 р) і великодньої (Власнотворний образ человіколюбія божія з 1737 р.) додав він по пять інтермедій, писаних живою народньою мовою. В інтермедіях малював яркими красками тодішні суспільні відносини і тяжке положеннє українських народніх мас та бичем сатири вдаряв по всяких несправедливостях кріпацького лихоліття. Таким робом його інтермедії мають вже глибший ідейний підклад. В теоретичнім підручнику поетики радив в інтермедіях виводити постати з народнього життя: селянина, козака, жида, литвина, поляка, грека і т. д. Меньшу вартість від інтермедій Довгалевського мають інтермедії додані до драми Юрія Кониського „Воскресеніє мертвих", яких авторство довший час несправедливо приписували Танському.

§ 144. Вертепна драма. Побіч шкільної драми розвивалася на Україні також вертепна драма. Вертеп (по польськи szopka) — се була деревляна скринка, переділена на два поверхи. У вертепі замісць живих людий виступали ляльки. Укрита за сценою людина порушала фіґурами й проголошувала відповідні слова. Вертепна драма істнувала також на заході Европи і повстала як комбінація релігійної різдвяної драми, витисненої з церковної огорожі і зівсім світської лялькової гри. На Україні вертеп істнував вже в XVII. століттю. В усіх дохованих текстах вертепної драми (Галагана, Маркевича і тім, що його опублікував Др. Франко) складається вона з двох головних частин: релігійно біблійної і інтермедійної (національно-побутової). В релігійній частині виведені сцени Різдва, привіту пастухів, люти Ірода, змальована його смерть. В інтермедійній частині виступають постати з народнього побуту: козак, жид, поляк, литвин, циган, при чім в поодиноких гумористичних сценах підчеркнені головні прикмети їх характеру. Ось н. пр. в одній сцені жиди узброюються орґанізуються до бою з козаками. Негайно доходить голос козацької пісні:

„А в містечку Берестечку
„Гей, пє Байда мід, горілочку...

і всі жиди ховаються під лави. Зокрема симпатичнимм рисами змальована постать козака. Його поява вносить національно-політичний елємент і свіжі козацькі традиції у вертеп.

Носителями українського вертепу були мандрівні школярі. Вони познайомлені були зі шкільними драмами і на

х основі укладали тексти вертепної драми. Зпоміж шкільних драм змістом найбільше споріднена з релігійною частиною вертепної драми „Комедія на Різдво Христове“ Дмитра Тупталенка-Ростовського.

Тексти вертепної драми видали Маркевич (1860 р.) і Галаган (1882). До прадіда Галагана в Сокиринцях в Полтавщині зайшли були в 1770 р. київські бурсаки з вертепом. Він приняв їх гостинно, уладив у себе вертеп, за що вони передали йому текст вертепної драми

Лектура: Михайло Возняк: Початки української комедії.

§ 145. Козацькі літописи. Відгомін народнього життя враз із проблисками національної свідомости находимо не тільки в памятниках віршового та драматичного письменства, але також в творах історичного характеру, так званих козацьких літописях, зпоміж яких найважнійші є літопись Самовидця, Величка і Грабянки. В першій половині XVII ст. маємо тільки короткі літописи з принагідними записками, як пр. Літопись Львівська, Чернигівська. Що йно кріваві козацькі змагання, що виповнили другу половини XVII в. збагатили відділ історичного письменства. Козацькі літописи визначаються окремим стилем; писані „простим стилем і козацьким нарічєм“, як висловився Величко. „Козаки — говорить Максимович — на боєвищі писали зброєю і кровю, а потім переписували на папір і зберігали для памяти потомства“. Спершу були се короткі „козацькі хронїчки“, „козацькі літописці“, що згодом переходять у систематичні виклади історії в роді історичної компіляції Леонтія Боболинського (Літописец сій єсть Кроника з розних авторов і гісториков многих). Зміст козацьких літописий виповнювала Хмельниччина і події, що слідували після неї. Писали їх сучасники й учасники описуваних подій. Важною і цінною їх прикметою є горяча любов рідного краю. Мова зближена до живої народньої.

§ 146. Літопись Самовидця. Невідомий автор скрився під псевдонімом Самовидця. Самовидець служив у військовій канцелярії, знав усі тайни домової і заграничної політики і був очевидцем описуваних подій, які довів від вибуху повстання Хмельницького (1648) до 1702 р. Його талановите історичне оповіданнє ціхує обєктивність. Літопись має велику вартість, бо автор опирається на урядових історичних документах.

На основі оповідання про Чорну раду построєна повість Куліша п. н. Чорна рада.

§ 147. Літопись Грабянки. Слабшою з літературнього погляду є літопись Григорія Грабянки. Грабянка був полковим гадяцьким суддею і товаришив гетьманови Полуботкови в петербурській тюрмі. Свою літопись „Дійствія презільной і от начала Поляков трвавшой небивалой брани Хмельницкого, гетмана Запорожского з Поляки“ довів до 1710 р., до вибору гетьманом Скоропадського. Літературній

стійности тієї літописи пошкодило змагання писати високим стилем, тим то й мова Грабянки дальше відбігла від народньої, ніж Самовидця або Величка.

На основі фраґменту про бій під Хотином построєна повість Маковея „Ярошенко“.

§ 148. **Літопись Самійла Величка.** Найзнаменитшим істориком Хмельниччини був Самійло Величко (1690—1728.) Служив в Запорожськім війську за гетьмана Мазепи, був писарем ґенеральної військової канцелярії, а потім на хуторі в Полтавщині займався літературною працею. Свій історичний твір, „Сказаніє о войні козацькой...“ доведений до 1700 р. побудував не тільки на офіціяльних документах, але й на історичних працях Самійла Пуфендорфа, діярію Самійла Зорки і на поетичному творі Самійла Твардовського: „Wojna domowa z kozaki i Tatary“. Послугувався також сучасними політичними та сатиричними віршами польськими і українськими. Твір Величка овіяний горячою любовю України, яку називає „матка наша“, „милая отчизна“. Рукопись прикрашена портретами десяти гетьманів

Оповідання Величка про похід Сірка на Крим і про лист Сірка до кримського хана послужило мотивом до славного малюнку Рєпіна і поетичної драми — казки Черкасенка „Про що тирса шелестіла“.

§ 149. **Історія Русів.**

Крім літописий Самовидця, Грабянки і Величка були ще й иньші історичні писання, присвячені минувшині України, з яких деякі писані вже нововитвореною літературною московською мовою. Сюди належать твори Стефана Лукомського, Петра Симоновського, Василя Рубана, Олександра Ріґельмана, Густинська літопись, спомини Ханенка, Маркевича, одначе найбільшу вагу має:

Історія Русів. Довгий час приписували її авторство архиєпископови Юрієви Кониському, але не Кониський був її автором, а поміщик з Полтавщини Григорій Полетика. Що автором Історії Русів не міг бути архиєпископ Кониський, доказує її вільнодумний, антицерковний дух, зроджений під впливом лектури Вольтерових писань. Друком видав її що йно Осип Бодянський в 1846 р. При кінці XVIII. і з початком XIX ст. Історія Русів ходила в сотнях рукописних відписів по цілій Україні і мала величезний вплив на пізнійших істориків і поетів. Під її виразним впливом стояли історики Бантиш Каменський і Маркевич, поети: українські Гребінка, Шевченко, Руданський і московські Рилєєв (в поемі „Войнаровський“), Микола Гоголь („Тарас Бульба“) і Пушкин („Полтава“). В автора слідно національну свідомість. Він стоїть на становищи окремішности українського народу від польського і московського, обстоює за автономію України і скрізь підчеркує в історії України ідею боротьби українського народу за права і свободу. З того погляду, хоч написана змосковщеною мовою, причинилася вона в великій мірі до розбудження народньої свідомости серед українського освіченого громадянства

і хоч з історичного погляду грішить промахами, як політичний твір має першорядне значіннє.

§ 150. **Перекладні романи.**

В XVII. і XVIII в. на Україні популярні були „авантурні“ романи і перекладні повісти моралізуючого й гумористичного змісту. Вони виказують звичайно перерібку середньовічних лицарських романів. Змістом їх є подвиги ріжних героїв, що, наділені виїмковою силою, виправляються в казкові далекі країни шукати пригод. По дорозі стрічаються вони з ріжними страхіттями, чудовищами та небезпеками, (н. пр. повість про Брунцвіка, Трістана, Книга о Мелюзині.) З моралізуючих відомі були на Україні ті, що поміщені були у збірниках „Gesta Romanorum“ і „Speculum magnum“.

§ 151 **Реакція проти обрусіння.** Історія Русів вказує на відрух деяких кругів українського громадянства проти що раз то більше ростучих змагань московського уряду до змосковщення українського народу. Мимо усіх зусиль московському царатови не вдалося обєдинити і засимілювати українського народу з московськими. Можна було поневолити його політично, можна було відібрати всі права самостійного національного розвитку, але не сила була счеркнути його з лиця землі. Нарід жив дальше своїм життєм, говорив своєю мовою, співав свої пісні, держався прадідних традицій. Найшвидше ще винародовлювалася інтеліґенція, висші круги громадянства, що так сквапно йшли на руку змаганням правління, покидаючи рідню мову, звичаї, традиції. Але й тут починають заходити дивні прояви. Нові европейські ідеї про волю і права людини захоплюють також звільна українське панство, українську інтеліґенцію. Сі нові кличі та нові ідеї приносять зі собою на Україну сини колишньої козацької старшини, що на заграничних університетах добувають собі західньо-европейську освіту. На Україні витворюється тип панів вільнодумців, серед яких будяться прояви реакції проти істнуючого політичного і суспільного ладу. Висловом тієї реакції були саме ріжні сатиричні та гумористичні вірші на суспільні теми, політичні памфлети („Розмова Малороссії з Великоросиєю“) і такі літературні появи як драма „Милость Божая“ і „Історія Русів“.

§ 152. **Григорій Савич Сковорода.** „Історія Русів“ немов пророкувала про близьке національним пробудженнє України. Другим таким передвістником була діяльність Григорія Савича С к о в о р о д и. Був фільософом. Звали його „українським Сократом“, „ходячою академією“. У простій свитці, з торбою за плечима, з сопілкою за поясом і патерицею в руках ходив по селах і учив народ по ярмарках, під церквами, в селянських хатах, усюди, де находив слухачів.

Як син простого козака уродився в Чернухах в Полтавщині в 1722 р. Змалку визначався хистом до співу. Вчився в київській академії і звідси дістався до надворної капелі. Щоби пізнати світ та людий, виправився в подорож по Европі і звидів пішки Польщу,

Угорщину, Німеччину та Італію. На Україну вернув широко освіченою людиною. По повороті став учителем поетики в переяславській духовній семінарії, де на основі нових поглядів зладив „Руководство о поезії“. Тим твором зразив собі владику і мусів покинути дотеперішне становище. Після того був учителем у поміщика Тьмари, в московській Лаврі, знову в Тамари, в харківській колеґії де згодом обняв катедру етики й написав підручник: „Начальная двер в християнскому добронравію для молодого шляхетства харковской ґубернії“. По причині висловлених тут ліберальних поглядів мусів Сковорода залишити свої виклади і розпочав мандрівну по Україні. У фільософічних писаннях „Нарциз“, „Книга Асхань“ доказував потребу самопізнання. Крім того писав поетичні твори книжньою мовою моралізуючого характеру.

Діяльність Сковороди мала велике значіннє для освідомлення української суспільности, для розбудження серед неї ідеї національности. І живим словом і прикладом власного життя вщіплював серед українського народу висші моральні почування, любов правди, добра, освіти, любов рідного краю. Який великий і який добродійний вплив мав сей фільософ-мораліст на суспільність, доволі вказати, що коли треба було найти ідейну і чисту людину, шукали її між „Сковородинцями“ і що головно від його учеників посипалися жертви на перший на території України харківський університет. Думки і погляди Сковороди мали також безсумнівний вплив на творчість Котляревського і Квітки.

§ 153. На досвітках нової доби. Що вже перед Котляревським деякі письменники вміли схоплювати поодинокі риси народнього побуту, достроювати свою творчість до народніх потреб, будувати її не реальних умовах життя, доказом сього літературна спадщина Івана Некрашевича. Уродився в половині XVIII ст. в селі Вишенках на Чернигівщині і з бігом часу став там священиком. Писав принагідні вірші і полишив цікаві, свіжі малюнки з народнього побуту в „Исповід-и“, „Замислі на попа“ і „Ярмарку“. Тема „Исповіди“ (17 9) зачерпнена зі священичої практики. Некрашевич завів був в своїм селі звичай сповіди кождого з окрема, чим викликав проти себе обуреннє парохіян. Спосіб визнавання гріхів і прояви обуреня селян складаються саме на зміст „Исповіди“, а їхня скарга до владики змальована в „Замислі на попа“. З 1790 р. походить його жива сцена з природи, написана чистою народньою мовою, п. н. „Ярмарок“

Третя доба.

§ 154. Поява „Енеїди" початком нової доби. Нова доба в розвитку української літератури датується від появи трьох перших пісень „Е н е ї д и" Котляревського в 1798 р. Котляревський написав свій твір в ж и в і й н а р о д н і й м о в і в повній свідомости, що тільки в ній повинен йти дальший розвиток українського письменства. Попри живу народню мову вніс він у свої твори ідею широкого демократизму, обстоюючи права простолюддя і бичем сатири вдаряючи по совісти земляків за те, що гнобили нарід і цуралися його мови і його звичаїв. Таким робом спрямубав українське письменство на ясний і певний шлях і став творцем нової доби.

§ 155. Невідрадні національні та суспільні обставини. „Енеїда появилася серед дуже невідрадних національних та суспільних обставин в життю українського народу. Се була пора, коли під впливом централістичних змагань московського уряду наступила денаціоналізація висщих кляс української суспільности. Відчужувалися від народу пани, цуралося його міщанство, затрачувало свій національний характер духовенство. Немов соняшник за сонцем клонилися висші верстви туди, відки надіялися ласк та користий. Клонилися туди й письменники і плодами свойого таланту збогачували чужу, офіціяльну московську літературу. Серед московських письменників другої половини XVIII ст. находимо цілий ряд Українців з роду, як Рубан, Богданович (автор поеми „Душенька"). Капнист (автор „Оди на рабство"), Наріжний та иньші. Всіх їх потягла московська культура писати московською мовою. Українська мова жила тільки в устах простого мужика. В таку то пору залунав „зничевя веселий сміх серед мертвої тишини". Се сміявся Іван Котляревський.

§ 156. Житепись Котляревського.

Уродився в Полтаві в 1769 р. Походив з бідної дворянської родини. Батько був канцеляристом при магістраті. Спершу по тодішнім звичаям вчився в дячка, потім вступив у полтавську семінарію, де в повній силі цвів ще давний, сухий схоластичний метод навчання. Вже в семінарії, до якої ходив протягом осми літ, проявилася в нього снага до віршування, завдяки якій прозвали його товариші „ритмачем". По покінченню семінарії поступив в урядову службу і зачав працювати над „Е н е ї д о ю", вивчуючи народню мову, звичаї, світогляд. Щоби основнійше заznайомитися з народнім побутом, кинув

урядову службу і в характері домашнього учителя у ріжних панів поміщиків пробував по рідних селах України, збираючи народні пісні та пословиці. В тій ціли переодягався в народний стрій і ходив по вечерницях. В 27-ому році життя вступив в армію. В порі війни з Туреччиною вславився хоробростю. З хвилиною, коли його полк, що досі пробував на Україні, перенесено далеко на Литву, Котляревський кинув військову службу (1808 р.) та поселився в Полтаві, де одержав догляд над домом, в якім виховувалися бідні дворянські діти. В Полтаві відігравав комічні ролі в домашньому театрі кн. Лобанова Ростовського. Коли на місци Ростовського став ґубернатором України кн. Репнін, Котляревський уладив для нього театр. Тут виставив свої комедії „Наталка Полтавка“ (1819 р.) і „Москаль Чарівник“. Помер в 1838 р. Перед смертю наділив свободою кріпаків, а невелике майно роздав своякам, знайомим та приятелям. Як людина визначався сильним характером, чесною вдачою і добув собі загальну любов як незрівнаний гуморист і мистець в оповіданю.

§ 157. Звязь творчости Котляревського з памятниками середньої доби. Котляревський писав „Енеїду“ з метою обновити українську літературу. На сю ідею обновлення вказують слова:

„Я музу кличу не такую:
„Веселу ґарну молодую...“

Все таки його творчість звязана коріннями з деякими памятниками середньої доби і змістом та характером споріднена з творам літератури віршової та драматичної (інтермедіями), в яких автор „Енеїди“ і „Наталки Полтавки“ міг найти також зразки живої народньої мови.

§ 158. „Енеїда“. Перші три частини „Енеїди“ появилися друком в 1798 р. в Петербурзі без згоди автора заходами Парпури, якому автор за се веліь в III. частині своєї поеми каратися в пеклі. Повне виданнє поеми у шести частях вийшло в 1842 р. в Харкові. „Енеїда“ є травестією поеми римського поета Верґіля („на малоросийський язик перелицьована“). Під словом: травестія розуміти треба гумористичну перерібку поважного твору. Такі травестії Енеїди істнували давнійше. До важнійших належить травестія французького поета Павла Скаррона з XVII. в., німецького поета Блюмавера з XVIII р. і великоруського поета Миколи Осипова (з 1791 р.) Кождий із тих поетів, переробляючи на свій лад поему Верґіля, иньшу мав ціль на оці. Скаррон висміває богів клясичного світа, Блюмавер виступав проти релігійної нетерпимости та фанатизму, а Осипов вдаряв на пяниць та неуків. Годі заперечити, що Котляревський при укладі своєї „Енеїди“ користувався травестією Осипова, хоч не виключене, що й Осипов при писанню дальших частин свойого твору послугувався істнуючими піснями Котляревського. В „Енеїді“ змалював Котляревський гумористичним способом суспільно національний побут України після зруйновання Запорожської Січи. В I. і II. частині звеселяв читачів пригодами Енея і його

товаришів, що після збурення Трої шукали нових осель. В III. частині, малюючи пекло, не щадив острих докорів панам, що гнобили нарід. В IV. частині з тугою згадав про славні часи гетьманщини, а в V. і VI. звернувся з острою сатирою проти норовів сучасного панства.

§ 159. Народний кольорит в „Енеїді“. Головними прикметами „Енеїди“ є народний кольорит і гумор. Національний кольорит поеми Котляревського проявляється в тім, що автор переносить запозичену в Вергіля тему на український ґрунт, вкладає її в рами українського національного життя. На загальній основі, що її Котляревський перейняв у римського поета, мережить він малюнки сучасного побуту і сучасних обставин життя. Енея і його товаришів малює як українських козаків:

„Еней був парубок моторний
„І хлопець - хоть куди козак...“

Се не давні троянські герої блукають по світі, а розбитки українських козаків шукають нових осель. Під покривкою імен давніх героїв і давніх олімпійських богів скрізь найти можна сучасних Котляревському людий: козаків, панів з їх вдачею, прикметами, хибами і норовами. Ось як говорить Єоль про богів вітрів.

„Борей недуж лежить з похмілля,
„А Нот поїхав на весілля.
„Зефір же, давній негодяй,
„У городі десь загулявся,
„А Евр у винники нанявся..“

В загалі олімпійські боги схарактеризовані рисами заобсервованими на пубуті тодішних панів поміщиків. Н. пр

„Зевес тоді лигав вишнівку
„Маковниками заїдав...“

З чужих рам ясніють добре знайомі і рідні малюнки українського народнього побуту. Звичаї й обичаї, одяги й потрави, уладженнє домів і хатня обстанова — все те, схоплене з життя українського люду, складається на народний кольорит поеми Котляревського.

§ 160. Гумор. Другою головною й характеристичною прикметою „Енеїди“ — Котляревського є гумор. Котляревський згідно зі своєю вдачею вибрав для першого свойого твору форму комічної травестії. Може здавав собі справу, що українська інтелігенція, непривична до гомону живої народньої мови, не тільки накинулабся на нього, але й могла висміяти його змагання. А так, читаючи „Енеїду“, не тільки втішалася, сміялася, але й привикала до гомону українського слова і не над одним питаннєм призадумувалася. У формі травестії лекше було Котляревському висловити ноодно слово гіркої правди на адресу панів. Шуткуючи, міг він тут і там вдарити сатирою і таким робом осягнути свою ціль. Гумор Котляревського проявляється не лишень

в самій модернізації сюжету, але не рідко в доборі грубших слів і вульгарних висловів в роді:

„Но Греки, як спаливши Трою,
„Зробили з неї скирту гною...

або: „Но зла Юнона, Крона дочка,
Розкудкудакалась як квочка...

або: „Еней тут крикнув як на пуп
„Заплакався і заридався
„Пошарпався, увесь подрався
„На тімі начесав аж струп.

Все таки сі всі вульґаризми та тривіялізми були тільки в Котляревського засобом до ціли, а не виключною істотною ціхою поеми.

§ 161 **Ідейність „Енеїди“**. Гумор „Енеїди“ був причиною острого осуду творчости Котляревського із боку деяких критиків (Куліша). Не добачуючи ідейного підкладу творчости Котляревського, думали вони, що автор „Енеїди“ хотів висміював простий люд та забавляти панів і розганяти панську нудьгу. Сей закид є несправедливий. Гумор в Котляревського був тільки засобом, що вів до ціли, а „Енеїда“ має без сумніву глибшу ідейну основу. Ідейність автора „Енеїди“ проявляється і в осуджуванню суспільних кривд і в обороні поневолених кріпаків і в тужних згадках про колишню світлу минувшину України і в острих притинках панам за їх гуляще безідейне життє. В обороні кріпаків виступив Котляревський при нагоді малюнку пекла. Між ріжними грішниками, що караються в пеклі, уміщує він також панів поміщиків за те,

„Що людям льготи не давали
„І стави и їх за скотів...“

Противно всі його симпатії обертаються довкола покривджених і поневолених, для яких він зберіг щастє в раю.

„Там бідні, нищі, навіженні,
„Що дурнями считали їх
„Старці, хромі, сліпорожденні,
„З яких був людський глум і сміх,
„Це-що з порожніми сумками
„Жили голодні під тинами
„Собак дражнили по дворах;
„Це ті, що „Бігдасть“ — получали
„Це ті, яких випроважали
„В потилицю і по плечах“.

Крім сього протесту проти суспільного ладу долітають також зі сторінок „Енеїди“ тихі, щирим смутком та глибоким жальом вповиті звуки тужних споминів про буйну бувальщину України, що також кидають ясне світло на ідейність автора.

„Там вічній памяти бувало
„У нас в гетьманщині колись:

„Так просто військо шиковало,
„Не знавши: стій, не шевелись!
„Так славнії полки козацькі,
„Лубенський, Гадяцький, Полтавський
„В шапках було, як мак цвітуть.
„Як грянуть, сотнями ударять,
„Перед себе списи наставлять —
„То мов мітлою все метуть“.

Також острі докори панам за гуляще життє, убрані в форму легкої сатири та зазиви до любови рідньої країни і до праці та посвяти для добра загалу підносять ідейну стійність „Енеїди“.

„Любов к отчизні де героїть,
„Там сила вража не остоїть,
„Там грудь сильнійша од гармат!“

Завдяки усім підкресленим прикметам „Енеїда“ тішилася величезною популярністю. Сотки її копій ходило по Україні ще до першого друкованого видання, а друковані примірники розхоплювали люди зараз по виході в світ. Скрізь витали її з одушевленнєм і всі верстви від грамотного селянина до багатого пана читали з запалом. Про неї знали недобитки Запорожців над Дунаєм, її вивіз Наполєон І. як вартну річ із свойого нещасного походу в Росію.

Оповідають, що в часі турецької війни (1806) Котляревському треба було переплисти човном через Дунай. Керманичами човна були два Запорожці. Вдивляючись в лице капітана, Запорожці пізнали в нім земляка і запитали, хто він. Котляревський назвав себе, а керманичі запитали, чи це той самий, що скомпонував „Енеїду“. — Той самий, усміхаючись відповів капітан. — „Так це ти, батьку наш рідний?“ — кликнули радісно Запорожці і припавши до нього, стали цілувати його руки. — „Іди, батьку, до нас, ми тебе зробимо старшим!“

§ 162. „Наталка Полтавка“. Що Котляревський не мав на меті тільки бавити панів та розганяти панську нудьгу, а поважно глядів на завдання письменника, сього доказом другий його твір „Наталка Полтавка“, в якому вже зовсім поважно змальований український народній побут.

Ґенеза „Наталки Полтавки“. Оперета „Наталка Полтавка“ — се відповідь Котляревського на недоладну нісенітницю кн. Шаховського п. н. „Козак стихотворець“. Добачуючи в творі Шаховського недотепну карикатуру українського народу і його життя, Котляревський задумав виступити з апольоґією українського народнього побуту. Такою апольоґією є „Наталка Полтавка“.

Зміст. Акція розвивається в двох діях. Після смерти Терпила, що прогайнував своє майно, його донька Наталка враз із матерію живуть в Полтаві в великій біді. Краса Наталки принаджує ріжних женихів. Терпелиха рада видати доньку замуж, бо думає, що так полекшає їх доля. Але Наталка не хоче й чути про женихів, бо тужить за Петром. Петро був колись годованцем Терпила, зріс разом з Наталкою, а потім пішов в світ за очи. Під впливом сліз і докорів

матери Наталки рішається вкінці вийти за нового богатого жениха, возного Тетерваковського, що сватає її за посередництвом сільського виборного, Макогоненка. Але саме після сватання появляється Петро. Вчувши, що Наталка посватана за Тетерваковського, передає їй усі свої зароблені гроші, щоби возний не дорікав їй в будуччині, що взяв її бідною. Під впливом великодушного поступку Петра Тетерваковський зрікається своїх прав і віддає Наталку Петрови.

Характеристика. В Наталці Полтавці подибуємо поважний малюнок українського народнього побуту. Змаганнєм автора було виказати, що й під убогою сільською стріхою і під сірою свитиною бється серце, повне благородних високих поривів і глибоких почувань. Се змаганнє веліло авторови ідеалізувати головні постати, що руководяться передівсім в життю почуваннями. В парі з легким гумором і тонкою сатирою (постать Тетерваковського) слідно в автора „Наталки Полтавки" нахил до сентименталізму. Був се модний тоді в літературі напрям, що із Франції перенісся до Росії і найшов тут сильний вислів в творах Карамзина („Бідна Ліза", „Наталя боярська дочка"). В Котляревського сей сентименталізм (чутливість) випливає з душі й почувань ділаючих осіб. Є він випливом вдачі українського народу і тільки в деяких ситуаціях переходить межі природности (прим. в сцені, коли Петро віддає Наталці зароблені гроші, або в сцені, коли Тетерваковський, зворушений великодушністю Петра, зрікається своїх прав і віддає Наталку Петрови). В будові драматичної пєси Котляревського слідно вже новійшу драматичну техніку.

§ 163. **„Москаль Чарівник".** Другим драматичним твором Котляревського була оперета „Москаль Чарівник" побудована подібно як „Простак" Василя Гоголя (батька знаменитого московського письменника Миколи) на якімсь народнім переказі, а надрукована що йно в 1841 р.

Зміст. До Тетяни, молодої жінки чумака Чупруна заходить судовий панич Финтик, що стидається своєї матери та говорить по московськи. Жартоблива Тетяна вірна своєму мужеви. Коли одної днини Чупрун виїзджає за сіллю, входить в його хату на постій салдат. Просить Тетяну, щоби дала йому повечеряти, але, не діждавшись, кладеться спати. В часі уданого сну дізнається з розмови Тетяни з Финтиком, що в неї є ковбаса, курка й запіканка. Вертає Чупрун. Финтик ховається під припічок. Салдат вдає зі себе чарівника, відкриває сховані потрави і виганяє зпід припічка чорта. Чупрун дізнається від жінки, що сим чортом є судовий панич і дає йому добру науку, щоби не цурався свого роду, шанував матір та оминав його жінку.

§ 164. **Заслуга Котляревського.** До Котляревського українське письменство не було народнім, бо не приняло ще найпотрібнійшого для всякого широ народнього письменства, елементу, — народньої мови; а коли й приймало, то тільки спорадично і не держалося її твердо і постійно. Що йно від Котляревського почавши, народня мова вхо-

дить у письменство як істотна його частина. Котляревський вказав також шлях для дальшого розвитку української літератури, надаючи їй основний тон щирого та глибокого демократизму, впроваджуючи ідею свідомого народолюбства. Оцінив як слід епохальне значіннє творчости Котляревського Тарас Шевченко в словах:

„Будеш, батьку, панувати,
„Поки живуть люди;
„Поки сонце з неба сяе,
„Тебе не забудуть!“

Лектура: Студинський: Літературні замітки.

§ 165. **Наслідуваннє „Енеїди“. — „Котляревщина“.** Літературна діяльність Котляревського, велика популярність його писань спонукала багато інтелєктуальних, досі дрімаючих сил спробувати свойого письменського хисту. Одначе не всі наслідники Котляревського дбали так, як він, про внутрішню вартість своїх писань і наслідуючи його, наслідували тільки зверхню манєру його творчости, саме ту негативну рису „Енеїди“, котра проявилася в доборі грубих слів і зворотів. Думали, що тут уся сила „Енеїди“. Йдучи слідом Котляревського, довели гумористично сатиричну його манєру до крайности і витворили нездоровий напрям, відомий під назвою „Котляревщини“. „Котляревщина є се отже наслідуваннє найслабших боків „Енеїди“, спричинене хибним розуміннєм творчости Котляревського й недостачею літературного хисту в його наслідників.

Сей напрям слідний в писаннях: Білецького-Носенка (автора поеми: „Горпинида“), Олександра Корсуна, Порфіра Кореницького (автора поеми „Вечерниці“ і приказки „Панько та верства“), обох братів Писареських: Степана (псевдонім Стецько Шереперя) і Петра, Александрова (автора поеми „Вовкулака“) і Константина Думитрашка (автора „Жабомишо — дракївки“.)

§ 166. **Наслідування „Наталки Полтавки“.** Не тільки „Енеїда“, але й драматичні писання Котляревського викликали ряд наслідувань. Таким наслідуваннєм „Наталки Полтавки“ була віршована оперета невідомого близше автора п. н. „Любка“, аку приписували навіть самому Котляревському. Сліди впливу Котляревського виступають також в драматичних образцях Кирила Тополі п. н. „Чари“ і в „Чорноморському побуті“ Якова Кухаренка, де находимо низку живо схоплених сцен з побуту чорноморських козаків. „Чорноморський побут“ Кухаренка й досі не сходить з дощок українських сцен в новій перерібці Михайла Старицького п. н. „Чорноморці“.

§ 167. **Полтава першим огнищем новорозбудженого літературного життя.** Завдяки сій обставині, що в Полтаві жив і працював творець новітньої доби в розвитку української літератури, Іван Котляревський, Полтава вибилася як перше огнище новорозбудженого літературного життя.

§ 168. Харків — другим огнищем. Почавши від 1816 р. живійший літературний рух концентрується в Харкові. Заходами Василя Каразина основано там університет (1805). що в великій мірі причинився до розбудження наукових інтересів і велику відіграв ролю в розвитку національної свідомости. Від 1816 р. почав виходити при університеті як півурядовий університетський орґан журнал „Український Вістник“, а одним із його редакторів був також Григорій Квітка. „Український Вістник“ присвячував також багато місця українським справам, друкуючи деколи українською мовою твори деяких українських письменників (пр. Артемовського — Гулака). Журнал перестав виходити в 1819 р., але дав товчок до цілої серії літературних видань, присвячених літературі, етноґрафії та історії України.

В 30-их та 40-их рр. XIX. в. виходять в Харкові альманахи: „Український альманах“ Срезневського. „Сніп“ Корсуна (1841) і Молодик Бецького (1843—44).

§ 169. Петро Артемовський Гулак і його суспільна сатира. В харківськім „Українськім Вістнику“ виступає зі своїми писаннями перший по Котляревськім замітнійший український письменник — Петро Артемовський Гулак (1790—1866).

Був сином священика. Уродився в Київщині, в Городищі. По покінченню школи в Києві вписався на харківський університет. Ще як студент університету зістав лектором польської мови, а потім професором історії. Протягом десяти літ був ректором університету.

Розпочав літературну діяльність писаннями в московській мові. Знайомість з Квіткою веліла йому писати українською мовою. За се й присвятив він Квітці першу поезійку, українською мовою писану п. з. „Справжня добрість“. В українськім письменстві добув собі Артемовський невмируще імя знаменитою сатирою „Пан та собака“ (1818). „Пан та собака“ — се сатира на суспільні теми. Автор підніс в ній голосний протест проти найбільш болючої під ту пору суспільної рани — кріпацтва.

Зміст байки „Пан та собака“. Пес Рябко не спить цілу ніч і пильно стереже дому та майна свойого пана. Цілу ніч лає і відстрашує злодіїв. Ранком втомлений кладеться спати. Нараз кличуть його слуги. Рябко будиться і спішить до них в почуттю сповнення обовязку і в тій думці, що за вірну службу жде його нагорода. Але слуги на приказ пана бють його. На питанне Рябка, за що його карають, один зпоміж наймитів, Явтух, відповідає, що він цілу ніч не дав спати панови, що програвся в карти. На слідуючу ніч Рябко за порадою Явтуха кладеться спокійно спати. Байдуже йому, що Москалі нишпорять в коморі і на дворі, що вовк забирає ягнята, а тхір курчата. Тепер він певний, що не мине його панська ласка й добра їда. Але слуги на приказ пана знову бють Рябка за те, що не стеріг панського майна.

Мотивом до написання отсієї байки послужила Артемовському коротесенька байка польського байкописця Кра-

сіцького п. з. „Pan i pies“. На її основі з широким епічним розмахом розгорнув Артемовський цілу картину того безправя, в якому находилися бездольні кріпаки і весь безмір тої самоволі, якої допускалися пани. „Се не Рябко — говорить Кониський — стоїть перед нами, а цілий закріпощений український нарід“. Так отже в осудженню суспільного безправя Артемовський поступив значно дальше від Котляревського. Коли Котляревський обмежився тільки до легкого сатиричного натяку на пекольні муки немилосердних панів, Артемовський промовив голосним протестом, даючи широкий малюнок народнього безталання. В ідейній сатирі „Пан та собака“ в повнім світлі блиснув письменський талант Артемовського, що спокійний хід оповідання вмів оживити моментами повними життя і драматизму.

§ 170. **Инші писання Артемовського.** Своєю знаменитою сатирою добув собі Артемовський раз на все першорядне становище в українському письменстві. Поза тим писав ще байки („Солопій та Хивря або горох при дорозі“, „Пліточка“ і и.) і йдучи по слідам Котляревського на свій лад перевертав оди Горація („Гараська“), прикладав та достроював їх до українського народнього світогляду. В травестіях Горацієвих од скрізь підчеркнена думка про марність життя та світову суєту („До Терешка“, „До Пархома“). Пробував також сил в перекладах балляд Ґетого („Рибалка“) та Міцкевича („Твардовський“). На жаль поезія Артемовського Гулака з бігом часу понизила дуже свій високий лет. Замісць колишньої ідейної сатири почали виходити зпід його пера сервілістичні оди та низькі панеґірики, царофільські славословя а в міру його, як орлиний лет переходив у плазованнє, нидів і талант поета.

§ 171. **Харківський гурток.** Артемовський Гулак був одним із замітнійших письменників харківського гуртка. В 20-их і 30-их роках в Харкові згуртувалося багато інтеллєктуальних сил, що визначилися в ріжних областях літературного життя, даючи почин українській етноґрафії, язикознавству, витворюючи українську прозу та розвиваючи байку. Стояли вони в близьких літературних взаєминах з польськими та великоруськими письменниками, познайомлювалися з новими добутками західно-европейської науки, з новими напрямами в літературі і сі нові кличі й нові напрями взялися перещіплювати на свій ґрунт, прикладати їх до українського письменства. Зпоміж громади харківських письменників визначилися кн. Цертелев, Павловський, Срезневський, Квітка, Боровиковський, Метлинський, Костомарів. В тіснім звязку з харківським гуртком стояв Евген Гребінка.

§ 172. **Початки української етноґрафії.** Від письменників харківського гуртка виходять також почини української етнографії. Етнографія була то нова галузь наукових дослідів.

На заході Европи зродилася вона в тім моменті, коли переївся та навкучився вже істнуючий досі в літературі напрям, відомий під назвою псевдоклясицизму. Сей псевдоклясицизм (ложний клясицизм) полягав на бездушнім наслідуванню давних клясичних творів. Письменники мусіли передівсім звертати увагу на блискучу, поправну форму й оберталися в крузі пустих і холодних розумовань. Нічого дивного, що псевдоклясицизм не міг вдоволити тих, котрі в поезії шукали за струнами, які моглиб ворушити їх почування, чи уяву. Такі елєменти почування та фантазії можна було найти хиба під сільською стріхою, де люди жили на лоні природи і де таївся прекрасний казковий світ: світ ніжних поривів і мрій в народніх піснях, казках та віруваннях. Тим то реакція проти псевдоклясицизму склонила письменників звернутися до народу. Тільки ніхто ще не знав як слід народнього життя, народнього світогляду, наслідком чого сей зворот до народу витворив найперше штучну „хуторну“ поезію і неприродні сентиментальні „пастирські“ романи, що тільки викривлювали народнє життє. Показалася отже конечна потреба пізнати життє народу, зійти до нього, схопити світ його фантастики, щоби могти на сій основі строїти нову будівлю поезії. Ся потреба витворила нову галузь наукових дослідів — етноґрафію. Перші етноґрафічні праці появилися в Анґлії, де в половині XVIII ст. Персі видав староанґлійські балляди, а Мекферзон збірку пісень як пісні народнього шкотського барда, Осіяна. З Анґлії замилуваннє до етноґрафічних дослідів перейшло в Німеччину, захоплюючи Бодмера, Брайтінґера, Гердера, Ґетого, братів Ґріммів і и. Слідом за Німеччиною пішла Славянщина. З кінцем XVIII. і початком XIX в. у всіх майже славянських націй появляються перші етноґрафічні збірники. І так в Россії видає Чулков казки (1790), в Сербії Вук Стефанович Караджіч збирає сербські народні пісні (1814), в Чехах виходять збірки пісень Челяковського (1822—27), в Польщі Адам Чарноцький (Зоріян Доленґа Ходаковський) ділиться вражіннями довголітніх дослідів на полі славянської етноґрафії в розвідці „O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem“ (1818) і накликує своїх земляків до збирання народніх пісень і переказів та до виучування народнього побуту.

Рух цей захопив також Україну. Про Котляревського відомо, що він пильно приглядався народньому життю, записував народні пісні та приповідки, а в його творах така є сила подробиць, схоплених з обсервації народнього побуту, що не без причини звуть його першим українським етноґрафом. Першу одначе збірку українських народніх пісень зладив кн. Цертелев („Опытъ собранія старин-

ныхъ малоросійскихъ пѣсней“). Збірка вийшла в 1819 р. Рік передше надрукував Цертелев московською мовою розвідку про давні українські пісні, в якій одушевлявся силою почування та красою українських пісень, порівнував їх з творами Осіяна, Гомера та заохочував поетів познайомлюватися з творами народньої музи. Збірник кн. Цертелева спонукав українських учених пильнійше занятися дослідами над народною творчістю і викликав нові збірки Михайла Максимовича (вийшли в рр. 1827, 1834, і 1849) і Ізмаїла Срезневського.

Ізмаїл Срезневський, хоч з роду Москаль, проживаючи на Україні (його батько був професором харківського університету), став горячим ентузіястом української старовини і в рр. 1833—38 видав в Харкові „Запорожську старину“ в шести частях. Цікавою є одна його розвідка („Взглядъ на памятники украинской народной словесности“), де виказує, що українська мова є мовою, а не нарічем московської чи польської мови і що вона не уступає чеській в багатстві висловів, польській к живописности, сербській в милозвучности.

§ 173. Граматика Павловського. На початок XIX в. крім буйного розвитку етнографії припадають також в західній Европі живі досліди на полі фільольогії та лінгвістики. Початок зробив Франц Бопп своєю дуже цінною порівнуючою граматикою індоевропейських мов, в якій на основі глибоких фільольогічних дослідів виказував спорідненнє індоевропейських мов. Граматика Боппа викликала живійшу працю на полі фільольогічних та лінгвістичних наук не тільки в Німеччині, але також в Славянщині. В добі відродження славянських націй, в пору інтензивних їх змагань до національної окремішности, намагалися славянські учені також фільольогічними та лінгвістичними працями доказати право поодиноких славянських мов та народностий до самостійного національного життя. І се було також одною з понук до живійших студій в области славянської фільольогії. Чехи Дубровський, Юнгман та Шафарик, Серб Караджіч, Словінець Копітар, Великорус Востоков кладуть підвалини під дальший розвиток славянських мов та літератур. В добі горячкових змагань над оживленнєм славянської фільольогії і над розбудженнєм славянських націй до питомого індивідуального життя виходить перша граматика української мови Ол. Павловського в Петербурзі 1818 р. („Граматика малороссійского нарѣчія“). Виданнєм своєї граматики намагався Павловський виказати пригідність української мови до літературного життя.

§ 174. Григорій Квітка-Основяненко. Зпоміж письменників харківської громади вийшов також творець української прози, батько української новітньої повісти, Григорій Квітка-Основяненко.

Житепись письменника остільки цікава й потрібна, оскільки причиняється до розуміння його творчости. Саме у життю Григорія Квітки багато було таких фактів, що сильно вплинули на напрям і характер його творчости. Панський рід, система виховання, ненадійне подужанне в храмі, знайомість зі Сковородою, побут в монастирі, подруже — все те витиснуло нестерті сліди в його письменській діяльности.

Родився в селі Основі, недалеко Харкова в 1778 р. Село Основа було родинним майном панів Квітків і від нього прибрав собі Григорій Квітка письменське імя: Основяненко. — Дитиною ще був недужий на очи. Провидів що йно в пятому році життя, коли разом з матірю поїхав на богомілле до сусідного Озерянського монастиря. Се ненадійне подужанне в Божім храмі наповнило раз на все його серце глибокою релігійністю. Вже в дванайцятому році життя просив батька й матір, щоби позволили йому вступити в монастир. Родичі поки що здержали його. Вчився дома і в монастирській школі. По тодішньому звичаю вписав батько 15-літнього Квітку до війська, одначе він проживав дома і лише деколи виїзджав до старшого на бенкет або поклін. Не без впливу на його світогляд була також знайомість з постатю та фільософією Григорія Сковороди, що загостив в його батьківський дім. В 23-ім році життя Квітка вступив в Куряжський монастир і жив там звичайним послушником близько чотири роки. Вийшовши з монастиря, став Квітка навикати до світського життя. В Харкові уладжував аматорські вистави і сам виступав в комічних ролях. Якийсь час був директором театру в Харкові, потім займався інститутом, де виховувалися дворянські дівчата і видавав „Український Вістник“. В інституті познайомився з наставницею Анною Вульф й одружався з нею. Пані Вульф була освічена людина, начитана в сентиментальній французькій літературі й цікавилася літературною творчостю свойого мужа. Піддавала йому теми та намагалася надати його писанням прикмети ідеалізму. Помер в 1843 р.

Хоч Квітка писав повісти й оповідання також московською мовою, вся сила його таланту в українських повістях, яких є 17. До кращих палежить „Маруся“, „Перекотиполе“, „Сердешна Оксана“, „Добре роби добре буде“, „Козир дівка“, „Салдатський партрет“, „Щира любов“. Крім повістий писав також драматичні твори (драма „Щира любов“, комедія „Сватаннє на Гончачівці“) і поучуючі, дещо наївні „Листи до любезних земляків“.

§ 175. Релігійний настрій в писаннях Квітки. — Маруся. Нечайне подужаннє в церкві, чотиролітний побут в монастирі глибокими релігійними почуваннями захопили ніжну душу Квітки, а відблеск сього захоплення трівким релігійним настроєм відбився в писаннях Квітки. Часто цілі оповідання служать йому на те, щоби доказати стійність якогось клича чи засади християнської релігії. Тоді ціле оповіданнє прибирає характер притчі, наведеної автором для попертя й переведення в горі поставленої засади. Такий характер має пр. „Маруся“.

Зміст „Марусі“. Автор на вступі розгортає думку, що до нічого на світі не треба над міру привязуватися (пристращатися), бо втративши дорогу річ, можна попасти в розпуку, від якої людину може зберечи тільки одно: віра, що всім кермує Божа воля. Ціле оповідання має на меті доказати стійність в горі висловленої думки.

Не було в селі дівчини над Марусю, дочку Наума і Насті. І побожна була й роботяща і батькови та матері слухняна і красою славилася небуденною. Батькови та матери була розрадою на старі літа. Раз затягнули її подруги на вечерниці і на них пізналася вона в Василем. Припала її до вподоби гарна постать та щира вдача молодого парубка. Вони полюбилися. Василь став раз у пригоді Наумови, коли йому поломився віз, а сей полюбив його також за тиху вдачу. Від сеї пори бував Василь частим гостем в хаті Наума і одної днини післав сватів за Марусею. Одначе Наум відіслав їх з нічим, бо Василь був сиротою і мусів служити при війську. Наум боявся занапастити долю дочки, тому не могли зворушити його ніякі просьби. Василь кинувся в світ, нанявся на роботу в одного залізняка і той обіцяв заплатити за нього наємщика. Коли почув про се Наум, засватав за нього свою Марусю, а весілля мало відбутися аж по повороті Василя з дороги, в яку слав його хазяїн. В часі його неприсутности Маруся простудилася і померла. Василь після повороту застав похорон. По похороні за Василем і слід загинув. Старі не знали, де він подівся. В два роки потім дізналися, що він черцем в печерськім монастирі. Обоє старі поїхали в Київ і там застали свіжо усипану могилу. Спочивав у ній вічним сном от. Венедикт, давнійший Василь.

Характеристика. Християнсько-релігійний настрій слідний не лишень в самій основній думці повісти, але також в характеристиці дієвих осіб. Автор ідеалізує головні постати, а ідеалізаціях їх йде в дусі християнської етики та моралі. Всі вони: Наум, Настя, Маруся, Василь наділені такими прикметами, якими повинні ясніти добрі християни. Всі вони пильно ходять до церкви, моляться, спомагають бідних, а в розпуці піддаються Божій волі. Повість „Маруся“, в якій автор з ніжним теплом розкрив перед нами душу українського простолюдина з усіма його радощами й турботами, думками і почуваннями має також велику ціну з огляду на багатство побутових образців, що їх автор схопив з вірністю замилуваного етнографа. Сей етнографічний елемент криється в описах народніх звичаїв (сватання, заручин, похорону), якими автор щедро пристроїв свою повість.

Ось для приміру уривок зі сцени сватання. Свати говорять законні речі: „Старший староста й каже: „Ми люде Німецькі, а йдемо з землі Турецької. Ми собі ловці, удалії молодці. Раз дома, в нашій землі випала пороша (слід на снігу). Я й кажу товаришу: „Чого нам дивитись на таку шквирю (метелицю), ходім шукать усякого зьвірю — і пішли. Їздили, слідили, і нічого не получили. Назустріч нам як раз їде на вороному коню отсей князь. (А Василь устав та й кланяєтця, бо се про його говорили). От послі зустречі, він і говорить нам такії речі: „Ей“ ви, ловці, добрі молодці! услужіте мині службу, покажіте

дружбу. Ось як раз попалась мені ласиця, або куниця, а троха чи не красна дівиця. Їсти пити не бажаю, достать її бажаю. Поможіте піймайте; чого душа захоче, усього від мене бажайте. Десять городів вам дам і скирду хліба. От ловцям молодцям того й треба. Пійшли ми по слідам, по всім городам. Перш слід пійшов в Німеччину, а далі в Туреччину; ходимо шукаємо, а її не піймаємо. Усі царства-государства пройшли, а її не знайшли. От і кажемо князю: „Не тілько зьвіря в полі що куниця: пошукаємо де інде, знайдетця і красная „дівиця". Так наш князь затявсь, при своїй думці зоставсь. „Скілько", каже, „по світу не гуляв, а такої куниці, ніби красної дівиці не видав". От ми все по сліду йшли, та і в село — як зоветця, не знаємо — прийшли. Тут і знов пала пороша. Ми ловці — молодці давай слідить; сьогодні рано встали і зараз на слід напали. Пійшов наш звір, та до вас у двір, і з двора до хати, тепер бажаємо його піймати. Певно вже наша куниця — у вас у хаті красна дівиця. Нашому слову кінець, а ви зробіте нашому ділу вінець. Віддайте нашому князю куницю, вашу красную дівицю. Чи віддасте, чи нехай підросте?..."

В описах природи вмів знестися на вершини справжнього артизму (схід сонця.)

§ 176. „Перекотиполе". Моралізуюча тенденція бє у вічи також із другого прегарного Квітчиного оповідання п. н. „П е р е к о т и п о л е". Автор хоче виказати в ньому, подібно як Щіллєр в балляді „die Kranichen des Ibykus", що правда все мусить стрінутися з заслуженою карою. Поодинокі люди, що служать ідеї, гинуть на шляху, але сама ідея тріюмфує. Прекрасно змалював тут Квітка всю силу бурі в природі і той могутній її вплив на неспокійну совість злочинця. Доброюючи до опису бурі в природі мистецьким способом опис бурі в душі людини, автор виявив без сумніву великий талант і вміннє глибоко заглянути в душу людини (психольоґічний елємент).

З м і с т. В однім селі жили Денис Лискотун і Трохим, син бідної вдови Венґерихи. Меткий та проворний Денис давав собі раду в світі, натомісць Трохим бідував тяжко з жінкою і дітьми. Мати нераз вказувала йому на Дениса, що заробляв багато гроший, не відаючи, що Денис злодійським способом багатів. Раз коло Пречистої вибрався Трохим в ґуберньський город і став на час ярмарку на службу у якогось купця. Тут стрінувся з Денисом, що вдавав бідного, щоби взяти більшу плату в купця. Денис змовився з циганами, щоби обікрасти купця, але се йому не вдалося, бо Трохим завважав, що Денис не позамикав замків, і остеріг купця. Злодіїв враз із Денисом зловили і замкнули в тюрмі. Як скінчився ярмарок, купець нагородив щедро Трохима. Радий поспішав він домів, щоби бідній рідні принести заробіток. В дорозі дігнав його Денис, що якось викрутився з тюрми. Тут автор спиняється на описі бурі. В міру як кріпшала буря в природі, ріс і кріпшав духовний неспокій Дениса. Коли буря дійшла до найвисшого напруження, а перуни вдаряли в найближші дерева, неспокій Дениса зріс до божевілля і він, не тямлючи себе, виявив Трохимови усі свої злочини між и-

й те, що вбив нищого, Що йно як успокоїлася буря, Денис відзискав духову рівновагу, а враз із тим свідомість, що зрадив себе. В ляку, щоби Трохим не виявив його проступків, він вбив його. Вмираючи в чистім полі, Трохим покликав на свідка своєї неповинної смерти бурян перекотиполе, що його вітер саме надніс. В часі слідства се перекотиполе в хвилині, коли Трохимів синок почав ним гратися і показувати Денисови, воно й виявило злочинця, бо він на його вид знову не вмів задержати рівноваги і до всього признався.

§ 177. „Салдатський партрет". „Добре роби добре буде".

Салдатський портрет. Якийсь пан склонив маляра Кузьму Трохимовича намалювати салдата, але так, щоби він як живий був. Кузма хотів дізнатися, що люди казали муть про портрет, тому вивіз його на ярмарок в Липці. Портрет поставив, а сам заховався. З великою радістю завважав, що всі люди вважали салдата живою людиною. Дівчина Домаха бажала з ним погратися, а швець Терешко, навіть шапку зняв. Ті, що знали вже, що се намальований салдат, стали сміятися з Терешка. Засоромлений Терешко зачав тоді лаяти маляря, що не змалював чобіт як слід, а коли Кузьма перемалював чоботи, він, бажаючи почванитися, що розуміється на малярстві, сказав: „Чоботи тепер як я навчив, та мундір не туди дивиться". „А зась — крикнув тоді розлючений Кузьма — швець знай своє ремесло, а у кравецтво не мішайся".

Добре роби, добре буде. В голодний рік Тихон Брус видавав всі свої гроші, продавав худобу, одіж і скуповував в околицях, де був урожай, хліб, щоби роздати його бідним. Хоч лаяла його жінка, хоч нарікали ті, що за високі гроші продавали хліб, він не уставав в добрім ділі. За се й не минула його нагорода. Цар, дізнавшись про діло Тухона Бруса, велів йому звернути усі гроші й наділив медалю.

§ 178. Характеристика творчости Квітки. Українські повісти Квітки з огляду на їх характер поділити можна на чотири головні ґрупи — відповідно до сього, який напрям у найбільшій виступає силі. До першої ґрупи вчислити можна повісти з реалістичною закраскою, в яких автор доволі вірно, реально, схопив риси народнього побуту („Сердешна Оксана", „Козир дівка"). На другу ґрупу складаються повісти з закраскою сентиментальною, зокрема ті, що їх автор писав під впливом сентиментальної французької літератури і по вказівкам та по смаку своєї подруги („Щира любов"). В тих повістях малюнок народнього побуту виходить неприродний, афектований (В повісти „Щира любов" офіцир Зорин хоче женитися з сільською дівчиною, Галочкою). До третої ґрупи, в яких перевагу має романтичний напрям, належать сі, що їх автор побудував на основі народніх вірувань та переказів („Конотопська відьма", „Мертвецький великдень", „От тобі скарб"). Вкінці четверту гумористичну ґрупу становлять повісти, що в них Квітка блиснув своїм гумором. („Салдатський партрет"). Гумор Квітки не має характеру острого, колючого жарту, а лагідної, мягкої посмішки

людини, що сердечною теплотою вміє загріти й гірке слово й добродушно всміхається над людськими хибами. Додати треба, що деякі повісти мають мішаний характер, бо в них сплітаються і перехрещуються ріжні напрями. Як потомок панської родини Квітка не розумів сучасного соціяльного лихоліття — і се найбільша хиба його повістий. В життю і побуті українського люду дошукувався самих ясних, світлих, соняшних картин і творив неістнуючі ідиллі. (Инакше дивився на народне життє кріпацький син — Шевченко, тому сердився:

„Якби ви знали, паничі,
„Як люди плачуть, живучи,
„То виб ідиллій не творили").

Все таки повісти Квітки не тільки в українській, але й світовій літературі були першими повістями з народнього побуту, навіяні щирою прихильністю до простого народу, бажаннєм найти героїв і героїнь „у квітках і запасках". Вони явилися ранійше, ніж повісти з життя французького селянства Жорж Занда, ніж Ауербахові Dorfgeschichten, ніж „Деревня" Григоровича або Турґенева „Записки охотника".

Лєктура — Квітка: Повісти.

§ **179. Евген Гребінка.** В звязку з письменниками харківського гуртка стояв перший визначний український байкописець — Е в г е н Г р е б і н к а.

Уродився в 1812 р. в селі Убіжищі під Пирятином в полтавській ґуберниї. Малим хлопчиною чув від няньки кріпачки народні пісні й перекази й полюбив рідну мову. В ніжинській ґімназії товаришував з пізнійшим українським письменником Александром Атанасиєвим Чужбинським, автором збірничка ніжних поезій п. н. „Що було на серці". По покінченню ґімназії вступив у військову службу, потім був урядником в комісії духовних шкіл в Петербурзі, вкінці учителем московської мови та літератури в військових школах. Помер 1848 р.

Зачав писати ще студентом. Першим його твором був переклад голосної поеми великоруського поета Пушкина п. н. „П о л т а в а". В українській мові писав байки, а в московській поезії та повісти, до яких теми брав з українського життя. Зпоміж московських повістий Гребінки (в них слідно вплив Гоголя) найзамітнійшою є „Чайковський". Побудував її автор на основі думи про бурю на Чорному морі (на українську мову її переклад зладив Ксенофонт Климкович). Для української літератури прислужився ще Гребінка зладженнєм і виданнєм альманаху „Л а с т і в к а" (1841), де помістив твори найвизначнійших сучасних українських письменників м. и. деякі поезії Тараса Шевченка.

§ **180. Гребінчині приказки.** Найціннійшими писаннями Гребінки є його „П р и к а з к и", то є байки, видані в 1834 р. в Петербурзі. Байка — се окрема форма людської думки.

Повстає тоді, коли письменник ізза ріжних обставин не може, чи не хоче просто висловлювати своєї думки, а вбирає її у форму алегорії. Основною отже прикметою байки є алегорія. Під ослоною такої алегоричної форми лекше письменникови виступити проти хиб одиниць, проти пороків суспільного, чи національного життя, лекше висловити моралізуючу думку. Теми байок є в більшій частині інтернаціональним добром. Одні й ті самі байки подибуються в ріжних літературах (пр. про лиса і ворону зі сиром). Вартість мають вони що йно тоді, коли своїми корінням звязані є зі сучасним життєм народу, коли висловленою в них сатирою поет справді доторкає істнуючих хиб даного моменту. Під тим оглядом байки Гребінки мають велику стійність. Хоч сюжети запозичує автор часом в иньших письменників (латинського поета: Федра, московського: Крилова), звязує їх постійно провідною ідеєю з життєм українського народу, достроює їх до сучасних обставим і скріз в опрацьованню вміє надати їм своєрідний національний кольорит.

В приказці „Ячмінь“ автор наводить розмову батька зі сином, що вийшли в поле. Син питає батька, чому одні колоски ячменю стоять просто, а иньші схилилися в діл. Батько пояснює, що колоски, які пнуться в гору, є пусті, а ті що схилилися, повні зерна. Син розуміє вже, чому в гору дметься волосний писар Онисько Харчовитий. В тій байці виступає автор проти гордих неуків. Випроваджуючи постати українських мужиків, уживаючи відповідних порівнань (колоски гнуться, мов неграмотні мужики перед великим паном, мов козаки на стійці перед вартовим,) натякаючи на типову постать волосного писаря, автор вмів надати приказці своєрідний народний кольорит.

„Ведмежий суд“. Лисичка подала в суд бумагу, що бачила як віл пив брагу, їв сіно, овес і сіль. Суддею був медвідь, вовки були підсудками. Тому що віл був ситенький, видали вони присуд, щоби його розчетвертувати суддям по рівній частині, а лисиці віддати ратиці. В байці вдаряє автор па несправедливих суддів, на хабарництво і на доносщиків.

„Мірошник“. На малевькій річці стояв млинок, а в ньому жив мельник. Доки не бачив великих млинів на Сеймі й на Десні жив щасливо. Як побачив великі млини, почав молитися, щоби Бог збільшив його річку. І справді: впали великі дощі, річка зібрала водою і знесла млинок.

В иньших приказках (є їх 27) виступає Гребінка проти клеветників, що живуть неправдою („Сонце та хмари“), проти народнього ренеґатства („Гай та сокири“), проти галапасів, що для власної наживи використовують чужу працю („Будяк та коноплиночка“), словом проти найважнійших сучасних пороків і скрізь вміє получити ідейну сатиру з легкою, викінченою, мистецькою формою. Гарно схарактеризував його приказки Куліш словами: „Гребінка, пишучи приказки, малює нам тут-же наші села, поля й степи свіжими, та й не позиченими фарбами. Коли

сміється він, то прислухайтесь — тут-же скрізь сміх почуєте якийсь сум; колиж справді сумує, то слово його процвітає цвітками щирої поезії української. Широкі його приказки як наші степи, жартовливі вони та якось і сумовиті, як наші селяне; шуткуючи, ці приказки займають душу зглибока".

Лектура: Гребінка — „Чайковський".

§ 181. **Романтизм.** Вже з творів письменників харківської громади долітають деколи свіжі звуки нового літературного напряму — романтизму.

Реакція проти псевдоклясицизму, намаганнє висвободитися з його пут, сухих, бездушних форм, спонукали письменників західньої Европи кинутися за новими мотивами. Бажаючи повної свободи рухів, повної свободи й у виборі тем й у їх опрацьованню, поети почали звертатися за мотивами до людової поезії і витворювати нові форми Так повстав новий літературний напрям, відомий під назвою романтизму. Зривав він зі стариною і крила поетової уяви пускав у смілий, свобідний лет. Назва, „романтизм" пішла відси, що поети романтики в погоні за новими мотивами часто зверталися до фантастики романських народів і навязували свої твори до їх пісень, переказів і вірувань. В поняттю романтизму крилося розуміннє чогось незнаного, таємного, що розбуджувало уяву й уносило її в невідомі країни. Тому то романтики цікавилися й захоплювалися чарівним світом людової уяви, використовували народні вірування і на їх основі будували безсмертні поеми, повні вічного чару і вічної поезії (Ґетого „Erlkönig", Міцкевича „Świtezianka", Шевченкова „Тополя"). Розвиток романтизму йшов у парі з розвитком етноґрафії. Тому що поети поодиноких народів опиралися на устній поетичній творчости свойого народу, проявилися також і в письменстві індивідуальні прикмети поодиноких націй, що в добі Наполєонських воєн виплекали й розвинули ідею національної свідомости й домагалися повних прав на самостійне національне життє. Романтичний напрям пройшов як буря цілу Европу, розворушив уми ґеніяльних одиниць і найшов сильний вислів в деяких творах Байрона, Гердера, Ґетого, Шіллєра, Міцкевича, Жуковського, Пушкина, Лєрмонтова, Шевченка.

§ 182. **Українська школа в польському письменстві.** Під впливом кличів романтизму стояли також поети т. зв. „української школи" в польськім письменстві. Під назвою „української школи" гуртуються ті польські письменники, що писали свої твори на українські теми. Провівши молоді літа на Україні, виколихані піснею буйних українських нив та широких степів, захоплювалися вони Україною, її цвітучою

природою, її героїчною бувальщиною, її багатою поезією і з глибокої криниці українських мотивів черпали вітхненнє до своїх писань. Оспівували красу української природи, подвиги козацтва, переспівували українські народні пісні. Доторкаючи минувшини України, розказуючи про славні подвиги козацького оружа, залюбки здержувалися при моментах боротьби козаків з Турками (Залєський: „Czajki“, Чайковський: „Wyprawa na Carogród“), при спільних подвигах українського та польського оружа, коли то козацтво жило в дружніх, гармонійних зносинах з польською шляхтою (Мальчевський „Marja“). Натомісць не любили вони торкати минулих українсько польських конфліктів і тільки виїмково з великою неохотою присвячували їм увагу (Ґощинський: „Zamek Kaniowski“). До найталановитших представників „української школи“ в польськім письменстві належать поети: Богдан Залєський, Антін Мальчевський, Северин Ґощинський і повістярі Михайло Ґрабовський („Koliszczyzna i stepy“) і Михайло Чайковський. Їх слідом йшло багато иньших, зпоміж яких деякі як Тимко Падура писали навіть українською мовою. Заслугою польських поетів української щколи є те, що вони перші внесли в літературу культ українських могил, степів, кобзарів-бандуристів і в тім напрямі мали вплив на українських романтиків, головно на творчість Амврозія Метлинського.

Також деяких московських поетів одушевляла Україна, її природа й бувальщина, чого доказом твори Рилєєва („Войнаровський“, „Сповідь Наливайка“) і Пушкина („Полтава“, „Русалка“.)

§ 183. Амврозій Метлинський (псевдонім: Могила). Вже в писаннях Артемовського-Гулака (переклади баляд), Квітки, Левка Боровиковського (поема: „Маруся“) і Олександра Корсуна („Українські повіря“) проявляється романтичний напрям. Типовим представником українського романтизму був Амврозій Метлинський, якого історики літератури називають предтечою Шевченка, тому що в його поетичних писаннях подибуються ті самі мотиви, які лягли в основу поетичної творчости Шевченка в первопочинах його літературної діяльности.

Амврозій Метлинський (1814—1870) походив з Полтавщини и Перше зерно любови рідного слова і рідного народу засіяла в його душі його старенька бабуся.

„Вона мене кохала: піснями плекала,
„Рідним словом кормила, рідній мові учила...“

Вчився в гадяцькій повітовій школі під проводом українського письменника Михайла Макаровського. Потім був професором московської літератури на київськім і харківськім університеті.

Писання: Метлинський видав збірку власних поезій п. н. „Думки, пісні та ще дещо“ (1839 р.), альманах своїх і чужих писань п. н. „Южный русскій зборникъ“ (1848) і до 800 народніх пісень в збірці: „Народні южноруські пісні“.

Метлинський переняв мотиви в поетів польсько-української школи і так, як вони, оспівував українських народніх кобзарів („Бандура“, „Смерть бандуриста“), українські степи („Степ“) та могили. Його поезії навіяні смутком та тугою. Поет часто лине тужною згадкою в минулі часи, сумує за колишньою козацькою славою, по якій як одинокі свідки зістали високі могили, розсіяні по українських степах. Туга і жаль за тою кипучою життєм старовиною, за тим блискучим минулим добувають часто на його бандурі безнадійні розпучливі тони...

§ 184. Михайло Макаровський.

В „Южнім руськім Збірнику“ помістив Метлинський дві гарні поеми свойого учителя Михайла Макаровського. Є ними „Наталя або дві долі разом“ і „Гарасько або талан в неволі“. В „Наталі“, написаній під впливом епонеї Ґетого „Hermann und Dorothea“, і поеми Бродзінського „Wiesław“ дає Макаровський тихий малюнок сільського народнього побуту, повного давньої патріярхальної простоти: Поема поділена на три частини, затитуловані: Любощі, Весілля, Батько. Її зміст такий: Харитина бідує з дочкою Наталею, бо її муж, а батько Наталі пішов за Дунай на заробітки. В часі його неприсутности Наталя полюбила чумака Опанаса. В день весілля являється ненадійно батько і зароблені гроші віддає молодятам.

Друга поема: „Гарасько або талан в неволі“ повстала під впливом Пушкинового „Кавказского плѣнника“. Героєм — Гарасько Знемога. В Черкеса Баязета пасе він вівці, грає на сопілці і співає чумацькі та бурлацькі пісні. Полюбила його сестра Баязета, Меріме. Вони втікають. Черкеска приймає Христову віру й імя Марії. На Україні заживають щасливим життєм.

§ 185. Характеристика письменства до — Шевченкової доби. Українські письменники, що виступили зі своїми писаннями перед Шевченком, поклали для письменства такі заслуги, що виказали пригідність української мови до літературного життя, поважно заглянули в побут і душу селянина, виплекали й поширили любов рідного слова і рідного народу. Розвинути ширші громадянські, суспільні, чи політичні ідеали, захопити чаром великої поезії, пірвати вагою та красою слова — вони ще не мали сили. Становище всіх поетів перед Шевченкової доби дуже добре схарактеризував Гребінка в закінченню до своєї „Ластівки“. „Полюбіте — писав він, земляки, нашу Ластівочку, читайте її швидше, бо незабаром може прилетять соловії, тоді хто стане слухати ластівку?“ І справді вже розпочинав свою безсмертну пісню соловій, велитень української поезії, що незабаром притьмив всіх своїх пепередників. Був ним Тарас Шевченко.

§ 186. Галичина після прилуки до Австрії. Значно пізнійше пробудилося до нового життя письменство галицької України. Коли в Наддніпрянщині лунав вже щирий сміх автора „Енеїди“, гомоніли голосні слова смілого протесту Артемовського Гулака, плило ніжне, тепле слово Квітки-Осно-

вяненка, в Галичині царила мертва понура тишина. Після розбору Польщі (1772 р.) дісталася галицька Україна під володіннє Австрії в стані крайного економічного й культурного занепаду, Не було шкіл, не було освіти, не було інтеліґенції. Українську суспільність репрезентувало темне закріпощене селянство і так само придавлене й не багато висше стояче освітою духовенство. Що йно австрійські володарі Марія Тереса, а по ній Йосиф II. поклали перші основи під кращий економічний і культурний розвиток українського населення. Цісарева Марія Тереса кількома патентами обмежила самоволю панів над кріпаками, а для освіти духовенства основала в 1774 р. у Відні при церкві св. Варвари духовну семінарію, відому під назвою „Barbareum". Її слідами пішов великий реформатор, цісар Йосиф II. Він зніс кріпацтво в тім самім році (1782), коли цариця Катерина затвердила його на Україні. Дбав про піднесеннє освіти Українців і в тій цїли заложив у Львові (1883 р.) духовну семінарію. Позволив також на просьбу львівського епископа Білянського, щоби на двох виділах: теольоґічнім і фільософічнім свіжо основаного львівського університету для Українців відбувалися виклади в українській мові. Сі виклади розпочалися в 1787 році і звалися „Руським Інститутом" (Studium Ruthenum). На жаль „Руський Інститут", скоро перестав істнувати й не розбудив живійшого літературного життя. Інтеліґенція з погордою відносилася до мови народньої, а священики не тільки в щоденному життю, але й в проповідях уживали мови — польської

§ 187. **Перші прояви національного пробудження галицьких Українців.** Перші прояви національного пробудження видко в заходах врилошанина Івана Могильницького над піднесеннєм народнього шкільництва й народньої освіти. Завдяки невтомним зусиллям вдалося йому виєднати деякі незначні пільги на полі народнього шкільництва. У відповідь на численні меморіяли, що їх слав Могильницький разом з митрополитом Левицьким, дозволено вкінці цісарським рішеннєм з 1818 р. в чисто українських школах вчити всіх предметів українською мовою, а в мішаних школах введено науку української мови як обовязкового предмету для української дітвори. Могильницький дбав також про справу народьої освіти і в освітних цілях заложив в 1816 р. Перемишлі товариство священиків, що мало завданнєм видавати для народу книжки релиґійного змісту. На жаль се перше освітне товариство стягнуло на себе ворогуваннє і по причині ворожих доносів не розвинуло ширшої діяльности.

§ 188. **Письменство перед Шашкевичем.** Вже перед виступом Маріяна Шашкевича появляються в галицькій Україні писання фільольоґічного та історичного характеру, але в ненародній мові, На полі фільольоґії визначився реформатор шкільництва та орґанізатор освіткої праці, Іван Могильницький своєю граматикою (вийшла друком

що йно в новійших часах) і розвідкою про українську мову. В своїх граматичних писаннях стояв на становищі самостійности й окремішности української мови, хоч сам писав дивовижною мішаниною. Натомісць в історичних розвідках **Дениса Зубрицького** недвозначно підчеркнена ідея обєдинення українського народу з московським.

§ 189. Переломове значінне виступу Шашкевича. Відродини літературного життя галицької України вийшли від Маркіяна Шашкевича. Познайомлений основно з відродинами славянських літератур і з найцільнійшими писаннями корифеїв славянського відродження, одарений поетичним талантом, заохочений першими літературними, етноґрафічними та лінґвістичними працями, що вийшли за Збручем, захоплений красою рідного слова й рідньої пісні, рішився він розігнати „мраки тьмаві“, що нависли над виднокругом народнього життя та слідом иньших Славян аадумав дати почин народній літературі, „збрататися з ясним, повним сонцем“. Сій ідеї зістався вірним по кінець життя й по кінець життя невтомно працював для неї. Сам захоплений вмів захоплювати й приєднувати иньших. Найперше позискав двох талановитих товаришів Якова Головацького та Івана Вагилевича і злучився з ними в 1832 р. в гурток, названий товаришами „**руською трійцею**“. Щоби поширити ту саму ідею серед широких кругів громадянства, видав в 1837 році в Будимі альманах п. н. „**Русалка Дністрова**“. Жива народня мова фонетична правопись „Русалки Дністрової“ зробили перелім в духовому життю галицьких Українців. Від її появи розвиток української літератури в Галичині пішов новим шляхом.

§ 190. Життєва траґедія Маркіяна Шашкевича.

Молоді літа. Родився в селі Підлисю, в домі свойого діда о. Авдиковського в 1811 р. Його батько був священиком в Княжу. Ґімназійні науки кінчив в Золочові і в Бережанах. Вже тоді писав польською мовою принагідні вірші (на іменини, новий рік). По укінченню ґімназії вступив до духовної семінарії у Львові і вписався на фільософічний курс (сегоднішня 7-а і 8-а кляса.)

Прогнанне зі семінарії. Студії. Прогнаний в 1830 р. зі семінарії за недозволену прогульку на місто, опинився серед дуже невідрадних життєвих умов, бо батько відмовив йому помочи. В боротьбі з недолею сталилася його воля, але нидіто здоровля. Проживаючи на світі, з жаром кинувся до праці і в львівських бібліотеках: університетській та Оссолінських познайомився основно з творами славянських письменників: Дубровського, Шафарика, Колляра, Вука Караджіча. Доставляли йому книжок також дідич села Княжого, Тадій Василевський, польський етноґраф Вячеслав Залеський (Wacław z Oleska) і Чех Православ Кавбек. Неясна спершу думка про потребу народньої літератури перетворилася в ясну мету під впливом лектури „Енеїди“ і збірок пісень Максимовича. Там найшов Шашкевич живий приклад того, за чим тужив, чого шукав. Захоплений великою ідеєю кинився до праці: збирав народні пісні, перекази, приглядався зви

чаям і се захоплення намагався вщіпити в серця товаришів та суспільности.

„Руська Трійця“. В 1832 році утворив з Яковом Головацьким і Іваном Вагилевичем гурток названий „руською трійцею“, до якого згодом приступили й иньші товариші. Члени гуртка зобовязалися весь вік працювати в користь народу, при чім кождий вписував в альбом „Руська Зоря“ свій клич і прибране імя (Шашкевич: Руслан, Головацький: Ярослав, Вагилевич: Далибор).

Шашкевич як провідник молодіжи. По смерти батька духовна старшина приняла вдруге (1833) Маркіяна до семінарії, в якій під ту пору серед молодіжи панував сильний польський патріотичний дух. В семінарії став Маркіян провідником молодіжи, що бажала працювати для народу. Вже в 1833 р. зладив він альманах „Син Руси“. Відчуваючи слабину сих перших несмілих літературніх проб своїх товаришів, не видавав альманаху друком. В 1835 р. написав привітний вірш в день уродин цісаря Франца I. „Голос Галичан“ чистою народньою мовою. В живій народній мові виголосив також того самого року промову в семінарійнім музею перед духовною старшиною, питомцями і спрошеними гістьми, а в осени разом з двома товаришами перші проповіди в львівських церквах.

Клопоти з „Зорею“. Щоби поширити свою ідею серед ширших кругів громадянства, зладив Маркіян альманах „Зоря“. Альманах опинився в руках віденського цензора, Словінця, Вартоломея Копітара. Копітар був знаменитим славістом і прихильником самостійного розвитку всіх славянських мов і літератур. Появу „Зорі“, зложеної народньою мовою, вважав він не тільки літературним фактом, але й політичною подією першорядного значіння, тому звернув на се увагу уряду. „Зорю“ відіслано до Львова, а львівський цензор, професор теольоґії, Венедикт Левицький заборонив її друкувати. Йому не подобалася жива народня мова й фонетична правопись.

„Русалка Дністрова“. На щасте на вбійче рішенне львівської цензури найшовся лік. Шашкевич змінив в дечому зміст „Зорі“ і вислав її на Угорщину, де вона вийшла під зміненим заголовком „Русалка Дністрова“ в Будимі 1837 р. заходами сербського студента Юрія Петровича, з яким познайомився Головацький при нагоді своїх прогульок по Угорщині. На жаль тільки сто примірників „Русалки“ дісталося в руки українського громадянства. Всі иньші (числом 900) сконфіскувала цензура й пустила в світ що йно по 1848 р., коли враз із проголошеннем конституції впали цензурні кайдани. „Русалка Дністрова“ викликала захопленне серед невеликого гуртка ідейних прихильників Маркіяна, а нехіть і погорду серед старшого грамадянства і серед тих письменників, що цуралися народнього слова. Ся нехідь найшла вислів в острій критиця граматика й поета Йосифа Левицького, що сам писав свої твори страшенно мішаниною. З великою лайкою накинувся він на „Русалку“ і її авторів. Фонетичну правопись, що її Шашкевич впровадив за прикладом реформатора сербської літератури, Вука Стефановича Караджіча, назвав Левицький „дикою“, а авторів „Русалки“ з погордою „руськими естетиками“. Ся погорда й неохота деякої частини україн-

ського громадянства в парі з переслідуваннями з боку духовних властий були одинокою заплатою за ідейну жертву Маркіяна, за життє його, повне посвяти та праці в користь рідного народу.

Кінець терпінням. Зі зневірою в серці кинув Маркіян духовну семінарію. Оженившись та висвятившись тинявся завдяки властям по ріжних дрантивих адміністраціях, терплячий фізично, прибитий морально. Все таки працював дальше й не кидав пера. Вкінці грудна недуга, що кріпшала з дня на день поклала край його терпінням в р. 1843.

§ 191. **Літературна спадщина Шашкевича.** Літературна спадщина Шашкевича не багата, за те дуже ріжнородна. Ся ріжнородність виплила з його ідеї ввести народню мову у всі царини народнього життя: у письменство, церкву і школу. Крім чудових, повних туги й смутку, глибоко відчутих ліричних поезій працював над більшою епічною поемою „Перекінчик бісурманський". Героєм у сій поемі мав бути ґр. Вацлав Ржевуський, що в Арабії приняв магомеданську віру, а потім в 1831 р. намагався викликати повстаннє українського люду проти Москви. З задумуваної поеми лишився невеличкий уривок: Бандурист. Працював також над перекладами. З чеської мови переложив поему п. н. „Короледвірська рукопись", з польської поему Ґощинського „Zamek kaniowski", та зладив переклад „Слова про похід Ігоря", який на жаль не доховався.

Ритмічною прозою написав „Русланові псальми", в яких дав поетичний вислів своїй сильній вірі в Божу всемогучість („бо хто яко Бог") і свойому горячому патріотичному почуванню („руське ми серце, та й віра руська"). Гарною, поетичною казкою „Олена" дав початок під розвиток українського оповдання й повісти на галицькому ґрунті. Крім сього зладив переклад евангелія св. Івана і деяких частин евангелія св. Матея, писав проповіди й готовив історичні розвідки (О Запорожцях і їх Січи, Історія навернення Славян на Христову віру). Для шкільних дітий зложив цікаву й гарну читанку, а проти задумуваного проєкту Лозинського введення латинської азбуки в українське письменство виступив з усею рішучістю в брошурі „Azbuka i abecadło".

§ 192. **Шашкевич як поет.** Хоч Шашкевич, вірний своїй ідеї, пробував пера в ріжних галузях літературної творчости, одначе головну силу свойого таланту виявив в ліричних поезіях. Головним мотивом його лірики є скарга на лиху долю, на тяжкі обставини життя. Сумний, часто безнадійний настрій в його поезіях викликали життєві незгоди: грудна недуга і ті моральні терпіння, що їх довелося зносити поетови ізза переслідувань властий й часто ворожого становища власної суспільности.

В думці „Нещасний" (Безрідний) переводить Шешкевич паралелю між щасливою людиною та нещасною. — Кому Бог дав вродитися в добру годину, тому спливають дні за днями так, як

в дуброві тихенька криничка. Натомісць, хто в посестру взяв тяжку недолю, тому з журбою і сон і забава. Нудить він світом, а туга, як гадина вселилася в його серце. І хліб йому немилий і сорочки не терпить. Пільга йому тільки, коли може поділитись своїм горем з другом або братом. Але коли сльози скаменіють в грудях, тоді одиноким виходом — смерть.

Безнадійним смутком навіяний сонет „Сумерк вечірній". В першій і третій строфі сього сонету поет розгортає сумні, понурі малюнки осіннього краєвиду, а в другій і четвертій дострою до них такіж сумні почування власної душі. — Погасло сонце. Темрява насіла світ. Скрізь розлягається сум. Густими чагарами виють вовки, а над опустілим тином грає гамір галок. Серед такого понурого краєвиду поет думає думку. Сумна ся думка, немов могила, бо радощі поета сплинули так, як спливають води Дністра. Поет бачить, як небо затягається чорними хмарами, чує, як стогнуть від вихрів бори й діброви і каже, що йому весело з тою гудьбою, бо студена доля припала до його серця.

В думці „Підлисє" поет, втомлений життєм і життєвими незгодинами, лине тужним споминим у родинні сторони, до „підлисецької білої гори, до того дуба, що тягне воду", там, де без журби й туги проживав щасливі діточі літа.

Велику популярвість добула собі „Веснівка". Зміст її такий: Дрібна цвітка молила неньку-весну, щоби вволила їй волю й дала долю. Вона бажала бути ясною, як сонце, гарною, як зірка і своєю красою звеселити світ. Мати — весна затрівожилася долею цвітки, знаючи, що можуть настати ще вихри, бурі й морози і звялити ніжну красу веснівки. — Веснівка" є алеґорією. Під веснівкою розуміє поет ніжну цвітку молодої української літератури. Голосом веснівки висловлює він свою горячу мрію, щоби рідна культура розвинулася і чаром та красою здивувала світ. Але рівночасно голос холодної рефлєксії (голос весни) остерігає його, що ріжні супротивні филі можуть ще знівечити ніжну цвітку української культури. „Веснівка" споріднена мотивом з поезією Міцкевича п. н. „Pierwiosnek".

Під сильним впливом українських народніх пісень зложена м. и. думка „Лиха доля"; відгомін знову сербських і чеських пісень слідний в „Погоні". В „Погоні" козак доганяє Татарина, що пірвав його сестру. Стає з ним до двобою. Татарин стинає дівчині голову. За се козак вбиває Татарина.

Дуже цікавою з огляду на сильний і ясний вислів національної свідомости поета є його думка п. н. „Побратимови", написана при нагоді виспки Миколі Устияновичеви збірника пісень. Шашкевич апотеозує тут українську пісню і ясно стає на становищі національної єдности всіх українських племен над Чорним морем, Дніпром і Дністром.

§ 193. „Олена". Шашкевич був також автором поетичного оповідання п. з. „Олена", котре назвав казкою. В „Олені", що носить сліди начитання автора в романтичній польській літературі, доторкнув Шашкевич злегка пансько-мужицького конфлікту.

Пан старостич задумує в часі весілля Семена з Оленою пірвати молоду. Його наміри ударемнює Медведюкова ватага, з рук якої самовільний бутний пан поносить смерть.

§ 194. Значіннє Шашкевича. Недаром Головацький назвав Шашкевича „зірничкою розсвіту". Шашкевич перший на галицькій Україні впровадив народню мову в письменство, двигнув її на становище літературної мови і так вказав шлях, яким мав йти дальший розвиток української культури. Заслуга його тим більша, що звернувся він до народу в пору, коли освічені верстви з погордою і зневагою гляділи на селянина, використовували і постійно держали в темноті. Шашкевич звернувся до темного й понижуваного селянина, намагався пізнати його потреби, захоплювався скарбами його устної поезії, а освіту його поклав метою своєї діяльности.

Лектура: Кирило Студинський: Ґенеза поетичних творів Маркіяна Шашкевича.

§ 195. Сумне положеннє української справи по смерти Шашкевича. Смерть Маркіяна Шашкевича була великою катастрофою для галицької України. Не стало учителя, стратили відвагу ученики. Тяжка рука поліції, тодішньої цензури та польської інтеліґенції налягла давлячою силою на народньому життю. Зневіра й безнадійність огортала серця що найкращих одиниць. Пресумне й безнадійне положеннє української справи в Галичині під сю пору змалював яркими красками Яків Головацький, що побіч Миколи Устияновича належав до найкращих спадкоємців Маркіянових ідей, в статі „Zustände der Russinen in Galizien", поміщеній в одній німецьків часописи в 1846 р.

§ 196. Яків Головацький. Після смерти Маркіяна Шашкевича переняв керму усього, зрештою слабого літературного руху, колишній член „руської трійці", Яків Головацький. Захоплений ідеями Маркіяна ще як студент університету відбував далекі етноґрафічні прогульки, а добутком його праці на полі етнографії був чотиротомовий збірник пісень галицької і угорської Руси, що вийшов заходами славіста Осипа Бодянського в Москві в 1878 році. Ще за життя Шашкевича видав приповідки Ількевича. Потім дав понуку до зложення альманаху „Вінок на обжинки", що вийшов в двох річниках (в 1846 і 1847 рр.) під редакцією його брата, Івана Головацького у Відні. В 1848 році Яків Головацький стояв вірно на сторожі Маркіянових ідей і в окремій розвідці боронив прав української мови на самостійне життє. Того самого року одержав катедру української літератури на львівському університеті. Але з бігом часу спроневірився молодечим ідеям. В пятьдесятих роках підпав під вплив Погодіна, що ширив серед галицьких Українців ідею обєдинення з народом московським. В 1867 р. переселив ся в Росію й у Вильні став предсідником археоґрафічної комісії.

Зпоміж поетичних творів Якова Головацького велику популярність добула собі „Річка“, що стала широко відомою пісенькою. Поет питає в домашньої річки, чому так поволи вона пливе, чому не розливає широко своїх вод. Річка відповідає, що мусить вона плисти поволи, бо високі в неї береги, а мало водиці. Радо загреміла б филею, та сили в неї нема. Були що правда дощі, тучі, але тільки підмили береги й сколотили воду. Ліпше їй плисти повільною за те певною ходою, бо так скорійше, з незакаламученим лицем зможе дійти до моря. — „Річка“, подібно як „Веснівка“ Шашкевича, є алеґорією. Домашня річка — се рідня культура. Для неї бажає поет спокійного, повільного розвитку, а боїться всяких бурливих революційних течій.

§ 197 Микола Устиянович. Микола Устиянович (1811—1885) розпочав літературну діяльність в 1830 р. ще як питомець львівської семінарії. В память померщого тоді архипресвітера львівської капітули, історика Михайла Гарасевича написав елеґію „Слеза на гробі“. В добі „весни народів“ 1848 р. брав визначну участь в громадянському життю, а потім редаґував урядову часопись „Галичо-руський Вістник“. Проживаючи довгі літа на парохії в Славську серед поетичної природи, розвивав живійшу літературну діяльність. Писав поезії і повісти. В повістях, з яких найкращі „Месть Верховинця“ і „Страстний четвер“, малював гарні картини з бойківського життя й характеризував поетичну буйну вдачу наших верховинців. В старшім віці, стративши віру в силу свойого народу, став добачувати одиноке його спасеннє — в Росії.

Зміст повісти „Месть верховинця“.

В селі Рожанці жила вдовиця Наливайчиха. Мала вона сина Продана, леґіня на всю верховину. Продан служив в багача Кожана, що мав доньку Молану. Коли Кожаниха завважала любов Продана й Молани, посватала її проти її волі за багацького сина Федора Медуляка. З туги за Проданом, що гнаний розпукою „пошумів полонинами“, дівчина стала вянути. Тихою ночию крадьком пішла на розраду до Проданової матери. Там побачив її Продан, що також ненадійно зайшов у хатину матери, а коли завважав, що нидіє її пишна врода, загорів бажаннєм пімститися на Федорі. В часі, коли Федір гонив верхами Карпат за медведем, Продан пустився за ним в погоню. Але в рішаючім моменті, коли розлючений медвідь кинувся на Федора, Продан під впливом шляхотнього почування забув про особисту кривду, про пімсту й убиваючи медведя, вратував життє свойому ворогови. Повість кінчиться весіллєм Продана й Молани.

§ 198. Антін Могильницький.

Антін Могильницький (1811—1873), відомий як автор балляди „Русин вояк“ і поеми „Скит Манявський“. Перший його стих, „Пісня радости“, написаний вже в 1838 р. з нагоди посвячення у Львові Василя Поповича мункачівським епископом. За „Піснею радости“ пішли думки „Згадка старини“, „Рідна мова“, почім поет замовк. 1848-ий рік пробудив його з просоння. — В балляді „Русин вояк“ змалював Могильницький очайдушну відвагу українських військ на італійських полях в добі боротьби Австрії з Наполеоном,

а в поемі „Скит Манявський“ подав леґендарну історію основання Манявського монастиря.

§ 199. „Весна народів“. В 1848 році склонений грізною волею народів цісар Фердинанд І. надав конституцію. Знесення панщини й проголошеннє рівноправности всіх народів побудили також галицьких Українців до нового життя. „Весна народів“ овіяла також своїм чародійним подувом й глибоко сплячих галицьких Українців. Інтелігенція почала орґанізувати свої сили. В цілях оборони політичних і національних прав оснували Українці політичне товариство „Головна руська Рада“, що стала ясно на становищі окремішности українського народу й української мови. Орґаном „Головної Ради руської“ була часопись „З о р а г а л и ц ь к а“, якої перше число появилося дня 15. мая 1848 р. „Головна руська Рада“ кинулася до справи народньої освіти й закладання шкіл. На полі народнього шкільництва вдалося Українцям виборoти деякі пільги, а на львівському університеті катедру української літератури. Супротивні змагання деяких одиниць, що згуртувалися в польонофільськім „Руськім соборі“ стрінулися з повною невдачею, а їх орган „Руський Дневник“, видаваний Іваном Василевичем, дуже скоро закінчив животіннє.

Йдучи за прикладом иньших Славян, що велику звернули увагу на справу народньої освіти, галицькі Українці оснували (16. червня 1848.) товариство „Г а л и ц ь к о р у с ь к а М а т и ц я“, що мала на меті видавати популярні книжочки та дбати про освіту широких народніх мас. В ціли розбудження живійшого літературнього руху й згуртования всіх літературніх сил скликано на внесеннє Миколи Устияновича до Львова всіх учених і письменників, яких завданнєм було установити однакові форми для літературньої мови і найвідповіднійшу правопись. Сей перший просвітно-науковий конґрес, відомий під назвою „З ї з д у р у с ь к и х у ч е н и х“ відбувся в осени 1848 р. в синьожовтими барвами пристроєній салі духовної семінарії. Зїзд поділився на десять секцій. На однім спільнім засіданню всіх учасників виголосив Яків Головацький свою прегарну „Р о з п р а в у о я з и ц і ю ж н о р у с ь к і м й й о г о н а р і ч і я х“, де науковим способом виказав самостійність української мови, її окремішність від мов церковно слявянської та велико-руської. Розвідка Головацького се науковий гимн в честь народньої мови. Важним культурним добутком і розсадником освіти міг стати також оснований завдяки невпинним заходам о. Льва Трещаківського „Народний дім“, в якому мали міститися Матиця, бібліотека, читальня, друкарня, книгарня, музей, театральна саля, бурса і т. п. Міг стати але на жаль не став, бо провідники галицької України кинули ясний і простий шлях, що ним йшли досі, звернули на манівці і — зблудили з дороги.

Лєктура: Михайло Возняк: Просвітні змагання галицьких Українців в 19 віці.

§ 200. Змагання до обєдинення. В пятьдесятих роках найчільнійших провідників галицької України огорнув дух обєдинення, змаганнє зєдинити український нарід з московським, злити його культуру в одну течію з культурою московською. Головним заступником обєдинительного напряму в Галичині був історіоґраф Денис Зубрицький. Зубрицький вмів швидко приєднати для своєї ідеї історика Антона Петрушевича, Якова Головацького і Северина Шеховича. Всі вони розпочали нещасну роботу, що нівечила давні мрії і в серця громадян вливала зневіру й апатію. Під впливом студеного морозного подуву з півночи українське національне і літературне життє в Галичині завмирає на довгі роки...

---

§ 201. Київ третім огнищем літературного руху Наддніпрянщини. Київ, якому історична доля вже двічи веліла вести провід в духовому життю України і двічи руйнувала його велич і славу, — в 30-их роках XIX. століття враз із основаннєм там університету св. Володимира вибиваєть ся в третє як домінуючий осередок умового життя Наддніпрянщини. Національна свідомість українського громадянства найшла тут прекрасний вислів в ідеях і програмі Кирило Методіївського братства, а між робітниками, що підготовили ґрунт під розвиток сеї свідомости, заслужився своїми історичними та етнографічними працями в першій мірі Михайло Максимович.

§ 202. Михайло Максимович. Був професором ботаніки в московськім університеті, а потім професором московської літератури на київськім університеті. Побіч трьох збірок народніх пісень прислужився для української літератури видавництвом альманахів „Кievлянинъ“ (1840—41) і „Украинецъ“ (1864) та гарним перекладом „Слова о полку“. Писав багато праць з поля історії, археольоґії та фільольоґії. В фільольоґічних писаннях збивав теорію Поґодіна, немовби Україна заселилася Українцями що йно по татарськім лихоліттю.

§ 203. Ідеї федерації Славян. В 1846 році повстало в Київі Кирило-Методіївське братство, а одною з головних ідей сього товариства була федерація Славян. В першій половині XIX століття на широких просторах російської держави виринають часто ріжні таємні орґанізації, що мали метою перестрій державного та суспільного ладу. Такі цілі мали орґанізації, що у формі масонських льож повстають також на українській території (льожа „Любови правди“ в Полтаві, льожа „Зєднаних Славян“ в Київі), а серед поодиноких їх членів родять ся мрії про незалежність України і федерацію Славян. Рівночасно також серед поодино-

ких славянських націй рівнобіжно зі змаганнями до національного визволення розвивалася ідея панславізму, ідея злуки Славян в одну федерацію.

В міру того, як серед славянських народів оживали національні почування, в міру того, як жива народня мова входила в письменство, як розгоріласяпраця над народнім освідомленнєм, в міру того як лінґвістичні праці виказували близьке спорідненнє славянських племен — зароджувалися також думки про потребу живійших міжславянських літературних взаємин (славянофільство) і про потребу політичної злуки всіх Славян (панславізм). Вже знамениті праці Шафарика з поля славянської старовини, літератури та етнографії, видвигаючи славні подвиги славянських племен, єдинили їх в одну рідню. Про літературну взяїмність Славян заговорив перший Коляр в своїй „Донці Слави" (Slavy dcera) де поетичними словами накликував всіх Славян вважати себе братами одної великої родини.

Ідея обєднання Славян захопила також **Поляків** і найшла вислів у повістях Чайковського і в польському месіянізмі. Одначе польські славянофіли все призначували Польщі передове місце в славянському світі. Повістяр Чайковський, називаючи Київ колискою Славян, говорячи про його всеславянське значіннє, бажав рівночасно, щоби Київ став столицею Польщі та мрів про тріюмфальний вїзд сюди польського короля. Подібне становище займали також ісповідники польського месіянізму то є віри в містичне післанництво Польщі, яка мала відродити ціле людство. Польський месіянізм, проповідуваний Міцкевичем та Товіянським, велів вірити, що через Польщу та Славянщину відродиться людство і зійде нове царство на землю. На **московському ґрунті** ідея панславізму прибирала форму панрусизму. Московські славянофіли (визначнійшими були братя Кириєвські, Олексій Хомяков, Погодін, братя: Константин та Іван Аксакові, Катков) говорили чимало про потребу опіки над Славянами, а сю опіку розуміли так, що тільки під гегемонією Россії лежить запорука будуччини і щастя славянських народів. В тій формі найшла ся ідея найкращий вислів в бажаннях Пушкина, „щоби всі славянські ручаї злилися в московське море".

Зівсім иньшу форму, як в Польщі і Россії, приняла всеславянська ідея на **українському ґрунті**. Перші прояви славянофільства можна подибати вже в письменників харківської громади, Корсуна, Срезневського, Костомарова. Одначе в повній силі виявилося воно в Кирило Методіївськім братстві. Тут мрії про славянське обєднаннє приняли вид ідеї **федера-**

ції всіх славянських племен і найшли відгомін в знаменних словах Шевченка:

„Щоб усі Славяни стали
добрими братами"...

§ 204. **Кирило Методіївське братство.** Вже кілька літ перед завязаннєм товариства св. Кирила і Методія істнував в Київі гурток молодих ідеалістів, що метою поклали собі двигнення українського народу з його економічного й духового занепаду, мріли про знесеннє кріпацтва, а освіту народу намагалися піднести видаваннєм книжок і засновуваннєм шкіл. Сей гурток утворився коло Куліша. Належали до нього Олександер Білозерський, Опанас Маркович, Олександер Навроцький, належав і Шевченко, на якого молоді ідеалісти гляділи як на якийсь „світильник з неба". Коли в Київ прибув з Харкова Костомарів, що заняв катедру історії спершу в ґімназії, а потім на університеті, перетворив істнуючий гурток в товариство, відоме під назвою Кирило Методіївського братства. Він й уложив статут. Програма братства була така: на політичному полі братчики змагали до самостійности кождого славянського народа, а слідом за тим до духового й політичного зєднання всіх славянських племен; на суспільному полі бажали осягнути рівність усіх горожан, усунути станові привілеї і довести до знесення кріпацтва; ставувши на ясній християнській основі, проголосили повну віротерпимість християнських віроісповідань і під кличем Христової науки думали працювати на полі народньої освіти.

§ 205. **Доля Братства.** Члени Братства сходилися в домівці Гулака. В сусідній кімнаті мешкав студент Олексій Петров. Зацікавлений політичними балачками, познайомив з Гулаком, а останній виявив перед ним тайну істнования Братства і відслонив проґраму. Петров доніс урядови. На його донос увязнено найчільнійших членів товариства серед їх найкрасших мрій та сподівань. Траґічна дола Кирило Методіївського братства, тюрма та далеке засланнє великої Трійці: Куліша, Шевченка й Костомарова на довгі роки спинили розвиток українського письменства.

§ 206. **Микола Костомарів.** Був провідником і душею Кирило Методіївського братства. Для українського народу поклав великі заслуги як високо-ідейний громадянин та перворядний історик, дослідник української минувшини.

Як поет не займає визначного місця в історії українського письменства. Поетичні його писання вийшли під псевдонімом Еремії Галки в 1838 р. Між його епічними поезіями визначається романтичною закраскою „Ластівка", в якій розказано, як вдова з туги за вбитим на війні сином переміняється в ластівку. Більшу стійність мають його історичні драми „Сава Чалий" і „Переяславська ніч"

(Повісти „Кудеяр“ і „Чернигівка“ писані московською мовою).

Ось кілька замітнійших подій з його життя: Родився в 1817 р. в Юрасівці вороніжської ґубернії. Батька — дідича, що оженився з селянкою, вбили грабівники, коли Микола був одинайцятилітнім хлопцем. Кінчив університет в Харкові, де професор Лунін розбудив в нього замилування до історії, а Метлинський до етноґрафії. Був професором ґімназії в Рівнім, а від 1845. професором історії на київськім університеті, де належав до ініціяторів заложення таємної орґанізації, яка відома під назвою Кирило Методіївського братства. За „утворення тайного товариства, в котрім обговорювано злуку Славян в одну державу“, увязнено його в передодні вінчання, передержано рік в Петропавлівській кріпости, по чім заслано в Саратів над Волгою, де прожив 9 літ. По одержанню амнестії виїхав за границю, а коли вернув, одержав катедру історії на петербурськім університеті. Хоч як професор чарував всіх прекрасними викладами, скоро втратив посаду ізза студентських заворушень. Коли в 1861 році Білозерський розпочав видавати в Петербурзі „О с н о в у“, Костомарів став діяльним співробітником сього місячника. Крім того займався укладанням і видаванне українських книжочок для народньої освіти і на сю ціль призбирав значні фонди. На склоні життя одружився з колишньою своєю суджовою, що вийшла була замуж і повдовіла. Помер в 1885 р. І с т о р и ч н і п и с а н н я Костомарова визначаються мистецькою формою, живим малюнком подій та осіб. Як вислів його глибоких історичних дослідів крім багатьох иньших праць появилося 16 томів І с т о р и ч н и х м о н о ґ р а ф і й (найцінніща про Богдана Хмельницького) та 6 томів І с т о р і ї в ж и т е п и с я х головних діячів. Передівсім історія України була предметом його історичних студій. Свої історичні праці писав московською мовою. Все таки окремішність українського народу від московського доказав в науковій розвідці „Д в і р у с ь к і н а р о д н о с т и“.

Тарас Шевченко.

§ 207. **Найважнійші події з життя.** Житепись Шевченка можна розділити на чотири головні періоди: 1) до викупу з кріпацтва; 2) від викупу до заслання; 3) період заслання; 4) від повороту по день смерти.

I. Шевченко кріпаком. Найбільший український поет Тарас Грушівський Шевченко побачив світло сонця в нужденній хатині кріпака в селі Моринцях в Київщині дня 9. марта 1814 р. Перші його спомини діточих літ вяжуться зі селом Кирилівкою, куди переселився його батько Григорій, що був кріпаком пана Енґельгардта. Вже перші хвилини діточої безжурности затроїли злидні кріпацького лихоліття, що передчасно загнали в могилу його матір. Враз із смертию матери (поетови було тоді десять літ) починається довгий ланцюг терпінь та знущань, що кривавими слідами відбилися згодом в піснях поета. Прийшли побої мачухи, сварки

й колотнечі між дітьми-зведенятами, звірські знущання сільських дяків-пяниць (Богорського) і сірі дні проведені в голоді й холоді на пасовищі. Вкінці прийшла смерть батька (1825) і Тарас став круглим сиротою. Йдучи за голосом вродженої жадоби знання, пустився босоніж у світ (в село Лисянку, потім Тарасівку) шукати людий, які його навчилиб малярства, бо до нього змалку мав хист і охоту. Ріжних людий і ріжних вчителів надибував він у тій мандрівці, а коли здавалося йому, що найшов людину, яка схоче й зможе його дечого навчити, управитель панських дібр Дмитренко забрав його до кухонної послуги. Але тут не забарив довго, бо пан Енгельгардт взяв його на кімнатного козачка. Тарас мав сидіти в передпокою і ждати, поки не покличе його пан і не звелить подати собі люльки. Тяжкі дні нудьги осолоджував він собі тоді українськими піснями та відрисовуванием образів. І хоч за сю охоту до рисовання доводилось Тарасови часто терпіти, він не кидав свого і в часі подорожий Енгельгардта у Вильну, Варшаву збирав дальше тайком малюнки і рисував дальше. Вкінці Енгельгардт добачив в козачка стравжній малярський талант і віддав його на науку в часі свойого побуту в Варшаві славному маляреви Лямпі, а коли по причині польського повстання (1831) мусів з Варшави перенестися у Петербург, велів Тарасови вчитися малярства в Ширяєва. Сим разом доля усміхнулася Тарасови. В Петербурзі стрінувся він з земляками Сошенком та Гребінкою, а вони познайомили його зі знаменитим малярем Карлом Брюловим, зі секретарем академії штук красних Григоровичем і з великим московським поетом та вчителем царських дітий Жуковським. Всі вони заопікувалися талановитим кріпаком. Брюлов намалював портрет Жуковського. Портрет пущено на льотерію, а за придбані гроші (2500 рублів) куплено Шевченкови волю дня 22. цвітня 1838 р.

Про свою сумну молодість згадує Шевченко нераз у своїх поетичних писаннях. В „Гайдамаках“ говорить, як темною ночию „малими ногами ходив, плакав та людий шукав, щоб добру навчали“. Про своє бездольне сирітство згадує в „Тризні“, „Козачковському“. Доброту сестри Катерини оспівує в „Долі“. Багато автобіоґрофічного елементу містять також його великоруською мовою писані повісти „Княгиня“ (мандрівка до стовпів желізних) і „Художник“ (першу редакцію сеї повісти зладив Шевченко на бажання Жуковського, який бажав прослідити його естетичні здібности)

II. Шевченко на свободі. По викупленню з кріпацтва кинувся Шевченко у вир життя і праці. Вчився під проводом Брюлова в академії штук красних малярства, доповнював прогалини освіти та писав поезії. В 1840 році появився заходами дідича Петра Мартоса перший його К о б з а р, де містилися отсі його поезії: Думи мої, Перебендя, Катерина, Тополя, На що мені чорні брови, До Основяненка, Іван Підкова, Тарасова ніч. „Кобзар“ стрінувся з неприхильною оцінкою московських критиків (м. и. Бєлінського), які ба-

жали, щоб Шевченко писав по московськи. Натомісць на Україні „Кобзар“ викликав захоплення. В рік після появи першого „Кобзаря“ вийшли „Гайдамаки“. Коли поет в рр. 1843 і 1845 відвідав Україну (другий раз як член археографічної Комісії в Київі, з якої поручення мав ладити малюнки до альбому „Живописна Україна“), скрізь його витали земляки як національного поета. Але поетови тоді було сумно. Сумно було йому глядіти, як гуляло панство, мукою було дивитися, як рідня його і цілий нарід дальше томилися в ярмі кріпацтва і в повній безпросвітній темряві. І поет вдарив тоді наче громом своїм словом на тих, що „правдою торгують“, „людий запрягають в тажкі ярма“, „продають або у карти програють“ мужиків і „луплять шкуру з меньшого брата“. Кріпацтва ненавидів, тому цілою душею захопився ідеями Кирило Методіївського братства, даючи їм полумінний вислів в тогочасних своїх поезіях. Доля Кирило Методіївських братчиків не минула й Шевченка. Його увязнено саме в пору, коли з Кулішем та його жінкою Олександрою Білозерською (як письменниця відома під псевдонімом Ганна Барвінок) ладився виїхати до Італії для поширення студій. Сталося се 5 цвітня 1847 р.

III. Шевченко на засланню. „За складаннє революційних і у високій мірі сміливих віршів“ („Сон, Кавказ“) і за „зухвалу обиду царської родини“ (в „Снї“) замкнено Шевченка найперше в Петропавлівській кріпости, а потім за радою графа Орлова, що був шефом жандармерії, заслано простим салдатом в Оренбург, а з Оренбурга в Орську кріпость над Уралом. На присуді цар власною рукою дописав: „під найострійший догляд з забороною писати й рисувати“. В далеких азийських пустарах томився Шевченко десять літ. В 1848 р. приділений щасливим збігом обставин до експедиції капітана Бутакова, що мав досліджити береги Аральського озера, найшов поет деяку полекшу і свобідно міг віддатися малярству. Але за пільгу дану Шевченкови стрінула безпосередних його наставників гостра догана. Шевченка запроторено в Новопетрівську кріпость, над береги Каспійського моря. Серед тяжких фортових робіт і невимовних моральних терпінь, в повній духовій самотині, не маючи змоги ні писати ні рисувати, прожив він тут аж до 1857 р. В тім році привернено йому волю. З часів неволі поета походять чудові його думки, переповнені тихою скаргою на незавидну долю і великою тугою за буйними степами України.

IV. По повороті. Вернув Шевченко з неволі старцем, знесиленим на тілі, втомленим на души. Вернув головно завдяки заходам графа Федора Толстого, в якого домі найшов щирий приют. Коли на весну 1858 р. з Нижнього Новгороду вернув до Петербурга, здавалося, що щастє йому усміхається знову. Його витали скрізь не тільки як співака України, але як борця за свободу. В останніх ро-

ках життя леліяв поет в душі мрії про женячку, закупно землі над Дніпром і про викуп рідні з кріпацтва. Тільки останню мрію перевів в життє; дві перші зістали несповненими. Помер нечайною смертю в Петербурзі, дня 26. лютого 1861 р. Згідно з його бажаннєм похоронено його над Дніпром, недалеко Канева, на горі, що зветься Тарасовою.

Повну житепись Шевченка зладив Олек'сандер Кониський.

§ 208. **Шевченко — найбільший поет України.** Шевченко є найбільшим українським поетом, бо в його поезії находимо найкращий вислів любови ріднього краю і народу, бо в його писаннях замкнений весь зміст українського народнього життя. В поезіях Шевченка оспівана не тільки буйна краса української природи: Дніпра ланів, степів, садів, але й світла минувшина народу і його сучасне тяжк горюваннє, в ній дрожить також велика трівога про будучечину України.

§ 209. **Шевченкові балляди.** В першій добі своєї поетичної творчости віддавав Шевченко поклін романтизмови. Він стояв тоді під впливом великого великоруського романтика Жуковського, захоплювався поемами Міцкевича й намагався писати в тім самім дусі і тоні. Все таки його поезії є наскрізь самостійні. Подув романтизму слідний передівсім в Шевченкових баллядах: „Причинна“, „Тополя“, „Утоплена“, „Лілея“, „Русалка“, „За байраком байрак“, „Калина“, „Коло гаю в чистім полі“.

Балляда (від слова: ballare - танцювати) є се поема епічно ліричного характеру, де сплітається світ дійсний зі світом казковим. На сей казковий світ складаються людові вірування в таємні сили природи. Такими типовими баллядами є Шіллєра „der Taucher“ і Ґетого „Erlkönig“.

I. Причинна. (Зміст.) В бурливу ніч дівчина блудить над берегами розгуканого Дніпра. („Реве та стогне Дніпр широкий“...) Ворожка зробила її причинною (лунатичкою), щоби меньше тужила за милим, що пішов в чужину. Русалки випливають з Дніпра і залоскочують її. Тимчасом на воронім надїжджає козак, а коли бачить свою дівчину мертвою, розбиває голову о дуба.

II. Тополя. Належить до найкращих баллад. Розпочинає її поет малюнком самітної тополі, яку вітер гне до долу. Довкола неї широке безмежне поле. Дальше автор оповідає про долю одної дівчини. Полюбила вона козака. Козак загинув. Дівчина з туги за милим нудить світом і вяне. („Без милого сонце світить, як ворог сміється“.) Мати хоче видати її за старого богача, а дівчина у важкім положенню їде до ворожки за порадою. Ворожка дає їй зілле, що перемінює дівчину в тополю,

Знаменито схоплений траґізм самоти, прегарно змальовані хвилини любови і щастя, тонке намічення душевного настрою нещасної дівчини, жива участь природи в її судьбі — все те прикмети високо поезії.

„Тополя“ є наскрізь оригінальною поемою, хоч тоном і настроєм нагадує балляди Жуковського: „Светлана“ і „Людміла“ і Міцкевичеву „Ucieczk-y“, в яких знову слідно відгомін Бірґерової „Ленори“.

III. Лілея. Лілея оповідає свою долю королевому цвітови. Колись жила вона дівчиною у панських палатах. Люди її вбили зимою, а з весною вона зацвила білим снігоцвітом.

IV. Утоплена. Мати, завидуючи вроди своїй доньці, замавиє її до ставу і топить. Молодий рибалка виносить мертву красуню на беріг і з розпуки кидається з нею в воду. З того часу став заростає осокою.

Знаменито зілюстрований в сій балляді нічний шум очерету:

„Хто се, хто се по сім боці
Чеше косу, хто се?“...

§ 210. **„Перебендя“** Що вже в перших своїх писаннях Шевченко призадумувався над своєю творчістю, доказом того його Заспів („Думи мої, думи мої, лихо мені з вами“) та Перебендя. В Заспіві Шевченко, зупинюючись на дотеперішніх своїх писаннях (до 1839 р.) оправдується, чому не оспівував досі краси рідньої країни і буйної бувальщини. Поетови не хотілося на чужині, „в снігу, в лісі“ торкати таких тем. Глибше призадумується Шевченко над творчістю поета в Перебенді. Шевченко протиставить поета окружаючій його дійстности. Розвиває отже ту саму тему, що її порушував в давнині Горацій („Odi profanum vulgus“), а із сучасників Пушкин („Поет“, „Чернь“) та Міцкевич („Dudarz“.) „Перебендя“ складається з двох частин. В першій частині поеми малює поет постать народнього кобзаря бандуриста в стилю Метлинського, Шашкевича, що скрізь вештається і якого всі знають. Се поет громадянин, що співає для суспільности, своїм співом розганяє людям тугу і вміє достроїтися до хвилини й до слухачів. Дівчатам співає він любовні пісні (про Гриця, веснянки), парубкам у шинку пісні моралізуючого характеру (про Сербина, про шинкарку), на бенкеті про злу свекруху, про тополю, а на базарі виводить пісні релігійного та історичного змісту (про Лазаря, про руйнованнє Січи). Але бувають хвилини, що кобзар тікає від людий, і співає для власної потреби. Така хвилина змальована в другій частині поеми. Старий заховавсь в степу на могилі, щоб ніхто його не бачив, щоб люди не чули його співу. Се поет-артист, що тікає від людий, бо вони не розуміють його. Його думка орлом кружляє попід хмари. Там на самоті розпочинає він розмову з Богом, щебече Господню славу, питає сонця, де воно ночує, відки стає, слухає моря, що воно говорить. Для такого співака на землі — місця нема.

§ 211. **Побутові поеми.** Між Шевченковими поемами побутового характеру найкращими є „Катерина“ і „Наймичка“. В „Катерині“ дав поет понурий малюнок безталання сільських дівчат, знеславлених ріжними пройдисвітами.

Зміст. „Катерини“ Катерина, зне славлена москалем, мусить кидати батьківський дім і йде в Московщину шукати милого. Вкінці находить його, але він цурається її. З розпуки кидається у воду, лишаючи маленького сина. Івась стає з бігом часу поводатирем старця і одного разу на шляху стрічає великого пана, що їде шестирнею. Пан пізнає свойого сина, але відвертається від нього.

Більше артистичне викінчення виказує „Наймичка“. Провідною ідесю поеми є посвята матери для добра дитини.

Зміст „Наймички“. Раннім ранком, коли ще поле криється туманом, молода жінка прощається з маленьким своїм сином, якого підкидає бездітним багатим господарям, Трохимови та Насті. Вони, найшовши дитину, радіють та тішаться нею. По році приймають наймичку Ганну, не відаючи, що вона є матерню. Ганна цілий вік карається в чужій хаті, щоби тільки бути близько свойого. Марка й чувати над його долею. Що йно перед смертю в глибоко зворушуючих словах виявляє йому, що вона є його мати.

Спокійним тоном, з великою, біблійною простотою описує поет весь безмір матерньої посвяти. Крім сього в поемі розсипав поет цілу низку прегарних ідиличних картин з побуту українського люду.

Крім поеми написав Шевченко також повість „Наймичка“.

§ 212. Історичні поеми. Дуже сильний відгомін найшла у писаннях Шевченка минувшина України. В першій добі поетичної своєї творчости поет захоплювався рідньою бувальщиною й ідеалізував її в ряді історичних поем. Опираючись на ріжних літературних творах і на таких історичних жерелах, як „Історія Русів“, історичні праці Бантиш-Каменського, Маркевича, крізь рожеві скла романтичного захоплення глядів він на часи буйного козацького життя, смілих воєнних козацьких походів, тужив за стрійними постатями давніх гетьманів. Велика туга поета за колишнім буйним життєм України проявляється в поемі „До Основяненка“. Україна обідрана плаче сиротою за своїми дітьми. Сумно скиглить чайка над буйними степами України, що вкрилися високими могилами, свідками колишньої козацької слави. Згодом, коли поет на основі глибших історичних студій поглянув на минувшину України, побачив там не тільки світлі моменти, а промахи й темні сторінки. Тоді промовив не одно гірке слово правди українським гетьманам і часто докоряв Хмельницькому за те, що віддав Україну Москалям. („Суботів“, „Розрита могила“, „Великий льох“). Висловом горячого захоплення поета минувшиною являються в першій мірі поеми „Іван Підкова“, „Гамалія“, „Тарасова ніч“. Воля, панованнє, бенкетованнє, боротьба з Ордою, з Турками, очайдушні походи на прибережні міста, щоби визволяти невольників, отамани, сотники, гетьмани „всі в золоті“, рівність, братерство — отсе зміст його перших історичних поем.

Поема „Іван Підкова“ розпадається на дві частини. В першій поет з тугою згадує про те, що колись на Вкраїні ревіли гармати, що Запорожці вміли панувати. Але з давної слави зістались

тільки могили, що з вітром ведуть розговір про колишню волю. В другій частині пересуває поет низку образців, що ілюструють запорожське лицарство, їх очайдушність і карність. Не лякаються Запорожці розбурханого моря, вкривають чайками Дніпровий Лиман і серед співу пускаються на розбурхане море, щоби вдарити на Царгород.—Хоч претендент до молдавського престолу, Іван Підкова, ніколи не був гетьманом й ніколи не ходив походом на Царгород, ся обставина не зменьшує стійности поеми. Є вона наскрізь історичною, бо поет вірно схопив духа історичної хвилини. Історичний кольорит видний в живих барвних образцях козацької бадьорости, відваги карности, свобідного безжурного життя.

Найбільшою історичною поемою Шевченка є „Гайдамаки“, що появилися в 1841 р. Основою поеми послужили кріваві події гайдамаччини з 1758 р., про які поет наслухався чимало оповідань від свойого діда, Івана. Розпочинає Шевченко поему ліричним прольогом, по якім спиняється на причинах гайдамаччини. Добачує їх в надмірній буті і самоволі шляхти. Слідом за тим йде оповідання, замкнене в десяти піснях. Героєм поеми є Ярема, званий Галайдою. Служить він попихачем в жида Лейби, де мусить гнутися й сповнювати ріжні упокорюючі роботи. Хоч сирота він, але щасливий, бо наділений любовю Оксани, титарівної з Вільшани. В третій пісні („Конфедерати“) поет спиняється при гулянці конфедератів. Впадають вони пяні з криком співом до Лейби, бють його, змушують танцювати, хреститися і велять дати гроші. Щоби увільнитися, Лейба веде їх до багатого титаря у Вільшану. Там вони замучують титаря, а Оксану поривають. Тимчасом гайдамаки святять ножі і в день Маковея розпочинають під проводом Ґонти й Залізняка „червоний бенкет“. Між ними лютує Ярема з пімсти за Оксану. Находить її в Лебедині в монастирі, вінчається і знову спішить до Залізняка. Шевченко не був захоплений темою. Крім оповідань діда відома йому була повість Чайковського „Wernyhora“ і поема Ґощинського. „Гайдамаки“ присвятив Григоровичеви. Понурі, страшні малюнки крівавих страхіть („Ґонта в Умані“) намагався лагодити ідилічними сценами тихої любови Яреми й Оксани.

„Гамалія“ (1843) Зміст. Розпочинається поема плачем невольників в тюрмі, що нагадує невольницькі думи (плачі). Невольники просять вітру, щоби осушив їх сльози, розвіяв тугу, просять моря, щоби принесло на своїх филях козацькі чайки, благають Бога, щоби позволив їм почути ще козацьку славу. Босфор, що зроду ще не чув козацького плачу, передає його морю, море Дніпрови. Поріг Дід будить Хортицю і вмить вкривається Дніпро козацькими чайками З веселою піснею на устах їдуть козаки визволяти братів („не кишені трусить. їдем... братів визволяти“). Попереду козацьких чайок їде Гамалія. Не лякається він морської хуртовини і сміло нападає на Скутар (передміста Царгороду), де томляться нещасні невольники та в піснях просять Бога, щоби не дав їм гинути в кайданах, бо сором є козакови гинути в тюрмі. Гамалія розбиває тюрму і випускає невольників. Козацтво преться без ваги і в пень рубає яничарів, так що аж ніч тріvожиться. Не помагає поміч Византії. Козаки палять Скутар, забирають добичу і з піснею вертають на Україну.

Хоч сам Гамалія є постатю більше фантастичною, не можна відмовити поемі права до казки поеми історичної, бо поет

справді дав у ній живий образ буйного козацького життя, образ завзяття і відваги Запорожців. Під тим оглядом поема Шевченка стоїть значно висше від анальогічної поеми Залєського „Czajki“ або від повісти Чайковського „Wyprawa na Carogród“.

„Чернець“. В поемі, що повстала в Орській крiпости 1848 р. розказує поет, як Семен Палій, розпращавшися зі світом, вступає в монастир Межигорського Спаса. При тій нагоді згадує Шевченко, як то колись гарно було жити на Вкраїні. І хоч свідомий він, що сі часи ніколи не вернуться, він таки згадує їх і серцю завдає жалю. Гуляли тоді Запорожці, розливали „ведром цебром“ вино, а козацька воля розвернулася весела й оксамитом стелила шляхи. Раз обступили козаки серед звуків музики старого козака, що загуляв в останнє перед вступленнєм в монастир. Дотанцював він аж до монастирської брами, що скоро на віки за ним зачинилася. Там хотів Семен Палій читати св. Письмо, але спомини давних літ не дали йому молитися. Шевченко відступив від історії, описуючи побут народнього любимця Семена Гурка-Палія в монастирі. На ділі його тільки там похоронили. З того самого часу (бій під Полтавою і його наслідки) зачерпнена тема до поеми „Іржавець“. Зпоміж инших історичних поем Шевченка виріжняється обємом „Невольник“.

§ 213. Суспільні та політичні поеми. Найбільшу вагу для українського національного життя мають ті поеми Шевченка, в яких він огненним словом вдаряє на кривдників народу, на панів, царів, тиранів, „розпинателів народніх“. Зродилися вони під впливом страшнього образу народнього горя й народньої кривди, який кинувся поетови у вічи, коли він після звільнення з кріпацтва відвідав Україну. Поет виступив з голосним протестом проти соціяльного та національного поневолення, а сей голосний протест, ся сміла критика „темного царства“ були головною причиною його урязнення.

До ряду суспільно політичних поем належать в першій мірі „Сон“, „Кавказ“, „Посланіє“ і „Неофіти“.

Поема „Сон“ — се політична сатира. Поет дає опис фантастичної подорожі з Київа до Петербурга, відбутої у сні. „Сон“ написаний під впливом свіжого побуту поета на Україні, в часі якого він бачив сувору дійсність життя. І сю сувору дійсність життя розкриває в своїй поемі. Летучи у сонних мріях понад землею, бачить поет чудовий ранок на Україні:

„Дивлюся — аж світає
Край неба палає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились.
Тополі — на волі

Стоять собі, мов сторожі,
Розмовляють в полі
І все то те, вся країна,
Повита красою,
Зеленіє вмивається
Ранньою росою,
Вмивається, красується,
Сонце зустрічає —
І нема тому почину
І краю не має...“

Серед таких чудових краєвидів бачить поет страшні картини горя та насилля: бачить, як з каліки знимають латану свитину, як вдову розпинають за подушне, як її сина віддають у військо, бачить матір, що на панщині пшеницю жне, а дитина її з голоду вмірає. Поет летить дальше в столицю, бачить плюгавих перевертнів, бачить гидкі сцени раболіпя, плазовання, бачить царя і царицю, висміває їх немилосерно і — будиться!... Дехто добачує в „Сні“ вплив „Божественної комедії“ Данта і поем Міцкевича.

„*Кавказ*“.

В роках 1843—1859 провадила Росія довгу й тяжку боротьбу з Черкесами й остаточно покорила їх. Ся боротьба зі свободолюбними мешканцями Кавказських гір лягла в основу Шевченкової поеми „Кавказ“, написаної 1845 р. Присвятив її поет Якову де Бальмену, зукраїнщеному Французови, що також погиб у боротьбі. Розпочинається поема малюнком Кавказських гір, вкритих хмарами, посіяних горем. Для поета гори сі є символом людського горя і людських змагань до свободи. Йому нагадується давний міт про Прометея, прикутого до сих гір. Що днини розривав йому орел серце, але воно оживало знову. Так само — думає поет — ніхто не в силі є скути людської душі і здавити людських змагань до свободи. Поет виступає проти катів, що знущаються над народами, але вірить в остаточний триюмф правди („встане воля, встане правда“). Ціла дальша частина поеми се іронією та сарказмом наповнена критика московського уряду й гноблячої системи правління. Поет вдаряє на облуду, лицемірство правлячих кругів і на ту культуру, що вміє тільки „тюрми будувати, кайдани ковати“ і християнськими кличами ослонює розбій, крадіж і проливаннє братньої крови.

„*Посланіє*“.

Повний заголовок поеми є такий: „До мертвих і живих і ненарожденних земляків моїх в Україні і не в Україні сущих моє дружнєе посланіє“. *Основні думки, що їх кидає Шевченко в „Посланію“ — се протест проти кріпацтва, зазив до любови рідного краю і народу і зазив до збратання всіх суспільних верств.* Суспільність, каже поет, є зла. В життю народу бачить недомагання. Народови грозить катастрофа, як що не заверне зі шляху, яким йде. Тому поет взиває земляків, щоби перестали запрягати людий в тяжкі ярма і „дерти шкуру“ з братів незрячих, гречкосіїв, бо може настати суд, а тоді сто ріками потече кров у синє море. Бачучи, що розвиток освіти і культури не йде належним шляхом, Шевченко радить плекати питому національну культуру, а не перещіплювати штучно й безкритично чужих кличів та чужих ідей. В „Посланію“ порушив отже Шевченко найважнійші

питання суспільного та національного життя. Передівсім треба по думці поета усунути соціяльні кривди („розкуйтеся“). Потім треба плекати любов рідного краю і народу („полюбіте щирим серцем велику руїну“), бо „нема на світі другої Вкраїни, не має другого Дніпра“. Вкінці треба пізнати свою мову і свою історію, бо тільки на національній основі можна розвинути культуру („в своїй хаті своя правда і сила і воля“) і тільки така освіта веде до зєдинення народу. Що йно коли земляки сповнять усі поетові бажання, коли вони „обіймуть найменьшого брата“, настануть для України кращі часи „і світ ясний, не вечірній тихенько засяє“... Наслідком отсих високих кличів та ідей „Посланіє“ служило доровказом на шляху національних відродин українського народу.

„Неофіти“.

Поема написана 1857 р. в Нижнім Новгороді, де поет в повороті із заслання мусів задержатися близько пів року, ждучи на дальший дозвіл їхати в Петербург. Поему присвятив Шевченко свойому приятелеви, артистови московського театру, М. Щепкину. Поема „Неофіти“ є політичною алеґорією. Поет бере тему з римської історії й оповідає про переслідування християн за Нерона, одначе під Нероном розуміє всіх тиранів, що давлять усякі прояви свобіднійшої думки. Короткий зміст поеми є такий: Молодий римський патрицій Алкид гуляє з веселим товариством у гаю, біля Аппієвого шляху. Надходить св. Петро і благословить веселу орґію. Проповідь апостола зворушує Алкида. Він кидає товариство, матір і стає ісповідником нової релігії. Разом з иньшими неофітами (так називалися свіжо охрещені християни) дістається в неволю. Його відводять до Сиракуз „в підземні страшні узи“. Мати Алкидова шукає всюди за сином. Вкінці находить його в Сиракузах, але її не хочуть до сина пустити. Тимчасом в Римі видумали нове свято й проголосили Нерона богом. На нове свято привозять з Сиракуз неофітів. Алкидова мати бачить сина, як пливе на ґалєрі і чує, як співає він новий псалом про прощення ворогам. Потім бачить вона, як мучать в Колізеї християн, бачить, як дикий леопард кидається на її сина і з розпуки бє головою о мур. В пізну ніч бачить [illegible] Скити вивозять недогризені тиграми тіла і кидають у Тибр на поживу рибам для цісарського стола. І тоді замісць проклону несеться із її наболілих груди й перша молитва до Христа „І спас

Тебе єдиний син Марії
І ти слова його живії
В живую душу приняла,
І на торжища і в чертоги
Живого істинного Бога
Ти слово правди понесла!“

В „Неофітах“ переводить Шевченко ідею всепрощення ворогам. Ідеал любови матери подібно як в поемі „Марія“, є такий високий, що рівного йому не находить Д-р Франко в цілій світовій літературі.

§ 214. Думки. Перлинами в літературній творчости Шевченка є його дрібні лiричні окрушини, в яких висловлені всі терпіння глубоко нещасної людини. Думки повстали головно на засланню. Проживаючи серед непривітних пу-

старів під „невмитим небом“, поет замкнув у них безмір своєї туги за рідними селами, вишневими садами, зеленими степами, голубими горами, розкішними нивами й ланами та сповідався з горячих своїх бажань хоч на старість побачити велику красу рідної країни. Часто пробивається в думках жаль за змарнованим життєм, часто дзвенять сумні тони розпуки та безнадійности.

§ 215. **Назар Стодоля.** Шевченко полишив також один драматичний твір п. н. „Назар Стодоля“. Хоч деякі сцени в драмі вражають силою та живостю, як цілість „Назар Стодоля“ не має більшої літературної стійности.

Сотник Хома Кичатий задумує підступно видати доньку Галю за старого полковника. Не вважає він на те, що Галя любить молодого козака, Назара Стодолю. Для своїх намірів приєднує ключницю Стеху. Галя в ніч перед Різдвом подає сватам полковника ручники в тій думці, що се сватає її Назар. Ненадійно являється Назар і Галя бачить, що її ошукують. Назар, не могучи просьбами склонити Хому віддати за нього Галю, пориває її. В самітній корчмі доганяє його Хома. Приятель Назаря, Гнат, освободжує його з рук Хоми, а Хома, зворушений великодушністю Назаря, що даровує йому життє, благословить молодих.

Лектура: Альфред Ензен: „Тарас Шевченко“.

§ 216. **Пантелеймон Куліш.** Дуже багатою й ріжнородною була діяльність третього зпоміж „української трійці“, Пантелеймона Куліша.

Родився він у Вороніжі чернигівської ґубернії в 1819 р. як потомок давнього козацького роду. Під впливом оповідань, казок та пісень, що їх чув малим хлопчиною з уст матери та збірників українських пісень Максимовича, що їх захопив на шкільній лавці, зродилася в нього любов рідного слова, народу й охота попробувати пера. Першу його повістку „Циган“ надрукував Гребінка в альманаху „Ластівка“. В часі університетських студій мав великий вплив на Куліша Михайло Максимович: давав йому книжки і звернув його увагу на історичні романи Вальтер-Скота, якого вплив відбився у повістях Куліша (Михайло Чарнишенко“). Займаючи в сорокових роках посаду учителя в Києві, зібрав Куліш чимало етноґрафічних матеріялів і використав їх в знаменитій етнографічній праці „Записки о южній Руси“. При сій нагоді познайомився з польським письменником Михайлом Ґрабовським і користав з бібліотеки Константина Свідзінського. З тих часів походить його поема „Україна“ і іділя „Орися“. Одначе в розцвіті життя й повному розгарі письменської роботи стрінуло його нещастє, навістила доля Шевченка і Костомарова. За участь в змаганнях Кирило Методіївського братства заслано його в Тулу. Сталося се саме в пору, коли за стараннєм ректора петербурського університету, Плетнева, Петербурська Академія наук постановила вислати його за границю на наукові досліди славянських мов. Увязнено його в Варшаві.

Основою до арештовання послужила його „Повість про український нарід“ (Повѣстка объ Украинскомъ народѣ), де Куліш ідеалізував козаччину й виступав проти кріпацтва. На слідстві закидувано йому також, що змагає до осягнення гетьманської булави. В Тулі проживав Куліш разом зі своєю дружиною, відомою письменницею Ганною Барвінок, вчився европейських мов та писав історичні повісти московською мовою. По повороті із заслання (1850 р.) проживав то в Петербурзі, то на хуторі на Україні і кинувся з жаром до літературної праці. Займався дослідами над життєм і творчістю Гоголя, видав новою правописю („кулішівкою“) „Записки о южній Руси“, історичну повість „Чорну раду“, проповіди Гречулевича, оповідання Марка Вовчка, а для народньої освіти „Граматку“. Для скріплення літературнього руху оснував в Петербурзі власну друкарню. В шістьдесятих роках задумував видавати місячник „Хата“, але, не одержавши дозволу, обмежився до видання одноразового альманаху під тою самою назвою. Коли Василь Білозерський зачав 1861 року видавати в Петербурзі місячник „Основа“, Куліш став душею видавництва.

По заснованню „Основи“ відбув подорож за границю. В переїзді через Львів зазнайомився з львівською українською молодю, що саме рвалася до праці на народній ниві, і попирав змагання молодих ідеалістів. В 1864 р. заняв урядове становище директора духовних діл, на якім одначе не довго удержався, бо уряд, невдоволений його взаєминами з галицькими Українцями й попиранням народовецького руху в Галичині, звільнив його зі служби. Після того Куліш виїхав знову за границю і працював над перекладом св. Письма. По повороті видав ряд історичних праць, в яких осуджував козаччину і гайдамаччину та славив московську культуру. („Исторія возсоединенія Руси“, „Отпаденіє Малоросіи отъ Польщи“). В 1882 р. пробуваючи у Львові, хотів погодити Українців з Поляками і в тій цілі видав „Крашанку Русинам і Полякам на Великдень“, що стрінулася з різкою критикою з боку галицьких Українців. Знеохочений вернув на свій хутір в Мотронівку, де невтомно працював по конець життя (1897). В життю доля кидала його ріжними шляхами, а неспокійне глядання правди насувало ріжні, часто суперечні собі думки.

§ 217. **Творчість Куліша.**

Літературна спадщина Куліша є дуже багата. Бажав він поставити українську літературу на рівні з иньшими европейськими і розвинути всю силу та красу українського слова. Писав ліричні збірки: „Досвітки“, „Хуторна поезія“, „Дзвін“, та епічні поезії, драми, оповідання, повісти. Працював крім того на полі історії, етнографії і літературної критики. Збогатив також українське письменство перекладами Шекспірових драм.

§ 218. Історичні поеми і драми Куліша.

З більших поем замітні „Україна“, „Настуся“, „Великі проводи“, „Магомед і Хадиза“, „Маруся Богуславка“.

В поемі „Україна“ задумав Куліш на основі народніх дум подати історію України від Володимира Великого до Хмельницького.

В поемі „Настуся“ змалював поет ідилічну картину козацького життя після довголітньої війни.

Зміст поеми „Настуся“.

Опанас Обух паде в боротьбі. Перед смертю просить друга Мороза, щоби не дав кривдити його жінки та доньки та подружив колись свойого сина з Настусею. По десяти літах Морозенко сватає Настусю і заживає з нею тихим щасливим життям. Лиш деколи свистом зве любого коня і тоді вилітає думками на широкі степи і мріє про козацьку славу.

Зміст поеми „Великі проводи“.

Ярема Вишневецький висилає проти розворушених селян отамана Голку. Але Голка стає проти шляхти. Тимчасом в Гадячі панна Рарожинська стає по смерти батька на чолі шляхти. Очарований її вродою позваляє Голка шляхті втечи. Хмельницький висилає проти Голки Кривоноса і сей вбиває його срібною кулею. Панна Рарожинська кидається в Дніпро і стає русалкою.

В поемах „Магомед і Хадиза“, „Маруся Богуславка“ вславив Куліш культурні праці Магомеда.

Історичний підклад мають також драми Куліша: „Байда кн. Вишневецький“, „Цар Наливай“ та „Сагайдачний“.

§ 219. „Орися“. Великий літературний талант Куліша проявився в його дрібних оповіданнях, між якими перлиною є „Орися“. Построїв її Куліш на основі шестої пісні Гомерової „Одиссеї“ і дав у ній прегарний, дивним спокоєм навіяний малюнок давноминулих часів. Оповідає тут Куліш про доньку сотника Таволги, Орисю, про її їзду з дівчатами до річки Трубайла прати біле і про старого візника Гриву, що при шумі Трубайлової води розказує дівчатам поетичний переказ про переяславського князя, що постріляв золоторогі тури там, де зноситься Турова круча.

§ 220. „Чорна Рада“. Між більшими повістями Куліша перше місце займає історичний роман „Чорна рада“. Над сею повістю працював Куліш кількома наворотами і надав їй назву „хроніки з 1663“.

Історична основа повісти.

За часів наслідників Б. Хмельницького Україна розпалася на правоберіжну, що дісталася Польщі, і лівоберіжну, що дісталася під Московщиною. В правоберіжній остоявся при гетьманстві Павло Тетеря, а на лівім боці Дніпра виступили претендентами до гетманської булави переяславський полковник Сомко, Іван Золотаренко і запорожський кошовий Іван Брюховецький. Запорожці, на яких опирався Брюховецький, просили московського царя скликати „чорну раду“, то є збори усього козацтва. Сам Брюховецький намагався приєднати

чернь обітницями зрівнання усіх козаків і обітницами дозволу на рабунок. Він склонив також на свій бік князя Великоґаґина, що явився на Україні для відкриття „Чорної ради". На „Чорній раді" вибрано гетьманом Брюховецького, що покарав Сомка смертю.

Зміст повісти.

Старий Шрам, священик і козак в одній особі, приїжджає разом зі сином Петром в хутір Хмарище, до хуторного козака, веселого Череваня. Петро влюблюється в доньку Череваня, Лесю. Черевань годиться видати її за Петра, але стара Череваниха рада видати доньку за гетьмана Сомка. Свій намір виявляє мужеви в часі подорожи у Київ. В Київі стрічається усе товариство з Сомком, що запрошує всіх на свій хутір. Сюди попадають також Запорожці Кирило Тур і Богдан Чорногор. В ночи порвває Тур суджену Сомка, Лесю, щоби втікти з нею в Чорногору. Його доганяє Петро. В двобою оба падуть. Раненого Тура бере в опіку Сомко, а Петра Леся. Під дбайливим оком Лесі Петро приходить до здоровля. По його видужанню Шрам і Черевань ідуть в Ніжин, щоби помирити Сомка зі Золотаренком. В Ніжині відбувається суд над Кирилом Туром за те, що пірвав Лесю. Основно описує автор хід „Чорної ради". Після вибору на гетьмана Брюховецький замикає в тюрму Сомка, а звільнити його хоче з нараженнєм власного життя Кирило Тур. В останній главі коротко розказує Куліш про смерть Сомка, Шрама і про женитьбу Петра з Лесею.

Характеристика повісти.

Хоч роман має деякі хиби в будові (недостача головного героя), поодинокі картини виведені живо і барвно. Історична епоха відтворена вірно, згідно з історичною правдою. Одначе автор спиняється не тільки на історичних обставинах, але також відслонює образці тодішнього побуту. Гарною є також характеристика деяких постатий, як старого Шрама, веселого Череваня, очайдушного Тура, невмолимого дідугана Пугача, що стоїть на сторожі давнього ладу...

§ 221. Куліш як історик та критик.

Куліш полишив також деякі історичні праці та літературно критичні нариси. На жаль у тих його писаннях найбільший слід витиснула його непостійна, хитка вдача та пристрасна його натура. В історичних своїх писаннях переходить Куліш звільна від романтичного захоплення козаччиною до різкого її осуду, до ворожого становища супроти козаків, яких зве „колючим бодяком на українських степах". Також в критичних нарисах про поодиноких письменників (пр. Котляревського, Гоголя, Шевченка) не все вмів Куліш вдержатися на спокійному становищі обєктивного дослідника, а часто давав вислів хвилевим нагальним вибухам гніву, подразнення та розярення...

§ 222. Шістьдесяті роки. Петербурська „Основа".

Діяльність Куліша та його товаришів в Петербурзі розбудила на ново приспаний український літературний рух. Смерть царя Миколи І. звільнила дещо в Росії кайдани деспотизму. Братчики вертають із заслання, дивним збігом обставин стрічаються в Петербурзі (Шевченко, Куліш

Костомарів, Білозерський), наслідком чого тим разом Петербург стає огнищем літературного життя. В 1861 році Василь Білозерський розпочинає тут видавати літературно-науковий місячник „Основа“ і не тільки гуртує давні літературні сили, але й дає місце новим талантам. Місячник був присвячений виключно українським справам. В „Основі“ скупилися всі українські інтелігентні сили, наслідком чого в розвитку української літератури та національної ідеї має вона першорядне значіння. В „Основі“ поміщували свої писання Шевченко, Куліш, Костомарів, Марко Вовчок, Глібів, Кониський, Стороженко, Ганна Барвінок, Руданський, Данило Мордовець (в молодім віці написав поему „Козаки і море; в „Основі“ помістив оповідання „Салдатка“ і „Дзвонар“), Анатоль Свидницький (автор гарної повісти „Любо-радські“), Чубинський, Чужбинський і багато иньших.

На жаль по причині неточностий та хиб у редагованню „Основа“ по двох літах істновання упала.

§ 223. **Київська хлопоманія.**

Діяльність так званих „українофілів“, що скупилися при петербурській „Основі“, спричинила також живійші прояви літературного та національного руху в Полтаві, в Харкові, в Чернигові і в Київі. В Київі в шістьдесятих роках XIX. ст. розгорівся широкий рух, відомий під назвою „хлопоманії“. Згірдною назвою „хлопоманів“ пятнували польські аристократи та московські публіцисти молодих ідеалістів зпоміж київської університетської молодіжи, що з великим жаром кинулися до праці в хосен українського народу. До хлопоманів належали не тільки Українці, але також Поляки, які вважали своїм обовязком працювати для того народу, серед якого жили. Такими визначними хлопоманами були Тадій Рильський, історик Володимир Антонович і Павлин Свєнціцький (Павло Свій). Діяльність київських хлопоманів йшла головно в напрямі поширення народньої освіти. Подібно як петербурські українофіли основували хлопомани народні школи т. зв. недільні і видавали книжки для народніх потреб. Сі книжочки звалися метеликами. Містили вони вибір найкрасших творів українських письменників, в першій мірі писання Шевченка, Квітки та Марка Вовчка. Отсі просвітні змагання на Наддніпрянщині в шістьдесятих роках не тільки що не стрічалися спершу з ніякими перепонами, а противно находили навіть піддержку з боку московського уряду. Одначе вже в 1863 році розпочинається нагінка на українську мову. Як вислід доносів і клевет московської преси приходить заборона ширення народньої освіти та наказ замкнення недільних шкіл. Ріжні кари стрічають українських діячів та письменників, зпоміж яких деякі ломлять своє українське перо.

§ 224. **Марко Вовчок.**

Найбільший розголос в українській літературі шістьдесятих років минулого століття добули собі писання Марка

Вовчка. Марко Вовчок — се письменське імя Марії з Віленських Марковичевої (1834—1907), що походила з литовсько-польської родини і в Орлі вийшла замуж за Опанаса Марковича. Маркович був членом Кирило-Методіївського братства і за участь у його змаганнях опинився на засланню в Орлі. Під його впливом, Марія полюбила українську мову. Проживаючи враз із мужем на Україні (в Чернигові, в Київі, в Немирові), Марковичева вслухувалася залюбки в гомін української мови, вчилася її пильно з народніх пісень, переказів та оповідань та опанувала її так гарно, як мало котрий з наших письменників. „Випила вона — як висловився Куліш — весь сок і запах українських цвітів", тому й не диво, що красою своєї мови чарувала навіть Шевченка.

В 1858 появився заходами Куліша під іменем Марка Вовчка перший том її „Народніх оповідань" що зготовили її невмиручу славу.

В своїх оповіданнях піднесла Марковичева голосний клич проти кріпацького поневолення, малюючи гірку долю кріпаків і погані привички панів. Великий московський письменник Турґенєв переложив їх на московську мову, а сам Шевченко, що познайомився з їх авторкою по повороті з заслання в поезії „Марку Вовчку" назвав її „кротким пророком і обличителем жестоких людей неситих".

Довгий час під псевдонімом Марка Вовчка розуміли дослідники літератури спільну творчість Марії і її мужа Опанаса. В листі до професора Огоновського, автора Історії літератури, писав Куліш, що оповідання писали Марія і Опанас у двох і що їх треба вважати одним письменником. Розвіяв сей погляд на основі листів Марковичевої і її автоґрафів Василь Доманицький в розвідках, присвячених творчости Вовчка. Доказав він, що авторкою оповідань була тільки Марія. Краще володіла пером від свойого мужа і не кидала також праці, проживаючи за границею. По смерти Марковича вийшла Марковичева замуж за дідича Лобача-Жученка і проживала на Кавказі до смерти в 1907 р.

§ 225. Характеристика оповідань Вовчка. Одним із найкращих оповідань Марка Вовчка є „Інститутка". Авторка глибоко війшла тут у суть кріпацтва і дала ясний малюнок того безправя й насилля панів над нещасними кріпаками. Єї оповідання — се грімкий голос протесту проти поневолення прав людини. Ціле оповідання вкладає авторка улюбленим методом в уста кріпачки Устини.

Зміст „Інститутки".

Устина була кріпачкою одної старої пані. Жилося її тут не дуже лихо, бо стара пані не дуже вередувала. Пекло зачалося що йно тоді, коли з інституту приїхала молоденька панночка, внучка старої пані і все повернула на свій лад. Панночка вибрала собі Устину до послуги та мучила її до схочу. Не краще було, як панночка війшла замуж за полкового лікаря і перенеслася в його село. Тільки на хвилину блис Устині проміньщастя, коли війшла замуж

за двірського парубка Прокопа. Одначе скоро скоїлось лихо. Коли раз пані кинулася в саді на Устину з побоями. Прокіп станув в обороні жінки, за що віддали його у москалі. Устина пішла за ним. В місті Прокіп вчився муштри, а Устина заробляла на життя.

Дуже яркий образ кріпацького пекла дає оповіданнє „Козачка“.

Зміст. По смерти родичів вільна козачка Олеся проти волі цілої громади виходить замуж за кріпака Івана Золотаренка і переноситься у двір. Там відчуває вона весь тягар кріпацької неволі. Пан забирає зі собою Івана в Москву, де він вмирає. Двох синів Олесі виряджають у місто з паничами. Олеся зістає сама з наймолодшим сином Тимком. Знеможена важкою працею, задавлена гнетом тяжкої розлуки передчасно в нужді і безмежній тузі сходить вона в могилу.

Кріпацьке лихоліттє послужило також темою оповідань: „Ледащиця“, „Викуп“, „Горпина“.

В оповіданню „Два сини“ доторкає Марко Вовчок иньщої сучасної суспільної рани, салдаччини. Ціле прегарне, з психольоґічного боку дуже замітне оповіданнє має на цїли виказати, як бездушне салдатське життє нівечить людське здоровлє, як вбиває не тільки фізичні, але й духові сили людини. Оповіданнє вложене в уста нещасної матери, якої оба сини, Андрійко і Василько, стають жертвами рекруччини. В оповіданню „Сестра“ малює авторка посвяту жінки. По смерти мужа молода вдова переноситься до брата, де мусить терпіти примхи, докори та лайку своєї братової. Щоби оминути сварки та колотнечі, йде на службу і всі зароблені гроші передає братови. Високий примір посвяти для ідеї вказує Марковичева також в оповіданню „Маруся“.

Оповідання Вовчка мають велику стійність ідейну й артистичну. Марко Вовчок цілим серцем спочуває людській недолі; тихим смутком сумує над горюваннєм нещасних кріпаків, а радіє їх хвилевими радощами. Яркими реальними описами усього пекла кріпацького поневолення стремить Марко Вовчок до великої ідеї повалення самої зненавидженої інституції кріпацтва. І в тому саме велика ідейна стійність її оповідань. Сердечне тепло якими навіяні мистецькі малюнки недолі Устини („Інститутка“), „Сестри“, „Козачки“, „Ледащиці“, „Одарки“ і ин, надають їм вічної свіжости і вічного чару. Дуже гарно схарактеризував літературну творчість Марка Вовчка – Федькович. „Як нема — сказав він — у нас сонця, як Тарас, нема місяця, як Квітка, так нема зіроньки, як Марковичка“.

§ 226. **Ганна Барвінок.** Оповідання Марка Вовчка відбилися сильним відгомоном у писаннях деяких пізнійших українських письменників. Передівсім слідний їх вплив в літературній творчости Олександри Кулішевої, відомої під псевдонімом Ганни Барвінок. Походила вона з роду Білозерських. Була сестрою Василя Білозерського, редактора „Основи“, а жінкою Куліша. З її життя замітний сей

момент, що очарована піснями Шевченка, які він співав на її весіллю, жертвувала все своє віно, щоби молодий поет міг за границею доповнити прогалини своєї освіти. На літературне поле виступила в Кулішевій „Хаті“ з оповіданнями „Лихо не без добра“, „В осени літо“. Потім пішов ряд иньших. Деякі з оповідань Ганни Барвінок носять характер вірних і безпосередних етнографічних записий. Головну увагу присвячує вона образцям жіночої недолі, наслідком чого назвав її Грінченко „поетом жіночого горя“. Споміж иньших її оповідань замітні ще „Не було добра змалку, не буде до останку“, „Домонтар“, Вірна пара“, „Хатнє лихо“.

§ 227. **Олекса Стороженко.**

В „Основі“ виступив з українськими оповіданнями Олекса Стороженко. Походив зі стародавнього козацького роду. Його предки були сотниками та полковниками і придбали собі села в Полтавщині. Там він і родився 1805 року. Молодечий вік провів поза рідним краєм. Виховувався у військовій школі в Петербурзі, а потім вступив до військової служби. Коли його полк перенесено на Поділє, їздив він часто по Україні за закупном коний і при сій нагоді залюбки слухав оповідань старих людий про старовину. І так в Катеринославщині познайомився з 96-літним Запорожцем Миколою Коржем, що розказував йому події з останніх часів Запорожа. В 1829 році Стороженко брав участь в війні з Туреччиною, в часі якої одержав рану. Потім покинув військо і служив по урядах. В часі сеї горожанської служби славився теплим серцем і бистрим розумом. Останні літа життя провів на своїм невеличкім хуторі в Горішині, де любувався прекрасною природою і розвів пишний сад. Помер в 1874 р. Стороженко був не тільки талановитим письменником, але також музиком, рисівником і різьбарем. Писав також по великоруськи. Всі його українські писання визначаються рідкою красою та чистотою мови. Деякі з них писані під впливом або на взір народніх веселих приказок, в иньших буйною уявою сягає автор минулих часів. Щирий здоровий гумор і буйна уява, є отже основними прикметами творчости Стороженка. Оповідань гумористичного характеру в Стороженка багато. Деякі з тих сміховинок (от як „Вчи лінивого не молотом, а голодом“, „Два брати“, „Дурень“, „Жонатий чорт“) записані просто з уст народу.

§ 228. **„Марко Проклятий“.**

Між історичними оповіданнями Стороженка найцікавійші є: „Кіндрат Будненко Швидкий“, „Дорош“, „Матусине благословеннє“, „Спомини Коржа“. Одначе найбільший розголос добуло собі історичне оповіданнє, над яким Стороженко працював поверх 30 літ, а саме, Марко Проклятий“.

?   с т. Марко Проклятий — се вічний скиталець, що мусить до кінця світа покутувати за свої великі гріхи. Його батько оженився був з Черкескою, що товаришила йому в походах, і свого маленького сина кормила кровю пташенят. Від того Марко стає кровожадним і лютим. Він убиває свою колишню суджену за се, що в часі його неприсутности вийшла замуж, вбиває її мужа, а потім свою сестру і матір. За сі страшні злочини проклинає його дух його батька. Він мусить постійно носити зі собою тяжку торбу, яку тільки він один завдяки своїй нелюдській силі підвятя може, а в якій находяться голови вбитої ним матери і сестри. Марко намагається відібрати собі життє: але се йому не вдається, а його торба стає ще тяжшою. Перестане він товктися, аж тоді, коли зі самої любови для добра буде виконувати добрі діла. В своїй мандрівці заходить він в Галичину і при помочи баби Яґи дістається до пекла Але там його не приймають. В часах козацько-польських воєн віддає Марко неодну услугу козацтву. Рівнобіжно з історією Марка розвиває автор в своєму оповіданню, яке назвав „поемою", ще другу історію козацького провідника Кобзи-Павлюги і його дещо романтичної любови до княгині Четвертинської.

Характеристика. Таке одначе роздвоєннє акції відбилося некорисно на будові оповідання. Недостає йому також психольоґічного поглиблення. Все таки велика заслуга Стороженка в тім, що він зібрав разом народні перекази про проклятого Марка і передав їх в поетичній формі. Старий Артемовський Гулак, прочитавши „поему", написав власною рукою: „З роду кращого не читав і читати не буду".

§ 229. Леонід Глібів.

Побіч Гребінки другим визначним українським байкописцем був Леонід Глібів (1827—1893). Родився в Веселім Подолі в Полтавщині, де його батько завідував кінськими табунами в посілости Гаврила Родзянки. По укінченню полтавської гімназії ті ніжинського ліцею був учителем історії та ґеоґрафії в Чернигові. Усунений з сього становища за діяльність в користь української культури бідував тяжко, заки одержав становище управителя друкарні в Чернигові. В 1861 році видавав в Чернигові при помочи Номиса, Кониського і Куліша часопись „Чернигівський Листок".

Головним полем літературної діяльности Глібова є лірика і байка. В ліричних його поезіях настрій сумний, елеґійний. Поет тужить за тихими хвилинами минулого щастя („Вечір"), иньшим разом за безповоротною молодістю:

„До тебе, люба річенько,
Ще вернеться весна,
Лиш... молодість не вернеться,
Не вернеться вона" („Журба").

Ніжним ліризмом навіяні також байки Глібова. Хоч теми його байок зачерпнені здебільша в чужих поетів (головно у Крилова), вміє автор достроїти їх до сучасної йому хвилини та надати їм своєрідний український кольорит.

Бжола та мухи.

Хтось наговорив мухам, що на чужині краще жити. Стали вони радити над тим, щоби проміняти Україну і махнути на чужину, де нема зими і краща вітає доля. Хотіли склонити також до свойого наміру пчолу. Але та не схотіла.

„Мені — сказала вона —
Шаноба скрізь була,
Бо я без діла не таняюсь
А ви...

„Прохожі та собаки“.

Через городи та левади брели, балакаючи, два кума. Аж ось причепилася собака. За нею прибігло ще з десять. Кіндрат хотів обганятися ціпком. Але Клим радив полишити їх в спокою, не махати і не дивитися туди. І справді: собаки унялися й відчепилися.

Мягка, ніжна вдача Глібова не дозволила йому послугуватися острим тоном колючої сатири. Його байки — се лагідні упімнення добродушної людини, вирозумілої на хиби людської натури. Він тільки з любови до людий картає їх за неробство, за клевету, за насиллє над ближнім („Вовк та ягня“), за хабарництво („Лисиця в ховрах“).

Лагідний і добродушний тон мають також його віршовані приказки та загадки, поміщувані на сторінках львівської діточої часописи „Дзвінок“. Підписувався під ними Глібів псевдонімом „Дідусь Кенир“ і добув собі ними щиру прихильність української дітвори.

§ 230. Степан Руданський.

Був без сумніву одним з найталановитших поетів наддніпрянської України по смерти Шевченка. Родився на російськім Поділю, де його батько був священиком. Ненастанна праця коло недужих (він був лікарем в Ялті на Кримі) та нещасне родинне життє підірвали і так хитке його здоровлє. Він помер, не доживши й сорокового року життя в 1873 році.

„І при гробі не заплаче
„Ніхто по мені.
„Хиба чорний крук закряче,
„Чорна хмаронька заплаче
„Дощем по мені“... — жалувався поет перед смертю. Полишив по собі гарну память між бідними людьми, до яких хилилося його серце і яким помагав безкорисно.

Руданський відомий в літературі як автор „Співомовок“, коротких жартів, приказок, сміховинок про жидів, панів, циганів, Поляків, Москалів, зачерпнених по більшій частині з народніх уст. Всі вони визначаються бистрим дотепом та щирим гумором. По причині свойого веселого настрою і легкої принадної форми добули вони собі широкі круги читачів, захоплюючи в рівній мірі старих і молодих, інтелігентів і малограмотних. Такі вічно свіжі історії, як пр. про того мужика, що не став дяком, бо не купив окулярів

(„Окуляри"), чи про того цигана, що їв хрін тому, бо за нього заплатив („Циган з хроном"), чи про того батька, що казав синови в церкві свистати („Чи голосна церква?"), чи про того Запорожця, що ставав з рабіном до дискусії („Рабін і Запорожець") не можуть втратити ніколи своєї принади. Крім веселих „Співомовок" писав Руданський поезії, повні глибокої туги та болючого смутку. Був також автором більших історичних поем („Мазепа", „Скоропада", „Полуботок") і зладив свобідний переклад Гомерової „Іліяди".

§ 231. „Наука" Руданського.

Між поезіями Руданського визначається змістом і формою „Наука". Автор призадумується над людським життєм, над тим, до чого людина в життю має змагати, чи до осягнення особистого щастя хочби за ціну рабського пониження, чи до добуття і вироблення характеру. Думку, що не гаразд, вигода, а сильний характер є основою людського життя, переводить так, що в уста найперше матери, а потім батька вкладає „науку" синови. Мати, якої життє проходить в тяжкій праці і горюванню, рада, щоби її син належав до тих, що живуть у розкошах. Вона бажає передівсім для свойого сина вигідного, розкішного життя, тому каже йому коритися великим панам і дорогою пониження особистої гідности добувати щастє. На иньшому становищі стає батько, даючи науку синови. Він каже синови цінити працю, бо кождий на світ на те родиться, аби працювати. Неробів порівнує з трутнями і проклинає сина, колиб сей шляхом упідлення намагався збрататися з тими, що „миються потом ближніх"[1]).

---

§ 232. Пятьдесяті роки в Галичині. Зрив галицьких Українців, викликаний 1848-им роком тревав коротко. В пятьдесятих роках минулого століття під впливом політичної реакції запанував на галицькій Україні повний застій на всіх полях народнього життя.

Мертвецький сон наляг на суспільність. Дух зневіри та апатії огорнув провідників народу. Ся зневіра у власні сили, в можність розвитку рідньої культури спонукала поодиноких людий шукати опори в чужих. Серед таких відносин ідея обєдинення (москвофільство) стала що раз ширше запускати коріння, що раз більше находити приклонників. Для поширення сієї ідеї серед української суспільности в Галичині багато причинився московський учений Погодін, що в тій цілі відвідував Галичину та навязував переписку з чільнійшими діячами та письменниками. Під його стягом скупилося багато літературних сил.

---

[1]) Примітка. З поміж інших письменників, що розпочали літературну діяльність в шістьдесятих роках і гуртувалися при „Основі" і „Хаті" заслугують на виріжнення: Матвій Симон (Номис), Митрофан Александрович (Олелькович), Данило Сліпченко Мордовець, Антон Свидницький, Яків Щоголів (автор збірок поезій „Ворскла" і „Слобожанщина"), Олександер Навроцький (плідний перекладчик), Василь Кулик та Василь Мова (Лиманський).

Провід у тій протинародній роботі вів відомий ворог народньої мови („говору черни"), Денис Зубрицький, що в листах до Погодіна назвав себе „атаманом" погодінської кольонії. Слідом за Зубрицьким понесли клич обєдинення оба братя Головацькі, історик Антін Петрушевич, поет Богдан Дідицький, Северин Шехович, Іван Гушалевич та Іван Наумович.

Антін Петрушевич, пізнійший крилошанин, був істориком та лінґвістом. Писав страшною дивоглядною мовою, яку він сам звав „праруською". Видав збірку історичних матеріялів п. н. „Сводная Галицко-русская Лѣтопись". Свою цінну збірку рукописий та книжок жертвував бібліотеці „Народнього Дому" у Львові. — Богдан Дідицький був в пятьдесятих роках редактором „Зорі галицької", а в шістьдесятих „Слова". Його становище не все було ясне. Видаючи в шістьдесятих роках „Слово", стояв, здавалося на становищі окремішности української мови від московської і помістив навіть статю Костомарова „Дві руські народности". Але в 1866 році по нещанім бою Австрі під Садовою, поміщуючи статю Наумовича п. н. „Погляд на будучність", дав доказ що стоїть на становищі національної єдности Українців з Москалями. Довший час мав Дідицький у своїх руках керму усього літературного руху в Галичині і тішився славою першорядного поета, хоч його поема „Буй Тур Всеволод" та „Конюший" не мають літературної стійности. — Северин Шехович талановитий, але непостійний видавав в московській мові часописи „Ладу" (1853) і „Семейну бібліотеку" (1854). — Іван Гушалевич був катихитом ґімназії і автором широко відомих пісень „Мир вам братя" і „Щасть вам Боже", що стали неначе гимнами галицьких Українців. Його драми „Підгіряни", Сільські пленіпотенти", „Омана очий" більшої стійности не мають. — Іван Наумович був знаменитим популяризатором. Свою письменську діяльність розпочав перерібкою Молієрові комедії, якій дав назву „Гриць Мазниця". Видавав книжки для народньої освіти і часопись для народу „Наука".

§ 233. Шістьдесяті роки в Галичині.

„Обєдинительний" напрям відбився дуже некорисно на розвитку українського письменства. Мав перечутє Маркіян Шашкевич, коли у „Веснівці" висловив побоюваннє, що вихри і морози можуть звялити ніжну цвітку української літератури. Дунув студений морозний подув із півночи і вмовкли весняні птиці. Щойно в шістьдесятих роках враз із приходом Шевченкових поезій спалахнуло на ново полумя національного та літературного руху й загоріло ясним широким огнем. Ідеї та кличі Шевченкових поезій захопили найперше молодіж. Університетська молодіж згуртувалася в „громаду". За приміром університетської молодіжи пішла також ґімназійна молодіж у Львові і на провінції і скрізь потворила гуртки відомі під назвою „громад". Душею тих громад був Данило Танячкевич (Грицько Будеволя). Його листи до поодиноких „громадян", навіяні поезією та палкою любовю народу, будили серед молодіжи думки, запал й охоту до праці. Щоби оживити літературне

життє та випертій народній мові добути назад її права, розпочала університетська молодіж видавати часопись „Вечерниці“ в 1862 р. Редактором „Вечерниць“ був Федір Заревич (Юрко Ворона), а в його роботі помагали йому Ксенофонт Климкович (Іван Хмара) та Володимир Шашкевич, син Маркіяна. Отсю другу „руську трійцю“ і її ідейних товаришів, що взялися працювати у народнім дусі й на народній основі розвивати рідну мову і рідне письменство, називано „народовцями“ або „вечерничниками“. З упадком „Вечерниць“ зачав Климкович з великим публіцистичним талантом видавати літературно-політичний місячник „Мету“ (1863) і містив у ній не тільки твори Галичан, але й Наддніпрянців (Куліша, Вовчка). Крім „Мети“ видавав Климкович також „Руську Читальню“. Коли „Мета“ стала чисто політичним двотижневником, літературне завданнє переняла „Нива“, якої редактором був Кость Горбаль. В 1866 році по упадку „Ниви“ Володимир Шашкевич видавав тижневник „Русалка“. На жаль всі сі видавництва не виходили точно і скоро упадали. Причиною була недостача потрібних засобів і також невелика старанність у видаванню. Що йно в 1867 основана „Правда“ вдержалася довший час і була не тільки головним органом галицьких народовців, але також гостинним захистом для наддніпрянських письменників, що в добі нагінки на українське слово і важких цензурних умов у себе дома, слали свої писання в Галичину.

§. 234. Театр „Бесіди“. — „Просвіта“. Вислідом і одним із перших обявів пробудження і живійшого розвитку українського народнього життя в Галичині було основаннє театру. Повстав він заходами віцемаршалка сойму Юліяна Лаврівського при товаристві „Руська Бесіда“ у Львові в 1864 р. і розпочав ряд вистав не лишень у Львові, але й на провінції. Основанє театру склонило деяких письменників (Климковича, Свєнціцького) подбати про збогаченнє театрального репертуару перекладами та перерібками чужих драматичних творів.

Дуже важною подією було також основаннє в 1868 р. товариства „Просвіта“, яке повстало тому, що „Галицько-руська Матиця“ не сповняла свойого завдання й переняласа ідеєю обєдинення. „Просвіта“, протягом свойого поверх пятьдесятилітнього істновання поклала дуже важні услуги для поширення народньої освіти і зросту національної свідомости серед українського народу.

§ 235. „Хлопська дитина“ Заревича. Між письменниками галицької України визначився в шістьдесятих роках Федір Заревич. Прогнаний за „руські аспірації“ з самбірської гімназії зачав в 1862 році видавати „Вечерниці“. Потім був урядником асекурації, а вкінці громадським писарем в Славську. Полишив ряд оповідань, більшу повість „Хлопська дитина“ і драму „Бондарівна“, яку опер на народній пісні. Цікава є його повість „Хлопська дитина“.

Автор дає образ відродження галицької України 1848 році. Героєм повісти є „Хлопська дитина", сирота Степан, що завдяки добрим людям кінчить школи, стає адвокатом і заступником хлопських інтересів. На шляху його щастя (подружа з Ганею) стає опікун Гані, священик-аристократ о. Евстахій. На щастє під впливом великих подій в 1848 р. о. Евстахій перемінює свої аристократичні погляди на демократичні і Стефан вінчається з Галею.

§ 236. **Громада письменників-„народовців" в шістьдесятих роках в Галичині.** Зоміж иньших письменників народовецького табору вибилися в шістьдесятих роках: Ксенофонт Климкович, Володимир Шашкевич, Евген Згарський і Павлин Свєнціцький.

Ксенофонт Климкович вже як ученик станиславівської гімназії писав поезії. Там заснував він між шкільною молодіжю літературний гурток „Руський Гелікон". Був одним з редакторів „Вечерниць" і редактором „Мети" та „Руської Читальні". В останнім видавництві містив переклади з чужих мов (прим. повість Гребінки „Чайковський", Гоголя „Вечері на хуторі", драми Корженьовського і т. д.) На короткий час спроневірився народньому прапорови і дався заманити до редакції „Славянскоі Зар-і" що виходила у Відні. Климкович був був талановитим публіцистом і замітним поетом. З нагоди ювилею тисячлітнього оснований першої української держави написав поему „Великі роковини".

В поемі з жалем стверджує

„Що від Варягів аж до нас
Ми все чужі в своїй родині"...

Але поет тішиться, що вже „зіронька правди замріла і мріє"..., що серед українського народу збудилася національна свідомість, свідомість, що Галичина і Україна — рідні сестри, яких не розлучать ніякі кордони. При кінці поеми кидає землякам зазив до згоди, до любови родини, до праці.

Крім оригінальних писань дав Климкович багато перекладів. З його перекладів на українську мову заслугує на увагу переклад першої пісні Гомерової Іліяди, а на німецьку переклади Шевченкових поем. Безсумнівним ліричним талантом визначаються поезії Володимира Шашкевича. Захоплений ідеями свойого великого батька, начитаний в знаменитих творах европейської літератури, вніс у працю молодих ідеалістів шістьдесятих років багато одушевлення. Був редактором „Вечерниць", а потім „Русалки". Крім сумних ліричних поезій, повних скарги на бездольне життє, що зложилися на збірку „Зільник", писав також драматичні твори („Сила любови", „Тимко Хмельницький") та оповідання („Пімста і великодушіє"). Епічним поетом був Евген Згарський. Його більші поеми „Святий вечер" та „Маруся Богуславка" літературної стійности не мають.

§ 237. **Павлин Свєнціцький (Павло Свій).** Дуже оригінальним письменником в шістьдесятих роках був Павлин Свєнціцький, що під українськими писаннями підписувався

псевдонімами „Данило Лозовський", „Павло Свій", а під польськими „Стахурський". Був родом Поляк. Брав видну участь в київському „хлопоманському" руху, а по невдачі польського повстання в 1863 р. переселився в Галичину. Тут брав найперше участь у виставах українських та польських театральних дружин, а потім одержав місце учителя при академічній гімназії у Львові. Як учитель викладав українську літературу прегарною мовою та з любовою предмету. Його ідеєю було довести до порозуміння між українським народом і польським на основах рівноправности обох народів в ціли успішної боротьби з Москвою. Тій ідеї посвятив ціле життє. Ширив її серед польської суспільности в окремім видавництві „Sioło" (Pismo zbiorowe, poświęcone rzeczom ukraińsko-ruskim в 1866 р.), де поміщував латинською азбукою найкращі твори української літератури. Драматичне українське письменство збогатив рядом перекладів і перерібок та оригінальною комедією „Міщанка", а імя в українській літературі добув собі легкими та принадними байками, які поміщував під псевдонімом: Павло Свій. Писав також польською мовою повісти та драми, беручи до них теми з українського життя та йдучи слідом поетів т. зв. „української школи". Коли в 1867 році по причині виїзду Якова Головацького в Росію, опорожнилася катедра української мови на львівському університеті, Павлин Свєнціцький був одним із поважнійших кандидатів на опорожнену посаду. Одержав її одначе Омелян Огоновський.

§ 238. **Омелян Огоновський.** Визначний історик української літератури, Др. Омелян Огоновський, мав покінчену теольогію і фільософію. Заки одержав катедру української мови на львівськім університеті, був професором в академічній гімназії у Львові. Визначився як учений і драматург. В 1860 р. помістив в альманаху Дідицького „Зоря галицька як альбом" епічну поему „Хрест". Його поетичний „Прольог" розпочав в 1864 році сьвяго відкриття українського театру. Одначе найвизначнійшими літературними писаннями Огоновського є історичні драми „Гальшка Острожська" і „Федько Острожський". Багато більшу ціну мають його наукові праці з обсягу української мови та літератури. Як ученик знаменитого ученого Мікльосіча вмів у ріжних працях, писаних українською, польською та німецькою мовою, науковим ладом виказати окремішність української мови від усіх иньших славянських мов. Дуже цінним вкладом в українську науку являються отсі праці Огоновського: Граматика української мови, Хрестоматія, студія про Слово о полку, виданнє Шевченкового „Кобзаря" та Історія української літератури (пять томів). Історія літератури Огоновського є добутком його довголітньої мозольної праці, багатою скарбницею біографічних та бібліографічних вісток, завдяки яким по нинішну днину не втратила своєї ціни. За поважні наукові праці

українські просвітні та наукові інституції („Просвіта, „Наукове Товариство імени Шевченка“, „Українське Педагогічне Товариство“) іменували Огоновського почесним своїм членом.

Зміст драми „Гальшка Острожська“. В Острозі живе під оком матери Беати, вдови по кн. Іллі Острожськім, молоденьке гарне дівча, Гальшка. Багато молодих знаменитих лицарів маґнатів намагається позискати її руку і її віно, але даром, бо Гальшка любить Дмитра Вишневецького. Вишневецький впевняє її, що її любов дасть йому силу по усьому світі рознести славу Запорожжа. Але студена доля розбиває мрії молодих. Опікун Гальшки, князь Василь Острожський оружною силою нападає на Острог і проти волі Гальшки велить повінчати її з молодим Санґушком. Надармо Санґушко заходиться позискати любов Гальшки. В пожиттю з ним вона тужить, сумує і вяне. Все таки, коли Санґушка за його діло засуджують на смерть, вона рішається проти волі матери ділити його долю і втікає враз із ним до Чех. Там навіть власною грудю старається ослонити його перед стрілою Мартина Зборовського, що піднявся виконати присуд. Тим часом Вишневецький продумує, як добути престіл для Гальшки. Але Гальшку в друге її опікуни віддають проти її волі за Горку. В бездонній розпуці коротає вона безсонічні дні на замку в Шамотулах і як нещасна „чорна княгиня“ служить предметом postраху дітий. Вістка про смерть Вишневецького кладе край її бездольному життю. Понура драма „Гальшка Острожська“ виказує основнійше історичне підготовання, але не захоплює ні поетичним полетом ні психольоґічним поглибленням характерів.

§ 239. Корнило Устиянович. На полі історичних драм живу творчість виявив Корнило Устиянович, син Миколи, що також в шістьдесятих роках виступив на літературну зидівню. Вихований батьком в русофільськім дусі, захоплений поезіями московських поетів: Хомякова, Лермонтова, Пушкина, перенявся туманними всеславянськими мріями і писав спершу тяжкою мішаниною Дідицького. З бігом часу звернувся до народньої мови. Устиянович був також малярем. По основних студіях малярства в Відні і Київі та в Італії дав гарні спроби в обсягу малярства історичного та церковного. Писав історичні поеми („Вадим“, „Іскоростень“), та історичні драми: „Олег Святославич Овруцький“, „Ярополк І. Святославич“. Темою останної драми послужила боротьба Ярополка з Володимиром. Хоч Устиянович при писанню драм йшов слідами Шекспіра, не опанував як слід драматичного мистецтва.

---

§ 240. Доля буковинської України. Найталановитшим поетом шістьдесятих років був Осип Федькович, що пробудив зелену Буковину з глибокого сну.

Буковина за княжих часів входила в склад українських земель. В XIII. віці заняли її Татари, потім Румуни. В XVI. віці разом Волощиною підпала вона під турецьке ярмо і коротала вік у повній безпро-

світній темряві. В 1775 році дісталася Буковина Австрії і тоді її доля дещо полекшала. Цісар Йосиф II. зніс підданство і дбав про двигнення народньої освіти. Повстають школи, але тільки німецькі та румунські. Коли в 1786 р. Буковину прилучено до Галичини, а нагляд над буковинськими школами одержала львівська латинська консисторія, крім німецьких та румунських шкіл повстають також польські. Що йно коли управа шкіл перейшла в руки державних властий (1868 р.), починає розвиватися українське шкільництво. Вже перед Федьковичем були що правда на Буковині поети як Гаврило та Василь Продани, Василь Ферлеєвич, але їх писання і змістом і мовою далекі були від життя.

§ 241. **Осип Юрій Федькович.** Найбільшим українським поетом, що його видала зелена Буковина був Федькович. Його батько Адальберт Гординський де Федькович походив з польсько шляхотського роду, з Галичини. Як управитель дібр Ромашкана в Путилові на Буковині подружився з Анною з Ганіцьких Дашкевичевою, що була вдовою по священику. Згодом батько Осипа став могучим мандатором. Осип родився 1834 і на хресті (по латинському обрядови) одержав імена: Осип Домінік. В діточих його літах великий вплив на нього мала 17-ма роками старша його сестра (по матери), Марійка, що любила дуже малого Осипа, розказувала йому безліч казок та співала пісні. Отсі ніжні казки та пісні нещасної Марійки та висока і могутня краса гуцульських гір овівали леготом поезії вразливу душу хлопчини та будили в нього поетичний талант... Федькович вчився в низшій реальній школі в Чернівцях, куди пересилився також на передодні знесення панщини і його батько, що мусів впливовий уряд мандатора проміняти на становище невисокого урядника. Мати зісталася в Сторонці Путилові на господарці. Як 15 літній хлопець помандрував в Молдаву, де познайомився з малярем Рудольфом Роткелем. Вже тоді писав він поезії німецькою мовою. Роткель, людина інтелігентна, наділена поетичним хистом, — познайомив молодого поета з німецькою літературою, плекав та розвивав його талант. Про сю щиру опіку Роткеля згадував пізнійше Федькович з великою вдячністю, а часи з ним проведені зачисляв до найкращих в життю. В 19-ім році життя за понукою батька вступив Федькович до війська. Проживаючи протягом десяти літ у військовій службі (в Банаті, Семигороді) зненавидів її так, що ціле життє почував жаль до свойого батька. В часі війни з Італією одержав ступень офіцира і тоді (1859 р.) в таборі під Кассано написав першу свою думку українською мовою п. н. „Нічліг". Коли по війні з Італією Федькович пинився в Чернівцях, пізнався з німецьким поетом Найсвером. Сей цінив високо німецькі поеми Федьковича і заявив йому, що в ліриці може він рівнятися з кождим німецьким поетом. Під сю пору познайомився також Федькович

з Антоном Кобилянським та Костем Горбалем, які склонили поета писати українською мовою. Взаємини з отсими свідомими Українцями не перервалися й тоді, коли поет помандрував зі своїм полком в Семигород. Антін Кобилянський видав перший раз деякі українські поезії Федьковича в брошурі „Слово на слово до редактора „Слова“ (Дідицького). В тій брошурі Кобилянський дав вислів свойому невдоволенню мовою „Слова“ і боронив прав народньої мови. Дідицький оцінив сейчас свіжий та сильний талант молодого поета та словами високого признання заговорив про його поезії в „Слові“. Сею похвалою зєднав собі Федьковича так, що сей прислав йому нові поезії, з яких Дідицький одні надрукував в „Слові“, а иньші окремою збіркою враз із дуже прихильним переднім словом в 1862 р. Тимчасом поета томила на чужині туга за рідним краєм, за горами „повними пісні і бервінку“, за свободою. Сю тугу розганяв поет так, що збирав своїх земляків — жовнірів, заводив з ними сердечні гутірки, співав з ними рідні пісні, розказував і велів розказувати казки, вчив їх та читав їм поезії Шевченка і оповідання Вовчка. Його тогочасні поезії, в яких блиснув небуденним поетичним талантом, навіяні є великим смутком. В тій порі написав Федькович також першу свою повість „Люба-згуба“, що появилася в „Вечерницях“. При кінці 1862 р. тяжко занедужав. По щасливо перебутій недузі звільнився з війська, повернув на Буковину і приняв православну віру та імя Юрія. Сповнилася його горяча мрія: він кинув зненавиджений військовий мундур, вирікся навіть офіцирського стану і... перебрався в гуцульський стрій. Як простий гуцул-селянин проживав він в Путилові, в домі своєї матери, якій на старість тяжко приходилося вести господарку. Її смерть переболів поет тяжко. По смерти матери займався не тільки господарськими та громадськими справами, але віддавався також літературній праці. В віднім селі добув собі таке довіре, що односеляни вибрали його двірником (війтом). Працював також на педаґоґічнім полі і уложив буквар живою мовою та фонетичною правописю, але на жаль ні православної черновецької консисторії ні львівської шкільної ради ним не вдоволив. Протягом двох літ був Федькович шкільним інспектором вижницького повіту і свій уряд справував совісно і вміло. В 1872 році на запросини львівських Українців виїхав до Львова, де взявся для Товариства „Просвіта“ ладити популярні книжечки, а для театру „Руської Бесіди“ драматичні штуки. Одначе з львівськими Українцями не дійшов до ладу і огірчений вернув до Путилова. Коли в 1875 році відвідав його Драгоманів, з жалем завважав, що Федькович марнує талант. Враз зі смертию батька переселивсь Федькович до Черновець, де йому припав по батькови дім. В Чернівцях проживав близько десять літ, посвячуючи весь час астрольоґічним дослідам. Потім продав батьківський дім, подарував

путилівське господарство наймитови, поселився в закупленім дімку і на відлюддю в хоробливім містичнім настрою займався „читаннєм на зорях“. З духового пригноблення двигнула його на короткий час праця при часописи „Буковина“ (1884) та видавництві „Бібліотека для молодіжи“, для якої писав повісти і поезії. В 1886 році черновецькі Українці величаво святкували свято 25 літньої літературної його діяльности. Під впливом щирих желань земляків, горячих привітів Галичан, на вид розбудження національної свідомости буковинських Українців, зневірений у власні сили поет хотів отрястися з апатії, рвонувся до праці, але смерть спинила її доволі ненадійно дня 11. січня 1888 р.

Гарну, критичну життєпись Федьковича зладив Осип Маковей.

§ 242. **Федькович як лірик.** Як лірик займає Федькович одно з перших місць в українській літературі. В перших його ліричних поезіях головним змістом є безталаннє жовнірського життя. В „жовнярських думках“ Федьковича переливається через край безмежна туга новобранців за рідними сторонами, за горами, що зневолює нераз жовніра кидати кріс і тікати домів.

І так в поезії „Дезертер“ оповідає поет про таку одну подію. Жовнір читає при столику дрібне писанечко. Се мати писала до нього, що зима найшла тяжка, що у хаті в неї студено, бо нема кому зрубати її дрівець.

„І схопився, як полумінь,
Полетів, як птах,
А вітер му не йде в догін.
Бо годі му так.
Бо він летить до матеньки
Старої домів
Дрівець її врубатоньки.
Щоб хатку загрів“.

Иньшим разом ся туга доводить до самовбийства.

Новобранець, поставлений на варті в цісарськім дворі, сперся на кріс і заснув. І сниться йому, що ходить він по синій горі... Питає в матери, чому не пише до нього, а мати відповідає, що її посипали вже сірою землею. І був би багато ще снив новобранець. Але на Стефанї гукнув дзвін і він пробудився.

„Угер собі і личенько
Утер ся і ґвер...
Кров точиться по мармурі,
А жовнір умер“.

На своїй шездарі виспівав Федькович усю жовнірську долю, повну туги, („Святий вечір“), неловкости, тривоги перед битвою („Нічліг“, „Під Кастенедолев“), якої вінцем часто трагічна смерть в чужій чужині („Під Маджентов“, „Зілє“, „В церкві“).

В поезії „Під Маджентов“ бачимо улана, що його закопано під Маджентою. Вірний товариш хоче йому простелити постіль та о півночи шабелькою копає єму яму. Докопався в пояс: більше не змагає, сів коло брата й питає його, чому не промовить.. Не чує вбитий дружніх слів побратима й небавом вкриває його могила.. Молодий улан тужить над могилою товариша. Плачуть зірниці, мліють квіти. Тужить улан і питає товариша: „І з ким ти нічку сю почуєш? і з ким ти будеш розмовляти о твоїй неньці, о дівчати?“...

„Жовнярські думи“ визначаються глибоким чуттям, простотою і мельодійностю. Слідний в них у великій мірі вплив народніх пісень. Також в иньших поезіях Федьковича дзвенить високо напнята струна болю і смутку, бо писав їх поет у великім духовім пригнобленню. В такім понурім настрою писана поезія „Пречиста Діво, радуйся, Маріє“, в якій Федькович пересунув ряд пресумних малюнків людського горя. Прегарною є його низка ліричних окрушин п. н. „Окрушки“, де поет незвичайно ніжними та музикальними стихами списав свої враження, розбуджені видом зоряного неба. В деяких поетичних писаннях виявив Федькович свідомість свойого післанництва в народі. До таких належать: „До руського Боянства“, „На скін Шевченка“. З лірично епічних поезій Федьковича найкращими є „Празник у Такові“, „Довбуш“ і „Король Гуцул“.

В поемі „П р а з н и к у Т а к о в і“ живо схопив поет момент вибуху сербського повстання проти турецької кормиги в 1815 році. У сербському краю затихли співи Боянів, умовкли звуки шездари, від коли Турки нанесли Сербам диби та кайдани. Ясна хоругов щезла десь так, що ніхто не відав, де вона ділася. У місті Такові вешталися яничари і венкуючи, питали Сербів, де ділися їх славні герої, Серби мовчали. Аж ось на празник заграли всі дзвони. Скоро святочно прибрані Серби зібралися в храмі, вийшов старий владика.

„Що ся людем стало?
Чи блискавиця в Божім домі блисла,
Чи відки може кров турецька брисла,
Що кожде око гранев запалало
А сії сот світич перед образами
Світили разом з сербськими сльозами“.

Се владика розвісив на райських дверах сербську хоругов. Потім поблагословив Милоша Обреновича, що рішився повести Сербів проти ворогів і дав йому фану. Сонце вім потало, купалося в бісурменській крови, а Серби при грі шездарі закінчили празник.

Вплив Шевчанка відбився некорисно на деяких поетичних писаннях Федьковича, бо придавлював їх питому оригінальність.

§ 243. Повісти Федьковича. Велику ціну мають також повісти Федьковича. Виспівав в них поет усю поезію Гуцульщини: пишну красу гуцульських гір і палкі почування їх мешканців. Горяча пристрасна любов, високі приміри побратимства — отсе головний зміст його оповідань. Їх збірку видав Драгоманів в Київі в 1876 р. Кращими з них

є „Люба згуба“, „Опришок“, „Три як рідні брати“, „Безталанне закохане“, „Сафат Зінич“.

„Люба — згуба“ (Зміст). На „красний“ храм, у весняне свято Николая, до Сторонця приїздять зі сусідніх сіл дівчата та парубки, між ними два брата з Довгополя, Ілаш та Василь. В часі коли Ілаш залицяється до Калини, Василь сидить понурий та невеселий. І його очарувала пишна врода Калини, тому байдужі йому палкі погляди Марічки, сестри товариша Юрія. Любов захопила його з такою силою, що в день весілля Калини й Ілаша, він вбиває брата і себе.

Оповідання побіч гарних побутових малюнків містить деякі автобіографічні натяки.

„Невидимою появою в нашій літературі“ назвав Куліш оповідання „Опришок“. Розказує тут Федькович, як один Гуцул віддає свойого гордого і палкого сина Івана до старого опришка Донди на „науку“. В Донди пильнує раз Іван зоряної ночи садовини і бачить, як під сад припливає човном молоденький парубок Василь Заречук на сходини з донькою старого опришка. На слідуючий день Донда з усеї сили періщить дротяною нагайкою Василя за те, що не за дня приходить до його доньки, а вночі. Потім велить йому слати старостів. Тою самою нагайкою дає також опришок науку Іванови за те, що не повідомив його про сходини і так відучує його від поганої звички ставати за щонебудь до бійки.

§ 244. „Довбуш“. Крім поезій і повістий писав Федькович драматичні твори: оригінальні, переклади та переріпки. З оригінальних драм найзамітніїші: „Керманич“ і „Довбуш“. Хоч „Довбушеви“ присвятив поет велику частину життя, хоч переробльовав кількома наворотами — драма йому не вдалася. Деякі відокремлені сцени „Довбуша“ вдаряють силою поетичного слова та чарують буйною уявою, одначе драма як цілість ні з історичного, ні з психольоґічного боку вдоволити не може. Понурий настрій є відбліском духової недуги поета, його невдоволення собою та людьми. Головне значіннє Федьковича в тім, що він перший зпоміж буковинських Українців писав свої писання живою народньою мовою.

§ 245. Братя Воробкевичі. Сучасник Федьковича, Сидір Воробкевич, родився в Чернівцях (1836 р.) Разом з братом Григорієм виховувався в домі свойого діда в Кіцмані, де залюбки слухав народніх пісень та казок і вивчився любити рідню мову. По укінченню шкіл був священиком на селі, а потім учителем співу в греко-орієнтальній духовній семінарії. Під псевдонімом „Данило Млака“ писав поезії, оповідання і драми, (до яких сам складав музику). З його більших поем замітні: „Мурашка“, „Нерон“, „Нечай“, „Клеопатра“, а з оповідань „Турецькі бранці“, „Муштрований кінь“.

„Кафор і Ганнуся“ (Зміст поеми). На питання варожкої Ганнусі, чи живий її козак, ворожка говорить, що згинув і що вовки сіроманці роздерли його тіло. З туги дівчина сохне. Мати, що бачить

тугу дівчини, шле її до ворожки, Але даром. Гануся в'яне, мов підкошена квітка і вмирає. Тимчасом з Січи вертає козак, а пугач віщує йому недолю. На вістку про смерть Ганусі Кафор йде у світ і в бою з бусурменами шукає смерти. В поемі так і видається у вічи вплив Шевченкової „Тополі“ та Квітчиної „Марусі“.

„Мурашка“. (Зміст). На Татар, що з багатим ясирем вертають домів, нападають Запорожці і увільняють бідних невольників. В степі остається малий хлопчина, що не має до кого вертати. Сплячого находить старий козак Сава й називає „Мурашкою“. Мурашка виростає на славного козака. В часі війни Самійловича з Турками боронить він до останньої каплини крови місто Ладичин і гине геройською смертю в боротьбі з переважаючими силами ворогів.

Зміст оповідання „Турецькі бранці“. В старої Горпини, якої чоловік, покійний Опанас, сотникував під гетьманом Павлюком, було двоє дітий: Івга і Петро. Пишною вдалася Івга, мов гетьманша, а гарною, як калина в лузі. Раз нічними Татари, вбили Горпину, а Івгу й Петра забрали в полон. Гарна Івга дісталася в дарунку царгородському султанови, а Петра купив царгородський купець Мехмет. Хоч Івга стала жінкою султана, томилася тугою за Вкраїною. Раз вчула вона в ночи українську пісню а коли веліла припровадити до себе співака, пізнала Петра. Але не довго тревало щастє Івги і Петра. В Царгороді підиявся бунт проти султана Ібрагіма. Новий султан велів Івгу та Петра всадити до темниці, з якої освободив їх сьвобородний Татарин Ісмаїл, що колись також був козаком. Вони пустилися тікати, але яничари догнали їх. В боротьбі Степан — Ізмаїл поляг, Петро одержав глибоку рану. Івга з конем кинулася в море, щоби живою не впасти в руки ворогів.

Літературним талантом визначався також брат Сидора Воробкевича, Григорій Воробкевич, що під своїми поетичними писаннями підписувався Наум Шрам.

---

§ 246. **Сімдесяті роки в Придніпрянщині.** Свобідний біг українського народнього життя в Придніпрянщині, яке після знесення кріпацтва в 1861 році ширшою поплило течією, спинила вже в 1863 році нагінка московського уряду. З ляку перед „сепаратизмом“ московський уряд виступив із забороною української мови в народніх школах, спинив видаванне популярних книжочок і вязницею та засланнєм покарав українських діячів та письменників. Розпочався новий застій в розвитку української літератури, що тягнувся аж до 70-их років. Ще в 1864 р. вийшли приказки Номиса, по чім протягом пяти літ не появилася в Придніпрянщині ні одна українська оригінальна книжка. Щойно в сімдесятих роках слідно оживленнє літературного та наукового руху. Ціла громада талановитих письменників кидається досліджувати українську історію, етнографію й українську мову. З поля лінгвістики виходять праці Потебні, Житецького, Науменка, Михальчука, з поля історії знамениті студії Володимира Антоновича, з поля етнографії праці Чубинського та Драгоманова. Всі отсі вчені

(з виїмком Потебні) основують в Київі в сімдесятих роках південно західний віддід Географічного Товариства, що швидко став осередком української думки і науки. Павло Чубинський, автор гимну „Ще не вмерла Україна" та збірки віршів „Сопілка Павлуся", був провідником етнографічної експедиції по українських землях і богатство етнографічних записий використав в 70-и томах незвичайно цінних „Трудів", що являються необхідним жерелом матеріялів для історика й етнографа. На нові шляхи повів українську історіографію Володимир Антонович, що в ряді розвідок висвітлив деякі питання внутрішнього ладу на українських землях протягом їх історичного життя і доторкнув розвитку церкви, міст, козаччини, гайдамаччини. Крім сього разом з Драгомановим зладив він критичне видання Історичних пісень українського народу. Цінну збірку народніх переказів зладив — Драгоманів, збірник чумацьких пісень — Іван Рудченко, а збірку казок — Атаназій Рудченко. Багато нових дослідів та матеріялів поміщували на сторінках Записок південно західного відділу Географічного Товариства Вовк, Лонач евський (буковинські народні пісні) та Лисенко (репертуар Кобзаря Вересая).

§ 247. „Указ" з 1876 року. Сі добутки на полі української науки викликали нову нагінку на українську мову з боку московського уряду, в якій знову сумну ролю відіграв М. Юзефович. Дня 17. мая 1876. появився нечуваний в історії людської культури указ із забороною українського письменства. На основі сього указу заборонено в межах російської держави друкувати не тільки українські книжки, але й українські сценічні вистави, відчити, а навіть тексти під музичними нотами. Страшний указ наляг важким тягаром на українському письменстві. Українські книжки не могли являтися друком; а хоч деколи виїмково який твір одержав дозвіл, мусів вбиратися в офіціяльну російську правопись. Рівночасно з тим замкнено південно-західний відділ Географічного Товариства, сконфісковано зібрані етнографічні матеріяли, а Драгоманова позбавлено катедри, яку займав на київськім університеті.

§ 248. Львів — осередком всеукраїнського літературного життя. Указ з 1876 року зєдинив українських учених коло журналу „Кіевская Старина", що зачала виходити в Київі від 1881 року; В „Кіевск-ій Старин-і" всі наукові розвідки появлялися в великоруській мові; твори красної літератури друковано українською мовою, але обовязково московською правописю. Врештою весь літературний рух концентрується в Галичині, де українське національне життє поплило широким руслом. Поміж иньшими культурними та освітними іституціями повстає тут заходами і жертвами Придніпрянців (О. Кониського, Милорадовичевої) в 1873. Наукове Товариство імени Шевченка, що протягом свойого істнування поклало незвичайно великі заслуги для

розвитку української науки. В Галичині виходять також ріжні літературні часописи, в яких містять свої писання не тільки письменники галицької, але й придніпрянської України. Слідом за „Правдою“ виходить літературна часопить „Зоря“ (від 1880 р.), потім знамените видавництво „Житте і слово“ (від 1894 р.), а від 1898 р. „Літературно науковий Вістник“, якого річники під вмілою редакцією проф. Михайла Грушевського та Івана Франка заповнилися рядом визначних творів красного письменства.

§ 249. **Олександер Кониський**. Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові повстало головно за почином Олександра Кониського, що на літературному полі виявив дуже багату творчість. Родився в 1836 році. Походив зі стародавнього роду, що в XVII віці з Галичини зайшов в Чернигівщину. Повнив судову й адвокатську службу. За живу участь в громадянському життю, заснування недільних шкіл в Полтавщині, за ладження підручників для народньої освіти заслано його у Вологду і Тотьму. По причині недуги одержав від царя дозвіл виїхати за границю. В переїзді через Львів (1865 р.) познайомився з галицькими Українцями. Потім виїхав в Німеччину. З Німеччини вернув на Україну. В 1872 році вернено йому волю. Проживаючи в Київі, до смерти займався громадянською та літературною діяльністю і постійно був в живих зносинах з галицькими Українцями. Помер 1900 р. Літературну діяльність розпочав в „Основі“, де поміщував перші поезії. Потім друкував свої писання в „Чернигівськім листку“ Глібова і в галицьких та буковинських часописях під псевдонімами „Сирота“, „Перебендя“, „Верниволя“. В його поезіях слідно найперше вплив Шевченка, з якого згодом освободжується. Поетичні твори Кониського визначаються прозорою думкою і чистим, легким віршом.

В поемі „Проповідь на горі“ малює поет картину Христової проповіди і підносить високі ідеї та клечі, голошені Христом:

„Блажен... хто на громаду звик робить.
„Хто брата темного навчає,
„У хату вбогу вносить світ...
„Блажен, хто щирими сльозами
„Чужу оплакує біду...
„Блажен, хто серцем незлобливий,
„Хто мирязно живе з людьми...
„Блажен, хто милостив буває,
„Хто неімущому дає,
„Голодних кормить, наповає,
„Одежу вбогим роздає,
„Хто йде провідати в неволі
„Ярмом угнитків в тюрмі,
„Хто вдовам, сиротам в недолі
„І безпомощним в чужині
„У поміч стане, братом буде!...

„Блажен, хто сіє у народі
„Зерно найкраще на землі:
„Зерно любови, братерства, згоди
„В громаді, в хаті і в сем'ї“...

Дуже цінним твором Кониського є його двотомова житепись Тараса Шевченка. Одначе головним полем його літературної діяльности були оповідання та повісти. Написав він понад 50 повістий і доторкнув в них важних питань національного та суспільного життя. З повістий і оповідань Кониського можна виділити 1) сюжети з життя інтелігенції, 2) сюжети з народнього життя, 3) оповідання сатиричного та гумористичного характеру. Усі його твори знаменує ідейний підклад і тенденція. Між повістями, в яких теми зачерпнені з життя інтелігенції, визначаються „Молодий вік Максима Одинця“, „Семен Жук і його родичі“, „Юрій Горовенко“, „Грішники“, „Непримирена“.

§ 250. Характеристика повістий Кониського. Сумний образ українського села по знесенню кріпацтва: гірка доля безземельних селян, недостача освіти, крайна безрадність та безпомічність та відокремлені зриви посвяти ідейних інтелігентних одиниць в хосен народу — отсе головний зміст оповідань та повістий Кониського. З одного боку ідейні одиниці інтелігентів: дідичів (у повісти „Грішники“), сільських учителів в повістях: „Непримирена“, „Вісім днів з життя Люлі“) кидаються до праці над двигненням народу з його економічного та культурного занепаду, з другого боку ріжні сільські глитаї (писарчуки, крамарі, салдати) використовують працю люду для власної користи та живуть його коштом („Спокуслива нива“, „Навзнпередки“). В деяких повістях з життя інтелігенції („Юрій Горовенко“, „Семен Жук і його родичі“, „Молодий вік Максима Одинця“) подибуються автобіографічні вістки, а у всіх них чимало публіцистики. Богато оповідань другої групи (з життя селян) є неначе фотографіями дійсного життя і поодиноких його постатий. У способі писання слідний вплив М. Вовчка. Між тими оповіданнями виріжняється „Наймичка“ і „Дід Євмен“. Скрізь вдаряє у повістях Кониського його горяче бажанне склонити людий до праці в хосен народу, пірвати до громадянської діяльности, бо інтелігенти, що такої роботи не роблять, — що не працюють для України — се „грішники“. Передівсім ідеалізує Кониський людий праці, бо „життє складається з дрібних вчинків і вимагає дрібної, але невипущої праці“.

Зміст повісти „Непримирена“. „Непримиреною“ є учителька Таня. „Хмарно та тьмяно“ йшов її молодий вік. Хоч змалку мала велику охоту до книжки, не мала змоги вчитися, бо батько її і так з останнього тягнувся, щоби удержати в пансіоні старшу доньку. Раділа Таня обіцянкою родичів, що як сестра покінчить гімназію, стане її вчити. Але недоля завела. Сестра вийшла заміж, батько помре

на тиф, а з його смертю війшли у хату злидні і пропали мрії про гімназію. Таля тинялася по ріжних кутах: була на гіркім хлібі в сестри, шиттем заробляла на життє в Київі і вкінці як вона спинилася на хуторі Глобина Балка. Переживала тяжкі хвилини, одначе кожду нагоду використовувала, щоби поширити свою освіту. На хуторі користала з багатої бібліотеки старого Глоби та перший раз познайомилася з „Основою“ та „Кобзарем“. Добитися до вимріяної мети: стати вчителькою допоміг їй сусід Глоби, Борис Несторович Гало. Почувши, як читала Шевченкові поезії, зацікавився її долею її вдачею, її ідейністю, допоміг зложити іспит і виробив місце учительки в Корчоватім. Вкінці, коли вона, по причині клевет, переслідувань і нагінки мусіла кидати Корчовате, подружився з нею і власним коштом двигнув для неї школу, щоби „непримирена“ могла свої мрії переводити в життє...

Життє селян по знесенню кріпацтва, взаємини сільської інтелігенції до народу, її національні зриви, її становище супроти Поляків і Москалів висвітлив з глибшим знанням народнього побуту і з більшим артистичним викінченням сучасник Кониського — Іван Нечуй Левицький.

§ 251. Іван Нечуй Левицький. Знаменитий повістяр, творець українського роману — Іван Нечуй Левицький родився дня 13. листопада 1838 р. в старій священичій родині в містечку Стеблеві в Київщині. З дому батьків виніс горячу любов рідньої мови і рідного народу. Шевченковий „Кобзар“, писання Гребінки, історичні твори Маркевича, Бантиш Каменського охоронили його від денаціоналізуючого впливу московської школи (вчився в духовній школі в Богуславі, а потім в духовній семінарії в Київі). Шістьдесяті роки, повні горячкової праці для народу захопили й Левицького. Перша його повість „Дві Московки“ появилася в львівській „Правді“ (1868 р.) Побут в ріжних місцевостях в Полтаві, в Каліші, в Сідльци, в Кишиневі, де був учителем при гімназіях, дав йому змогу приглянутися з ріжних боків життю української інтелігенції і простолюддя. Останні роки життя провів в Київі, де й помер дня 2. цвітня 1918 р. Похоронено Левицького на постанову Центральної Ради коштом держави. Левицький, що приняв у літературній праці псевдонім Нечуй, вславився прегарними повістями з життя інтелігенції і простолюддя. Ні один з письменників перед ним не змалював так широко і так яскраво усеї картини народнього горя й народньої радости. У своїх повістях війшов Нечуй у саму глибінь українського народнього життя і дав широкий малюнок соціяльного та національного поневолення народу. Крім повістий писав Левицький також драматичні твори („Маруся Богуславка“, „На Кожумяках“) розвідки наукового характеру („Світогляд українського народу“) та видавав книжочки для народньої освіти.

§ 252. „Горислава ніч“. — „Кайдашева сімя“, — „Микола джеря“. „Бурлачка“. До кращих повістий Левицького нале-

жать „Гориславська ніч“, „Кайдашева сімя“ „Микола Джеря“, „Бурлачка“, „Над Чорним морем“, „Причепа“, „Хмари“, „Старосвітські батюшки та матушки“.

„Гориславська ніч“. В чудову місячну ніч на водах Роси старий білобородий рибалка Панас Круть розказує молодому чорновусому товаришеви, Панькови, спомини зі свойого життя. На свойому віку кравцював він, кушнірував, був шевцем, а вкінці рибалкою. Мав талант, та не мав щастя. Жид Берко забрав хату, жінка Одарка вмерла молодою, полишаючи в його серці безмежний жаль та постійну невимовну тугу... „Чи бачиш — говорить він товаришеви — яка тепер тиха та ясна ніч; от така була моя Одарка... А оте синє небо не таке хороше, як були в неї тихі сині очи. Чи чув ти, як, хороше між вербами співав соловейко? От такий був голос в неї тонкий та рівний, як шовкова нитка“. — Отсей дідусь гине потім у филях Роси.

Ледви чи найдеться в українській літературі якийнебудь иньший поетичний твір, в якому краса української природи найшлаб більше поетичний вислів, як в отсьому оповіданню...

Повість „Кайдашева сімя“ — се історія одної родини. Автор на живім прикладі намагається виказати основну прикмету українського народу, а саме його індивідуалізм, змагання до окремого самостійного життя в родині. — Сини Омелька Кайдаша в селі Семигорах Карпо та Лаврін, женяться. Гордий та впертий Карпо бере багату Мотрю, а веселий Лаврін вбогу дівчину Мелашку. Одружившись, бажають жити своїм окремим віддільним життєм. Сі їх бажання мати свою окрему хату, свій огородець, воли, коні є причиною ненастанних сварок спершу між старшою невісткою і свекрухою, потім між молодшою і свекрухою. Тиха, сумовита Мелашка кидає навіть раз хату та наймається в Київі у найми. Хоч потім Карпо будує окрему хату, сварка між братами не устає — а все через грушу на межі. „А груша все розростується в шир і в гору та родить дуже рясно, неначе зумисне дражниться з Кайдашенками та з їх жінками, а здорові як горнята, груші й досі дратують малих Лавронових та Карпових дітей“.

„Микола Джеря“ є одною з найкращих повістий Левицького. Микола Джеря, син бідного кріпака в селі Вербівці жениться з бідною наймичкою Нимидорою. Панщизняні насилля пана Бжозовського (побите батька, знущання над недужою Нимидорою) викликують в його вразливій на всяку неправду натурі прояви бунту. З ляку перед відданнєм у москалі він тікає на сахарні і по довгім бурлакуванню спиняється в Аверманщині. Згодом пристає до рибальської ватаги Івана Ковбапенка. Донька Ковбаненка, Мокрина, рада причарувати його своєю любовю, але він зістається вірний жінці. По знесенню кріпацтва вертає у рідне село, але жінки вже не застає живою. Заживає в доньки Любочки, ніколи не перестаючи бурнтися проти всякого насилля. Кінчить автор повість осьтаким ідилічним малюнком: „Любка стояла під гилем груші, а дід розказував унукам про далекий край, про Чорне море, про лиман... Вже сонце зайшло, вже сон розлився над густими садами, над густим лісом, а дід усе розказував, а діти все слухали, а бджоли гули, ніби гула золотими стру-

чами кобза, приграваючи до чудової казки — пісні пасічника Миколи Джері...“

Образці кріпацького життя виведені в повісти з великим реалізмом. Попри те повість захоплює також барвністю та багацтвом побутових картин з життя на сахарнях, з життя рибаків — бурлак над Дністровим лиманом та берегами Чорного моря.

Тяжке життє фабричних робітників найшло також відгомін у повісти „Бурлачка“. Героїнею оповідання є Василина, якої красу й молодість занапащує молодий посесор, Стась Ястшембський.

§ 253. Повісти Левицького з життя інтелігенції.

Життє українських міщанських та священичих родин і сей розлад що його вносять у спокійний побут тих родин чужі, вдачею, темпераментом й уподобаннями відмінні, елементи, послужили Левицькому змістом повісти „Причепа“.

Поляк Ясь Серединський, якого предки вийшли з українського роду, одружився з Ганею, донькою о. Федора Чепурновського з Нестеровець. Доки Ясь займав скромні посади по ріжних економіях, жилося Гані, хоч не в розкошах, та щасливо. З хвилиною, коли Ясь Серединський зістав управителем в добрах багатого князя з Камяного, тиха і трудяща Ганя була йому вже невигідною, бо не вміла достроїтися до його панських забаганок. Ясь зачав жаліти, що завязав собі світ і, познайомившись з Зосею Лемішковською, розпочав з нею любощі. Занедбана й погорджена Ганя терпіла, поки смерть не поклала краю її терпінням.

Зося Лемішковська була жінкою економона з Тхорівки, Якима Лемішковського. Батько Лемішковського був багатим міщанином і звався Лемішкою. Хоч противний був Лемішка подружу сина з Зосею Пшепшанською, все таки вмираючи переказав йому усе своє майно. Але Зося, для якої танці та забави були усім життєм, скоро прогайнувала маєток. Їй забаглося жити в Київі і вона склонила мужа, що сей продав хату, садок і млинок і перенісся на посаду до Київа, де Зося зажила по своїй души. В Київі гроші поплинули, як вода і Лемішковський спинився на бідній економії в Тхорівці, де Зося піймала в свої сіти Серединського. Але, коли Серединського князь прогнав, кинула його, не перестаючи одначе до сивої коси тягатися з кавалєрами.

В повісти протиставить Левицький поетичним, мало енерґічним, українським типам повні життя та енерґії типи Поляків.

Стародавній священичий побут виведений також в повісти „Старосвітські батюшки те матушки“, де автор подає історію двох священичих родин: Харітона і Онисі Моссаковських та Марка й Олесі Балабух. З артистичного боку повість виказує хиби в будові, цікава вона натомісць низкою знаменито схоплених побутових картин.

Між повістями Левицького вибивається на перше місце повість „Хмари“, яка зробила епоху в історії українського роману. Автор змалював у ній (подібно як в „Причепі“) образ денаціоналізації української інтеліґенції і вказав на її причини.

Студенти київської академії: Великорос Степан Воздвиженський т еУкраїнець з Черкащини Василь Дашкович, вертаючи

пізною ночию з гостини в академію, попали в чужий сад. Замісць перелізти стіну братського монастиря, влізли вони в сад купця Сухобруса, що мав дві гарні чорноброві та карооκі доньки, Марту та Степаниду. Тиха Степанида припала до вподоби Дашковичеви, а моторна Марта Воздвиженському. По укінченню студій і Дашкович і Воздвиженський стали професорами академії й поженилися зі Сухобрусівнами. Дашкович, ідеаліст, справді захопився і жив наукою. Воздвиженський, груба матеріялістична натура, дбав тільки про наживу та про карієру. Найстарші зпоміж доньок Дашковичів та Воздвиженських, Ольга Дашковичівна й Катерина Воздвиженська вчилися в інституті „благородних дівиць“, де провідницею була пані Турман де Пурверсе, що вщіплювала в серця інституток аристократичні погляди та примхи. Сей шкідний вплив виховання відбився передівсім на гарній Ользі Дашковичівній, яка мріла тільки про багатство та блеск, вчитувалася у французькі романи, а не знала ні рідної історії, ні рідної літератури, ні рідної мови. Її пишна врода очарувала молодого українського студента, Павла Антоновича Радюка. Радюк був горячим народовцем збирався в національний костюм, ходив між народ, записував народні пісні, одушевлявся своєю мовою, а болів над народньою недолею. Коли пізнав Дашковичівну, забув про ніжне поетичне дівча, хуторянку Галю Масюківну, що полюбила його великою чистою любовю. Він хотів приєднати Ольгу для української справи, але се йому не вделося. Вона, хоч любила Радюка, тужила за розкішним життєм і вийшла замуж за блискучого полковника. Радюк нагадав собі тоді Галю Масюківну і тиху ідиллю в вишневому садку. — Дашкович при кінці життя збився зівсім з народнього шляху й потонув увесь в хмарах всеславянських мрій.

В „Хмарах“ замкнув Левицький багатий зміст українського народнього життя, пересунув перед очима читачів цілі покоління української інтеліґенції (Дашкевич виступає в 40-их роках, Радюк в 60-их), приглянувся життю ріжних верств українського народу, проаналізував взаємини української інтеліґенції до московського народу та до селянства, випоетизував красу української природи, виідеалізував тихий домашній побут хуторян та виказав шкідний вплив чужої школи.

Меньшу літературну стійність має повість „Над Чорним морем“, де виведений тип свідомого націоналіста та робітника на народній ниві, Віктора Комашка.

§ 254. Характеристика повістий Левицького. Нечуй Левицький є творцем української побутової повісти. Схопив він народнє життє з ріжних боків і дав всесторонній малюнок українського побуту.

Життє селян в добі кріпацької неволі і по її усуненню, селянські злидні, сварки, експльоатація жидівських лихварів, трагедія безземельних („Пропащі“), панський двір, деморалізуючий вплив фабричного життя („Бурлачка“), побут духовенства в ряді поколінь, життє міщан, рибаків, професорів, студентів, зриви молодих інтеліґентів до праці на на-

родній ниві, вихсвання жіноцтва — всі сі образці, виведені з реальною правдою малюнку, складаються на широкий малюнок народнього життя.

§ 255. **Панас Мирний.** Побіч Нечуя Левицького другим великим повістярем є Панас Мирний. Властивим назвищем Мирного — Опанас Рудченко. Помер він в 1921 році серед особливо трагічних обставин, серед голоду й холоду, в крайній нужді в Полтаві, де був головою скарбової палати. Соціяльна неправда, конфлікт між панами — багачами з одного боку, а кріпаками, що все життє й усі сили віддавали в чужу користь з другого, є головною ідеєю і головним змістом його творів. Його герої шукають правди і борються з усяким насиллєм та кривдниками. Мирний глибоко вміє заглянути в душу людини; він повістяр психольог. Тонка аналіза психічних переживань деяких постатий, як Чіпки (в повісти „Пропаща сила"), Івана Ливадного („Пяниця"), Телепеня („Лихі люди") надає повістям Мирного великої ціни. Крім сього захоплюють вони виїмкою красою мови.

„Лихі люди". (Зміст.) За ліберальні думки письменник Петро Телепень попадається в тюрму. В тюрмі насуваються йому різні споминн. Він згадує відїзд до школи, шкільне життє, товаришів: Жука, Шестірного, Попевка, прогнання з ґімназії... Серед темної хмари чорних думок вчувається йому крик голодних і холодних людий. Він не пізнає матери, яка його відвідує і в божевіллю — вішається. Рівночасно, коли в тюрмі лунає сумна пісня другого ідеаліста — Жука, Шестірний як прокуратор у пишній кімнаті розбирає акти свойого товариша, а піп Попевко глузує з недолі колишніх товаришів і жалує, що не одержить гроший за похорон Телепеня.

Великий розголос добула собі повість Мирного „Хиба ревуть воли, як ясла повні?", що вийшла в Женеві 1879 р. Роман має другу назву „Пропаща сила". Воли не ревуть тоді, як повні ясла. Герой повісти, Чіпка, стає палієм та розбишакою — по думці автора — по причині невідрадних умов життя. Чіпка бачить кругом себе неправду, бачить, що багачі живуть коштом та працею бідних, бачить, що в суді царює несправедливість — і се володіннє неправди склонює його стати местником людської кривди.

Чіпка був сином проидисвіта-двужона, Остапа Хруща (на ділі Варенника). Коли прийшов на світ, жінки прозвали його „чортеням". Священик ледви рішився охрестити, а держали до хресту перехожі москалі. Хату його матери, Мотрі, (батько вже передше знову потяг на Дін) усі оминали. Через те вже в діточих літах Чіпка не мав веселости. Глузовання та посміхи дітий — ровесників вражали його болючо і впливали на його вдачу. Потім був пастушком в козака Бородая. Коли Бородай його раз побив за неслухняність, хотів його Чіпка підпалити. Згодом разом з Грицьком Чуприненком був підпасачем в громадського чабана, діда Уласа. Дід Улас розказував йому про Бога та про грішних людий. Смерть баби Оришки, що одинока любила Чіпку, справила на ньому глибоке враженнє і завдала йому загадку, якої до смерти не міг розгадати. Від сеї пори

він став ще більш понуро глядіти на світ. Раз у полі побачив він чудову дівчину Галю. („Польова царівна“). Вона була донькою Максима Гудзя, що по бурхливій молодости, по літах військової служби зажив достатним життєм на хуторі, промишляючи тихцем крадіжю та розбоєм. Коли громада ненадійно присудила Чіпці та його матери кусень поля, здавалося — він стане путящою, роботящою людиною. Але скоїлося лихо. Надійшов знад Дону Луценків небіж і відібрав землю. В серці Чіпки закипіли злість і завзяттє. Зачав пити, пропиваючи все. Не помогли просьби і сльози матери, не поміг вид тихого родинного щастя в хатині колишнього товариша Грицька Чупрупенка, що одружився з веселою сиротою, Христею. Щоби добути гроші на горівку, в товаристві пяниць зачав Чіпка забирати чуже. Він став атаманом розбишацької ватаги. В хаті Максима Гудзя ватага ділилася добром. Тут бачився Чіпка з Галею і посватав її. Ніжна Галя вміла спершу здержувати його від поганих діл. Чіпка став поважним господарем і громада вибрала його в управу земства. Але коли прийшов указ віддалити Чіпку Вареника, тому що колись крав пшеницю, він знову пішов давним шляхом. „Куди не глянь, де не кинь — казав він тоді — усюди кривда та й кривда!... Колиб можна, — ввесь би цей світ виполошив, а впростив новий! Тодіб може і правда настала!“ Від тої пори знову „карав“, „одбирав своє“, поки не спинився на Сибірі. Коли Галя побачила його окервавлену одіж, залилася божевільним сміхом: „Так оце та правда?... Оце вона!“ Потім повісилася.

Глибока, вдумчива аналіза вдачі та ділань Чіпки — се тільки один бік повісти, другу її частину виповнює майже столітня історія села Пісків, змальована автором широким почерком.

Широкий епічний талант Мирного проявився в ряді иньших повістий, з яких важнійшими є „Лихий попутав“, „Повія“, „Лихо давнє і сьогочасне“. Крім сього написав комедію „Перемудрив“ і драму „Лимерівна“.

Прегарний малюнок діточої психольоґії подибуємо в оповіданню „Морозенко“. Пилипко, семилітній синок бідної Катрі Зайчихи наперся з вечера на Маланки йти до хрещеного батька посипати. Він бачив, як турбувалася його мати своїми злиднями, знав що витрясла вона вже останню мисочку борошенця і хотів їй помочи та привести дарунки. Катря намагалася відклонити хлопчину від сього наміру і в тій цїли лякала його страшним Морозенком, що кусає малі діти. Але се не помогло. Хлопчина зірвався ранком, як мати спала і побіг у ліс. В лісі збився зі шляху. Мороз був великий і Пилипко замерз. Найшла його мати на великій поляні. В неї од нестямки розірвалося серце. Отсе невеличке оповідання є перлиною в українській літературі. Мотивом схоже на балляду Ґетого п. н. „Erlkönig“ Реальні малюнки страшних злиднів в хатині Катрі чергуються з буйними мріями замерзаючого хлопчини, якому перед смертю ввачається Морозенко й ріжні фантастичні насуваються привиди.

§ 256. Борис Грінченко (Василь Чайченко). На полі оповідання і повісти немалий талант проявив Борис Грінченко. Його прибране письменське імя — Василь Чайченко. Родився 1863 р. в Харківщині. Походив із панської

сімї, в якій щоденною розговірною мовою була мова московська. У низшій гімназії попались йому в руки українські книжки: „Енеїда“ Котляревського і „Приказки“ Гребінки і тоді пізнав він красу рідної мови. Великий вплив на нього мав Шевченковий „Кобзар“, що склонив його писати українською мовою. За молоду мусів кинути науки і канцелярською працею заробляти собі на життє. Довгий час був також учителем на селі. Помер в Італії в 1910 р. Ще 1880 року зачав Грінченко писати українською мовою і свої твори, поезії, оповідання, повісти і драми поміщував у київських, галицьких і буковинських часописях та виданнях. Крім того пускав у світ також книжечки для науки дітий і народу. Велику заслугу поклав зладженнєм Словаря української мови в чотирох томах. Грінченко в сумній добі заборони українського слова високо держав стяг української національної ідеї. Він був в першій мірі великим громадянським діячем і належав до найвизначнійших українських робітників на просвітнім полі. Літературна діяльність служила йому середником до розбудження й поширення національної свідомости серед інтелігенції і простолюддя. В своїх поезіях взиває Грінченко суспільність до праці і до любови рідного краю. Головна сила його письменського таланту проявилася в його дрібних оповіданнях („Каторжна“, „Нелюб“, „Дядько Тимоха“, „Ксеня“) і в більших повістях. В повістях „Соняшний промінь“, „На розпутті“, „Під тихими вербами“ малює цікаво і вірно ріжні образці з народнього життя і побуту. В оповіданнях з народнього або дитячого життя вказує на високі поміри посвяти для рідного народу („Олеся“) то знову родинної любови („Сестриця Галя“). Деякі меньші оповідання є неначе фотографіями з життя. Зпоміж драматичних його писань („Арсен Яворенко“, „На громадській роботі“, „Серед бурі“, „На новий шлях“) найчастійше появляється на дошках українських театрів історична драма „Ясні зорі“.

„Олеся“ (Зміст). Давно, як Україну шарпали Турки і Татари, на Волині було невеличке село. Заховано воно було в лісах так, що доступ до нього був тяжкий. В слобідці жив дід Данило. Колись він козакував, а тепер пасічникував. В нього було двоє дітий: дівчинка Олеся і хлопчик Михайлик. Батьки Михайлика і батьки Олесі згинули з татарських рук а сиротятами заопікувався дід. Він часто розказував їм про турецьку неволю та про те, скільки лиха заподіяли Україні Турки. Раз пішли діти в ліс на ягоди. Нечайно побачили їздців в островерхих шапках. Се були Татари. У великій тривозі, щоби Татари не знищили рідного села, пхнула Олеся Михайлика з вісткою до діда, а сама зісталася. Татари закинули їй на шию аркан і веліли їй завести себе в село. Олеся повела їх, але не в село, а в багновище. Вона знала, що посеред лісу є драговина і туди завела ворогів. Блиснув ніж у татарській руці і вдарив Олесю в груди. Своєю посвятою спасла рідне село. Татари погинули в болоті-

„Соняшний промінь“. В повісти „Соняшний промінь“ виводить автор постать горячого народолюбця, Марка Кравченка, що захоплений ідеями „Кобзаря“ кидається до народньої праці. Як студент університету виїжджає він по смерти свойого батька, бідного чоботаря, на лекцію в хутір пана Городянського. Тут познайомлюється з сімєю Городянських, якої члени, захоплені московською культурою, з погордою глядять на селянина, його мову і його побут. Маркови вдається одначе звільна приєднати для своєї ідеї доньку Городянських, Катерину. Під впливом любови до Марка стає вона по його відїзді сільською учителькою в Додільні. Тим часом Марко ізза доносів зневолений віддати посаду ґімназійного вчителя. На вістку про недугу Катерини їде до неї, бачить злидні її життя і вінчається з нею. На жаль здоровля Катерини, підірване невигодами та журбами, гіршає і вона швидко вмирає на Криму. Рівночасно з її смертю гасне хвилевий соняшний промінь у життю Марка Кравченка.

Ідейно спорідненою з повістю „Соняшний промінь“ є повість Грінченка „На розпутті“.

Гордій Радченко, одружившись з сестрою Квітковського, Ганною, по невдалій пробі стати мужичим адвокатом переселюється на село. Його бездітний дядько лишає йому маєток і Гордій починає господарювати. Тут попадає в конфлікт зі селянами, наводить на них страшну халепу, спричинює криваву розправу селян з військом і стріляється. Ганна виходить в друге замуж за лікаря Демида Гайденка, що усе життя посвячує на позитивну працю в користь народу, ширить серед нього освіту, несе лікарську поміч і вміє погодити ідею націоналізму зі соціяльними та економічними потребами.

Крім оригінальних писань ладив також Грінченко переклади писань Шіллера, Гайного, Ґетого, Ібзена разом зі своєю дружиною, письменницею Марією Загірною.

§ 257. **„Скошений цвіт“ Володимира Барвінського.** Низку гарних образців з життя української інтеліґенції в Галичині дав у повісти „Скошений цвіт“ Володимир Барвінський. Володимир Барвінський (1850—1883) вийшов з патріотичної сімї, що видала кількох щирих робітників на ниві української культури. Побіч Володимира визначився на літературному полі його брат Осип, автор драми „Павло Полуботок“, а цінними дослідами з обсягу української історії та історії літератури збогатив українську науку — третій зпоміж Барвінських, Александер. Володимир Барвінський був редактором „Правди“. В 1880 році оснував політичну часопись „Діло“. В своїх статях політичного, економічного та суспільного характеру, писаних із замітним публіцистичним талантом, вказав українській інтеліґенції її завдання і спровадив її на шлях реальної праці для освіти й економічного двигнення народу.

В повісти „Скошений цвіт“ вступається Барвінський за права жінок. Оповідає про нещасну долю сироти Малані, що виховалася в аристократичнім домі о. Мартина Рожницького. Покохала вона щиро молодого ідеаліста Степана, що виколиханий співом Шевченкової музи та овіяний поезію ґімназійного „громадян-

ського" життя в 60-их роках, сміло й отверто голосив національні та демократичні кличі. Хотів він усім серцем пригорнутися до темного брата, назвати його своїм братом та подати руку і видобути з недолі. Але лихі люди знівечили щастє молодят. При помочи інтриґ Гофманової студент теольоґії Порфір очернив Степана, приєднав для своїх плянів опікунів Малаві й одружився з нею, злакомившись на її віно. Своїм безпутним життєм занапастив долю Малаві, що в безвихіднім горю покінчила життя самовбійством. Повість „Скошений цвіт" завдячує свою стійність гарному схопленню поодиноких священичих постатий, що мають типове значіннє (москвофіл аристократ о. Рожницький, демократ о Григорій) та теплому малюнкови змагань перших „народовців". З того погляду повість являється історичним документом.[1])

---

§ 258. Початки українського театру в Придніпрянщині. В вісімдесятих роках по ініціятиві Михайла Старицького і при участи талановитих артистів, трох братів Тобілевичів (Карпенка Карого, Садовського та Саксаганського) і артисток Марії Заньковецької та Затиркевич повстала в Придніпрянщині перша правильна українська трупа. Трупа одержала в 1883 році дозвіл давати українські вистави під умовою, щоби українська драматична вистава йшла в парі з виставою одної великоруської пєси. Початково не вільно їй було грати в Київі ні в иньших українських містах, тому театральна дружина розпочала свої вистави в Москві та Петербурзі. Завязаннє отсієї театральної дружини мало великий вплив на розвиток української драматичної літератури. Потреба збогачення українського сценічного репертуару видвигнула нові великі драматичні таланти, а саме М. Старицького, М. Кропивницького та І. Тобилевича.

§ 259. Михайло Старицький. До батьків новітнього українського театру належить Михайло Старицький.

Уродився в 1840 році як син поміщика в Золотопошськім повіті в Полтавщині. Помер 1904 р.

Розпочав літературну діяльність (під псевдонімом: Гетьманець) перекладами великоруських поетів і переклади (з Крилова, Пушкина, Лермонтова, Некрасова, Міцкевича, Байрона, Шекспіра і сербської народньої поезії) виповнюють велику частину його літературної спадщини. З оригінальними писаннями виступив перший раз в львівській „Правді" 1868 р. Його ліричні поезії визначуються поважною думкою, глибоким розуміннєм народніх потреб і викінченною формою. Драматичну творчість розпочав вже в сімдесятих роках комедіями: „Різдвяна ніч", „Як

---

[1]) Крім Барвінських щирими робітниками на ниві національного, просвітного та культурного життя галицької України були під ту пору: Омелян Партицький, (редактор „Зорі") Константин Лучаківський, Володимир Навроцький, Іван Верхратський, Юліян Романчук (редактор „Батьківщини"), Олександер Борковський і и.

ковбаса та чарка"... „Чорноморці". В вісімдесятих роках причинився власними засобами та працею до успішного розвитку театру. Сценічний репертуар збогатив оригінальними драматичними творами (м. и. „Не ходи, Грицю, на вечерниці", „За двома зайцями") та перерібками. Велику ціну має його драма „Не судилось", в якій автор порушує болючу тему взаємин між інтелігенцією та народом. Його історичні драми: „Богдан Хмельницький, „Облога Буші", „Остання ніч", „Маруся Богуславка" добули собі широкий розголос.

§ 260. **Марко Кропивницький.** Побіч Старицького другим визначним українським драматургом, що ціле життє поклав на услуги українській сцені, був Марко Кропивницький (1841—1910 р.)

Уродився в селі Байбараках елисаветгородського повіту херсонської губернії як син управителя дібр. Діточі літа провів на лоні розкішної природи. В 1871 році, не покінчивши університетських студій, вступив до одеського театру гр. Маркових і першим виступом в ролі Стецька (в „Сватанню на Гончарівці") добув собі блискучий успіх. В 1873 р. виставив перший свій драматичний твір „Дай серцю волю". В 80-их рр. згуртував власну театральну дружину, що добувала тріюмф за тріюмфом по ріжних містах Росії. Його драматичні писання: „Дві сімї", „Глитай", „Олеся", „Невольник", „Титарівна", „По ревізії", „Доки сонце зійде"... захоплюють не так викінченою драматичною будовою, як живим і вірним малюнком села та його відносин. Поодинокі сцени в його драмах живі і барвні, але слабо споєні. Мова його драматичних писань жемчужиться народніми приповідками та пословицями. Для розвитку українського театру поклав Кропивницький прецінні заслуги як першорядний актор і драматург.

§ 261. **Іван Тобілевич. (Карпенко-Карий).** Іван Тобілевич (1845—1907), відомий під прибраним іменем Карпенка Карого, стоїть на першому місці між українськими драматичними письменниками. Походив з Арсеніївки в Херсонщині. Власною працею добув собі широку освіту, читаючи пильно усякі книжки. Короткий час був в городській службі, по чім усі сили і весь свій великий талант посвятив українському театрови. По двохлітнім побуті на засланню в Новочеркаску посвятився цілою душею драматичному мистецтву, беручи участь у виставах ріжних театральних дружин і збогачуючи драматичну літературу творами великого таланту. На театр глядів він як на конечну, незвичайно цінну школу народнього виховання, а свою діяльність на театральній видівні вважав важною громадянською службою. Від 1883 р. почали появлятися його комедії і драми, в яких з великим реалізмом малюнку доторкнув важних соціяльних, економічних та побутових відносин українського життя. Слідом за „Бурлакою", де відслонив понуру

панораму соціяльного лиха та повного безправя в царській Росії, пішла „Бондарівна", потім комедія „Розумний і дурень", драма „Наймичка", комедія „Мартин Боруля", в якій з великим гумором пілійняв автор на глум українську шляхту, що ріжними способами старалася війти в ряди російського дворянства. За „Мартином Борулею" пішли нові драми, як „Безталанна", „Батькова казка", комедії „Сто тисяч", „Паливода" та історичні драми: „Сербин", „Що було, те мохом поросло", „Понад Дніпром". Його історична драма „Сава Чалий" належить до найкращих творів в области української драматичної творчости.

Огляд і характеристику драматичних творів Івана Тобілевича дав письменник Юрій Кміт в „Літературно науковім Вістнику".

Комедія Тобілевича „Хазяїн" є комедією характерів. Карпенко Карий дає прегарну характеристику скупаря в постати міліонера-хазяїна, Терентія Гавриловича Пузиря. „З усего — каже Пузир — треба користь витягать, хочби й зубами прийшлося тягнуть — тягни!" І він тягне, використовує робучу силу мужиків, привдить, лихо кормить робучих, платить погано. Усіми способами силкується збільшити своє майно, навіть за ціну щастя власної доньки Соні, яку хоче видати замуж за неграмотного простака, міліонера Чоботенка, хоч вона любить учителя гімназії Калиновича. Його скупість є причиною катастрофи. „Гуси скубли копу пшениці. він страшенно озлився на гусий, що таку потерю роблять, (а мав одної пшениці 22.000 кіп). схопився з бігунків і побіг за ними по уклону... Біг себе не тямлячи та через ритвину схибнувся, упав з розмаху на взнак і одбив почки!...

Зміст комедії „Суєта". Багатий селянин, Макар Барильченко має четирох синів і одну доньку. Зпоміж синів Карпо є хліборобом, Михайло учителем гімназії Петро кандидатом прав, а Іван старшим писарем. В надії на приїзд Михайла та Петра Тетяна, жінка Барильченка, разом з невісткою Явдохою та донькою Василиною клопочеться і турбується, якби як найкраще угостити синів. Старого Барильченка шле вона на двірець на зустріч синам. Але по їх приїзді показується, що вони вже відстали від рідні і від рідньої землі та живуть своїм, для старих Барильченків чужим життєм. Михайло мріє про Рівієру, куди виїхала його суджена, Наталя Сороковтисячна, і на виїзд туди вимагає в батьків гроші. Після женячки відпадає від рідньої землі та родини і замісць сподіваної втіхи та радости справляє батькови та матери безмір жалю, смутку та упокорення. Відчужується від рід і також Петро, що жениться з Аделяйдою, яка не в силі стерпіти сопуху в селянській хаті. На батьківській землі зістається тільки один Карпо, як зерно на господарстві. Тамті (з виїмком Івана, що посвячується штуці) відпадають від родини як полова. З рідньої землі забирають вони усе і в погоні за наживою переходять там, де краще живеться.

Побіч своєї високої ідейної стійкости комедія „Суєта" захоплює чудовими малюнками поодиноких сцен і таким тонким розумінєм та схопленєм життя, якого не виявив перед Тобілевичем ні один український драматург.

§ 262. **Иньші драматичні письменники.** Писання знаменитої трійці драматургів, а саме Старицького, Кропивницького та Тобілевича, поклали трівкі основи під розвиток українського театру і склонили иньших письменників пробувати таланту у сій галузи літературної творчости. Крім Лесі Українки, Франка, Мирного, Грінченка вибилися на полі драматичної поезії Людміла Старицька Черняхівська („Сафо", „Крила", „Гетьман Дорошенко"), Любов Яновська („На Зелений клин", „Дзвін до церкви людий скликає, а сам у ній не буває", „Людське щастє") Гнат Хоткевич („Лихоліттє"), а зпоміж галицьких письменників Григорій Цеглинський (автор комедій „Тато на заручинах", „Соколики", „Аргонавти" і драми „Кара совісти") Антін Крушельницький (також автор оповідань і повістий, з них найкращою „Рубають ліс") та Василь Пачовський (автор історичних драм: „Сонце руїни", „Роман Великий"). Останніми часами ніжним поетичним словом промовив зі сцени Черкасенко (драми „Про що тирса шелестіла", „Казка старого млина"), а силою могутнього таланту запанував над театром Винниченко.

---

§ 263. **Михайло Драгоманів.** Побіч Шевченка наймогутнійшою постатю в українськім культурнім життю, людиною европейської освіти і широких демократичних поглядів, людиною, що **творила** історію, був Михайло Драгоманів. Ось кілька найзамітнійших фактів із його життя. Уродився в Гадячі в небагатій дворянській сімї 1841 р. Його батько обертався серед ліберальних російських кругів і писав українські зірші. Михайло вчився в уїзднім училищі в Гадячі, а потім в полтавській гімназії. Коли по смерти царя Миколи розпочалася серед російської суспільности агітація за знесеннєм кріпацтва, видавали полтавські гімназіясти рукописну часопись і Драгоманів був її редактором. Як студент київського університету працював в недільних школах. По закритю недільних шкіл учителював в семінарії, не кидаючи університетських студій. В 1864 р. зістав доцентом всесвітньої історії на київськім університеті. Своїми ліберальними поглядами мав великий вплив на молодіж. В 1870 році виїхав на бажаннє уряду для доповнення студій за границю і перебував у Львові, Празі, Гайдельберзі, Фльоренції, Ціріху, Відні. По повороті у Київ брав видну участь в працях південно західного відділу Географічного Товариства. Під ту пору повстало його виданнє українських історичних пісень, доконане разом з Антоновичем, появився ряд політичних статий та наукових праць з обсягу історії, літератури та фолькльору. Літом 1875 р. був Драгоманів на першім українськім вічу в Галичі і хоч не виступив на ньому прилюдно, найшлися люди, які зателєграфували в Росію, що він говорив промову й закликував до злуки України з Польщею і відірвання обох країв від Росії. Наслідком сього доносу його усунено з універ-

ситету і він спинився в Женеві, де прожив 15 літ. Протягом того часу розвинув дуже багату й широку діяльність, писав політичні статі (найважнійшою з них: „Историческая Польща і великорусская демократія“, в якій виказував історичні промахи Польщі і Росії у відносинах до України), наукові праці і видавав „Громаду“. В Женеві видав Драгоманів також роман Мирного: „Хиба ревуть воли, як ясла повні?“. В 1889 році його покликано до Болгарії на катедру всесвітньої історії в Софії. Помер 1895 р. Велике історичне значіннє Драгоманова в тім, що він вітворив на розтіч вікно західньо-европейським новітним поступовим кличам та ідеям на Україну. Вдаряючи на вузкоглядність, безідейність та застарілі погляди свойого громадянства, познайомлював він його з добутками европейської культури, будив серед нього думки та нагинав до ідейної праці. „Без ідеалу говорив він землякам, — без віри в будуччину — ніяка праця неможлива“... З другого боку Драгоманів був першим, що з українськими справами звернувся до Европи (на літературньому конгресі в Парижі виступив з протестом проти заборони української літератури) і в ріжних загряничних журналах звертав увагу европейського світу на життє українського народу, його змагання та його потреби.

Сестрою Драгоманова є Ольга Косачева (мати Лесі Українки), відома в українській літературі під письменським іменем: Олена Пчілка. Замітнійшими її писаннями є поема „Козачка Олена“ та оповідання: „За правдою“, „Товаришки“.

Своїми писаннями та голошенними в них думками й ідеями Драгоманів спричинив перелім в поглядах та у світогляді українського громадянства (зокрема в Галичині) і вплинув на дальший хід української літератури і на напрям творчости деяких письменників. Сей вплив великого мислителя слідний також в творчости — Івана Франка.

Іван Франко.

§ 264. **Діточі літа й перші науки.** Іван Франко родився 15. серпня 1856 р. в селі Нагуєвичах дрогобицького повіту. Як син сільського коваля вже змалку звик був бачити тяжку працю і її поклав собі метою життя:

„Сили рукам дай —благав він у землі —, щоб пута ломати,
„Ясність думкам — в серце кривди влучать,
„Дай працювати, працювати, працювати,
„В праці сконать... („Веснянки“).

Перші науки побирав у сусіднім селі Ясениці сільній, дальші в нормальній школі оо. Василіян в Дрогобичі. Вже тоді доля не щадила його. Смерть батька вразила болючо, а нелюдяне, часто звірське обходженнє деяких учителів. колишніх економів, зі селянськими дітьми зродило у серці

малого селянського хлопчини перші прояви бунту проти всякої несправедливости й насилля (опис таких знущань дає поет в оповіданню „Schön schreiben“.) Дякуючи вітчимови, Гриневи Гавриликови, покінчив автор „Захара Беркута“ нормальну школу й ґімназію в Дрогобичі. Весь час належав до перших учеників в клясі, а іспит зрілости зложив 1875 р. з відзначеннєм. Вже в ґімназії кинувся з жаром до читання всякої всячини. Незвичайно сильне вражіннє зробив на ньому „Кобзар“, що його одержав з рук проф. Верхратського. Скоро вивчився його на память. Захоплювався також писаннями Вовчка та Мирного. Вже в ґімназії зачав збирати народні пісні; на ґімназійні часи припадає також початок його літературньої діяльности. Зачав писати віршом і прозою ще в низшій ґімназії. Пізнійше під впливом двох учителів Івана Верхратського і Поляка Юліяна Турчинського (обох письменників та поетів), а ще більше заохочений живим прикладом товаришів Дмитра Вінцковського та Ізидора Пасічинського вислав свої писання у редакцію часописи „Друг“, яку видавала молодіж, що гуртувалася в студентськім товаристві „Академическій Кружок“, Були се дві поезії, зложені під впливом народніх пісень. Їх заголовки: „Народні пісні“ і „Моя пісня“.

§ 265. **Університетські студії. Вплив Драгоманова. — Поема „Наймит“.** Ширше поле для наукових дослідів і літературньої роботи розкрилося перед автором „Мойсея“ у Львові, де він вписався на фільософічний виділ університету. До Львова приїхав Франко зількома зшитками готових робіт. Були там його власні поезії, драми, оповідання, були переклади св. Письма, „Нібелюнґів“, писань Гомера, Софокля. У Львові став поет членом студентського товариства „Академическій Кружок“, в якому під ту пору йшли горячі язикові та національні спори. Рішучий перелім в думках, етичних та національних поглядах членів сього товариства викликали листи Михайла Драгоманова. В листах докоряв Драгоманів молодіжи, що вона під культурним та науковим оглядом остала поза тодішним европейським рухом, що лінива в думанню, що не достає їй етичних засад. Під впливом листів Драгоманова „Друг“ зачав писати живою народньою мовою, а літературне життє значно оживилося. Вплив Драгоманова досягнув також Франка. Зворот до поглядів Драгоманова зазначився вже в його повісти „Петрії і Добощуки“, а ще в більшій мірі слідний він у найзамітнійшій тогочасній його поемі „Наймит“.

В „Наймиті“ малює поет постать наймита, що від колиски до могили

„В нужді безвихідній, погорді і печали
сам хилиться в ярмо.
Щоб жити, він життє, і свободу і силу
за хліба кусник продає“...

Сумує він і з тужним співом оре поле, байдужий, що для чужого добра проливає піт. Той наймит — се наш нарід

що поту ллє потоки над нивою чужою. В рабстві й неволі, в лихолітті й недолі тягне ярмо. Байдуже — для кого, співаючи він оре рідний широкий лан. Поет віщує йому, що віднесе побіду, добуде волю й у власнім краю орати ме свій власний лан.

Під ту пору появилися також перші дрібні оповідання Франка, картини з життя простого люду, що зготовили йому згодом невмирущу славу. Під впливом саме листів Драгоманова, які слав він у редакцію „Друга“, злучилися два студентські товариства, первісно москвофільське: „Академическій Кружок“ і друге українське „Дружній лихвяр“ — в одно. Заходами сього зединеного товариства вийшов альманах „Дністрянка“ з календарем на 1877 р. Тут надрукував Франко два оповідання: „Два приятелі“, і „Лесишина челядь“.

§ 266. **Тюрма і її наслідки. — Поема „Каменярі“.** В липні 1877 р. скоїлася подія, що сильно заважила в дальшім життю поета і в своїх наслідках була причиною неодної гіркої хвилини. В тім році увязнено Франка і цілу редакцію „Друга“. Його вмішали в соціялістичний процес, вісім тижнів передержали в слідчій вязниці і вкінці засудили в тюрму між самих злодіїв і волоцюг. Вже сама тюрма була для поета страшною і тяжкою пробою. Ще тяжші часи почалися для нього по виході з тюрми. Його імя враз із іменем Михайла Павлика обігало цілий край, було пострахом для тодішньої старшої інтелігенції, виразом перевороту та революції. Після процесу Франко, не кидаючи університетських студій, основнійше зачав познайомлюватися зі соціялістичними теоріями. Разом з письменником Павликом (автором оповідань „Юрко Куликів“, „Тетяна Ребенщукова“) заложив він в 1878 р. часопись „Громадський Друг“, якої числа постійно конфіскувала прокураторія за ширення соціялізму так, що треба було зміняти назву часописи на „Дзвін“ „Молот“.

Найзамітнійшими літературними творами Франка з тої пори — се повістка „Boa constrictor“ і поема „Каменярі“.

В повісті „Boa constrictor“, якої тема зачерпнена з бориславського життя, малює автор душевні переживання змія-давителя Германа Гольдкремера, найпершого багача між бориславськими капіталістами, що безпощадно давить свою добичу.

В знаменитій, незвичайно сильній, поемі „Каменярі“, поміщеній у „Дзвоні“, виводить поет себе й тисячі таких, як він. Всі вони приковані ланцюхами до гранітної скали великими залізними молотами на приказ сильного, мов грім, голосу лупають сю скалу. Мов водопаду рев, мов битви грім кровавий, гримлять молоти їх раз у раз. І хоч вони знають, що не буде їм ні слави, ні памяти, добувають дальше пядь за пядню землі. Вони невільники, що добровільно взяли на себе пута, вони раби волі, вони каменярі на шляху поступу. Тільки живе в них велика віра, що розібють скалу, що власною кровю і власними кістками змурують твердий

поставлені і що принесуть щастє, нове життє, нове добро у світ. А хоч там далеко на світі, який вони кинули для праці, поту й мук, проливають за ними сльози мами, жінки і діти, хоч прокляті всіми їх думки і їх діла, вони не випускають молотів із рук. Держать їх кріпко в тій сильній вірі, що рівняють шлях правді, а щастє всіх прийде аж по їх кістьах.

§ 267. Друге увязнення. — Оповідання „На дні". — Часопись „Світ". По упадку „Громадського Друга" зачав Франко видавати „Дрібну бібліотеку". Під сю пору працював також у „Правді", в ріжних польських часописях й у віденськім „Славянськім альманаху", де містив оповідання, в яких доторкнув ріжних боків життя простого люду й інтелігенції. З початком 1880 р. його увязнено в друге і втягнено в процес, що вівся в Коломиї проти сестер М. Павлика. Тримісячний побут в тюрмі і хвилини по випущенню — се найприкрійша пора в життю поета. Відгомоном страшних тюремних вражінь являється повістка „**На дні**". Героєм в оповіданю, написанім з великою силою таланту, є Бовдур, якого люди зробили злочинцем. З тих часів походить також поема „**Вічний революціонер**", що тісно вяжеться з „Каменярами". В „Каменярах" малює поет гурт робітників, що рівняють шлях правді, у „Вічнім революціонері" величає сю силу, що заставила каменярів покинути світ і рідню для праці, поту й мук. Отсе той дух революціонер пре їх до сього і вони несуть його голос „по курних хатах мужицьких, по варстатах реміснпцьких, по місцях недолі і сліз".

По виході з тюрми став Франко враз із Іваном Белеєм видавати місячник „Світ" (1882), де помістив м. и. початок більшої повісти „Борислав сміється". Коли львівська літературна часопись „Зоря" розписала конкурс на більшу повість, виготовив „Захара Беркута". Повість одержала нагороду і швидко появилася друком.

§ 268. „Народ". — „Життє і слово". — Ювилей. — Смерть. В рр. 1885 і 1886 був поет двома наворотами в Києві. Там одружився і навязав взаємини з тамошніми Українцями, що послужило причиною до нового його увязнення. В 1890 році причинився до оснований українського **радикального сторонництва**, якого органом стала часопись „**Народ**", редагована Франком при співучасти Михайла Драгоманова, Володимира Охримовича, Вячеслава Будзиновського та иньших.

Для завершення студій виїхав 1892 р. до Відня, де одержав степень доктора фільософії за наукову роботу про повість про **Варлаама і Йоасафа**. В 1895 році виголосив Франко на львівськім університеті габілітаційний виклад на тему „**Наймичка**" Тараса Шевченка, а професорська колегія вибрала його доцентом на опорожнену зі смертю Омеляна Огоновського катедру української літератури. Одначе міністерство не схотіло затвердити вибору

на професорську катедру чоловіка, що тричи сидів у тюрмі. З тої пори Франко посвятився зівсім літературній та науковій праці. Він оснував літературно-науковий двомісячник „Життє і слово“ (1894—97) і вмів йому надати справді европейський характер, а від 1898 р. був одним з головних редакторів „Літературно-наукового Вістника“ і рівночасно одним з найповажнійших співробітників „Записок Наукового Товариства імени Шевченка“. Його літературні та наукові писання зєднали йому славу европейського письменника, доказом чого є факт, що ріжні заграничні наукові товариства іменували його своїм членом. В 1898 році святкувала у Львові уся українська суспільність свято 25-літньої літературної діяльности поета. Михайло Павлик видав тоді спис усіх його творів (сей спис виносив вже тоді 128 сторінок друку!), а бесідники складали ювилятови щирий привіт.

Дякуючи за слова признання. Франко сказав тоді й отсі цінні слова, характеристичні для належного розуміння усеї його культурної діяльности: „...Муруючи стіну, муляр кладе в неї не самі тільки ґранітні квадри, але як випаде, то і труск і обломки і додає до них цементу. Так само і в тім, що я зробяв за ті літа, може і знайдеся деякий твердий камінь, але певно найбільше буде того труску і цементу, котрим я заповнював люки і щтари“... А дальше говорив він: „Як син селянина, вигодований твердим мужицьким хлібом, я почував себе до обовязку віддати працю свого життя тому простому народови“.

Недуга, що томила поета протягом останніх літ його життя, звалила вкінці його до гробу дня 28. мая 1916. Українська суспільність без ріжниці станів і політичних поглядів віддала в часі похоронів величавий поклін його заслугам, а на його могилі зложила — тернові вінці.

§ 269. Характеристика діяльности Івана Франка.

„В кого праця потом скрань зросила,
„На верх той вибється із темної юрби“.

Від смерти Шевченка ніхто з Українців, крім Драгоманова, не добув собі більшого імени на всіх просторах українських земель і ширшого розголосу між чужими, як саме Іван Франко. На се велике імя зложилися небуденний його талант і рідке багатсво та ріжнородність його діяльности та творчої праці. Політика й поезія, публіцистика й фільософія, новелістика й літературна критика, повість й історія, драма й етнографія, комедія і соціольоґія, перекладна література й редаґованнє часописий — все те всуміш — стало полем його творчої роботи й глибоких всесторонніх дослідів. Він розкошувався відчитуваннєм старих полинялих рукописів і враз із тим із глибин душі добував правдиві ізмараґди почування, уяви й думки; занурювався у досліди над староукраїнськими апокріфами і повістями і враз із тим „у днях журби“ словами високої

поезії виливав терпіннє своє і свого народу; вслухувався у гомін українських народніх пісень, поринав у глибінь народніх приповідок і враз із тим намічував пильно людські типи й характери і малював їх у своїх повістях; просліджував давні твори народньої музи і враз із тим наслухував, як бє живчик життя сучасної йому суспільности, сягав до індийських леґенд, жидівських мельодій і враз продумував над поліпшеннєм соціяльних та економічних відносин народу, вказуючи йому нові шляхи; спускався у низини „на дно“ і враз із тим на бистрих крилах думки й уяви зносився на вершини, там, куди доступ вільний тільки ґеніям... Був тим, що серед хащів найдикших пробивав шляхи для иньших, був тим каменярем, що довгі літа лупав скалу безідейности, байдужности, тим ковалем, що клепав серця й сумління свойого народу, був Мойсеєм, що провадив нарід в обітувану країну народнього шастя і впав на тім шляху... Був в першій мірі громадянином. Розбуджував серед суспільности думки, кидав між неї нові кличі, вказував нові шляхи в політичнім та суспільнім життю. Громадянську службу мав він передівсім на оці, коли працював на полі української журналістики, коли познайомлював українську суспільність перекладами з найзнаменитшими творами людського духа, коли інформував чужинців у польських, німецьких та великоруських видавництвах про життє свойого народу, громадянську службу мав передівсім на оці, коли кидався на поле науки й літератури і збогачував сі галузи писаннями першорядної ваги.

§ 270. Наукова діяльність Франка. Іван Франко є одним із найбільших світочів української науки. Його наукові студії виказують широку ерудицію, глибоке знаннє, силу таланту і смілість у висловлюванню думок та висновуванню висновків. Крім згадуваних праць про Івана Вишенського („Іван Вишенський і його твори, 1895), про староукраїнську повість про Варлаама і Йоасафа („Варлаам і Йоасаф, старохристіянський роман і його історія“, 1896), про Шевченкову „Наймичку“ важнійшими його науковими працями є: „Святий Климент у Корсуні, причинок до старохристіянської леґенди“, „Студії над українськими народніми піснями“; його розвідки про старинну драматичну літературу („Український вертеп“) та досліди над староукраїнськими апокріфами. Все таки, хоч своїми науковими працями добув собі Франко імя не тільки в українській науці, але й признаннє на чужині, головна сила його таланту і невміруча трівкість його писань не в науковій роботі, а в оповіданнях та поезії. Франко, як учений, уступає місце Франкови, як новелістови, Франкови — поетови.

§ 271. Оповідання та повісти Франка. Багатий відділ Франкової творчости виповнюють оповідання та повісти. Свою творчість на тому полі зачав романтичною повістю

„Петрії і Добощуки“, але швидко під впливом Драгоманова завернув з того шляху. Намічуючи пильно ріжні типи та характери, намагався автор в своїх оповіданнях та повістях подати вірний образ життя українського люду та поодиноких його верстов. Автор дуже уважно зачав приглядатися життю, глибоко над ним призадумувався і в ряді оповідань дав викінчені, мистецькі малюнки тих, що „у поті чола“ працюють на життє. Зокрема побут робучого пролєтаріяту і визиск його ріжними експльоаторами найшли відгомін в циклю оповідань високої артистичної стійности, писаних в реалістичнім тоні, що добули собі широкий розголос як „бориславські оповідання“. Автор пересунув в них ряд постатий що наслідком темноти, невідрадних економічних умовин, безрадности, стають середником наживи та предметом визиску ріжних удавів — Гольдкремерів („Boa constrictor“). Кращими у циклю сих оповідань є „Ріпник“, „На роботі“, „Навернений грішник“, „Яць Зелепуга“, „Boa constrictor“, „Борислав сміється“.

В українській літературі подібних тем доторкав також в своїх оповіданнях Стефан Ковалів (Стефан Пачка — помер 1920 р.) малюючі бідні, темні села, світ нужди і розпуки і відносини між кривдниками, а покривдженими. Він був учителем в Бориславі і мав нагоду основно приглянутися життю в отсій „галицькій Каліфорнії“. В оповіданнях відслонював він безодню горя українських робітників, жертв безсердечних жидівських глитаїв. Його оповідання зібрані в збірках: „Дезертир“, „Громадські промисловці“, „Риболовля“, „Похресник“ т. и.

Але не тільки Борислав з усіми його злиднями, визиском робучої сили та пропастю моральної розпусти ляг темою оповідань Франка. З рівною силою таланту та рівним мистецьким викінченнєм змалював він працю всіх тих, що їм „у поті чола“ приходиться коротати свій вік (збірки: „Добрий заробок“, „Маніпулянтка“). Як відгомін тюремних вражінь явилися оповідання „На дні“, „Панталаха“. В иньших знову спинився автор над жорстоким поведеннєм нелюдяних учителів над селянськими дітьми і їх треба вважати подекуди автобіографічними споминами самого поета.

Франко полишив також ряд більших повістий, як: „Захар Беркут“, „Основи суспільности“, „Для домашнього огнища“, „Великий шум“, „Перехресні стежи“. Із них найбільшу ціну має повість „Захар Беркут“.

Зміст повісти „Захар Беркут“.

В повісти „Захар Беркут“ дав автор образ життя карпатської України в XIII. в. Подія відбувається в 1241 р. в тухольських горах. Боярин Тугар Вовк, якому князь Данило дарував в Тухольщині широкі полонини, уладив лови на велику звірину. Він бажав познайомитися зі сусідними боярами і в тій ціли запросив їх на лови. Разом з боярами виправилася донька Тугара Вовка, Мирослава

в якої краса й жіноча ніжність йшли в парі зі сміливостю й відвагою. На чолі цілої виправи станув молодий пасемець Максим Беркут, син девятьдесятилітнього провідника тухольської громади Захара Беркута. Максим побачив на тих ловах перший раз Мирославу і тут серед небезпек зародилася в них любов. Максим уратував життє Мирославі, на яку кинулася медведиця. Він просив Тугара о її руку, але гордий боярин не схотів видати доньки за „смерда". Тимчасом за те, що Тугар Вовк нарушував давні громадські права і відбирав Тухольцям їх полонини, вони завізвали його на „копний" (громадський суд"). Але Тугар Вовк не тільки не думав піддатися присудови громадського суду, а ще й убив на зборах безрукого Мичка Вояка, коли сей хотів розказати, як боярин зрадив князя Данила в боротбі над Калкою. Потім утік Тугар Вовк з Мирославою до Татар і з невеличким відділом Татар напав на село саме тоді, коли тухольська молодіж під проводом Максима руйнувала його дім. Мимо дуже хороброї оборони всі молодці погинули, а тільки Максим, якого щадили стріли наслідком слова даного боярином Мирославі, дістався до татарської неволі. Боярин, що стратив майже цілий свій відділ, намовив татарського полководця Бурунду піти на Тухлю і обіцював йому вказати перехід через гори. Монголи розграбили опустілу Тухлю і спалили хати. Тимчасом Мирослава не могла глядіти дальше на зраду свойого батька і втікла до Тухольців. Вона навчила їх робити метавки, що засипували Татар, які стояли в долині. За радою Захара завалено вихід з кітловини, в якій находилися Татари камінними плитами і вода гірського потока затоплювала татарське військо. Коли Бурунда побачив неминучу загибіль усього свойого відділу, підніс вже топір над головою Максима в тій думці, що за життє сина дозволить Захар Беркут останкам Монголів на свобідний вихід. Але старець не згодився. В хвилині, коли Бурунда замахнувся, щоби розрубати Максимови голову, відтяв йому Вовк шаблею праву руку. Відділ Бурунди загинув. Умираючий Захар поблагословив сина на вінчаннє з Мирославою і сказав отсі останні слова: „Ми побідили нашим громадським ладом, нашою згодою і дружностию"...

Цікава тема, гарні приклади героїчного зриву та посвяти для загального добра, ідеалізація стародавнього громадянського ладу, якого репрезентантом являється симпатична постать Захара Беркута, вдатна характеристика постатий, чарівні описи поетичної гірської природи — все те запевнює „Захареви Беркутови" тривке місце в ряді українських історичних повістий.

§ 272. Франко як поет. Як поет займає Франко в українській літературі друге місце по Шевченку. В своїх поетичних писаннях оспівав не тільки власні свої переживання але й переживання народні. Мотивами поетичної творчости міг сягнути „вершин" людської думки („Смерть Каїна", „Мойсей"), але вмів їх також найти у сірім життю „низин". Побіч зразців прегарної рефлексійної лірики, в якій дав перевагу розумови над почуваннями (збірка „Мій ізмарагд") спроміг ся також на чудові перлини ніжної любовної лірики (лірична драма „Зівяле листє"). Вмів також знизитися до діточих сердець, до діточої психіки, тому то й його „Лис Микита" „Абу Каземові Капці" „Пригоди Дон Кіхота"

лишаться на все жемчугами в українськім діточій літературі.

Поетичні писання Франка зібрані в збірках: „З вершин і низин“, „Мій ізмараґд“, „Із днів журби“, „Зівяле листє“, „Давнє і нове“ „Semper tiro“.

Передівсім блиснув Франко поетичним талантом в поемі „Панські жарти“.

Темою поеми — панщизняне лихоліттє. Автор виводить вbelieveідеалізувану постать старенького священика, що виступає як справжній батько своєї громади. Він намагався нахилити громадян до тверезости, вчив сільські діти і скрізь ніс поміч та розраду нещасним громадянам в їх тяжкому горю. Його робота не до вподоби була панови Миґуцькому, якого поет схарактеризував як тип нелюдяного представника панщизняного насилля: „Що був багач, громада гола, — то й славили його довкола, що добре господарював. Нераз зимою, як у полі нема роботи, а в стодолі все зроблене й ліс не тнуть, щоб панщини — не дарувати, він каже було ліс рубати“.

Коли пан Миґуцький дізнався, що громада задумує будувати школу і розстатися з шинком, загорів гнівом проти старенького священика, що „бунтує“ громаду. Але по боці громади стояв комісар — Німець, що сватаючи доньку Миґуцького, дізнав від нього великої зневаги. Він оповістив громаді, що цісар хоче дати волю. Щоби заслужити на сподіваву волю, усі громадяни рішили зложити на Новий Рік святочну присягу не тягнути горівки. Але коли прийшли під церкву, дізналися, що на приказ пана двері церкви заперті. Зворушений нарід велів дзвонити на трівогу. Тим часом надлетіла ватага панських посіпак з нагайками та панським приказом рубати ліс. Гайдуки поволікли також старенького попа. Коли пан Миґуцький, що стояв перед двором, зачав з нього глузувати, що як добрий пастир йде слідом за громадою, старець сміливо відповів йому, що „в світі без ріжниць усе свої границі має, і що ніхто таких границь безкарно не переступає“. У лісі під тягарем дров упав безсилий старець на сніг. Коли посіпаки стали знущатися над ним, обурена громада кинулася на посіпак зі сокирами. Та ось появився пан і став з людий глузувати, що хапають за сокири, хоч він тільки „жартував“. Але за сі панські жарти заплатив старець життєм, а люди дальше томилися в панщизнянім ярмі. На весну приїхав комісар і прочитав громаді цісарський патент про знесенне панщини. Хотів прочитати ще й пану Миґуцькому, але сей велів замкнути його в псарню. Малюючи дальше перший Великдень на волі і ту безкраю радість вільних громадян, знісся поет на вершини справжньої поезії. Тої самої днини повели жовнірі звязаного Миґуцького в тюрму. Там він втратив здоровле і скоро потім помер, а жид закупив село.

Григорій Цеглинський, оцінюючи „Панські жарти“, назвав їх епічною поемою першої ціни та першої краси.

§ 273. „Мойсей“. Найкращою поемою Франка й окрасою усеї української літератури є велика поема „Мойсей“. Основаю поеми зробив поет смерть Мойсея, як пророка непризнаного народом. Ся тема в такій формі не є біблійна, хоч основала на біблійнім оповіданню. У Франковій поемі

смерть Мойсея на вершині гори в обличчу Бога мотивована тим, що його відіпхнув власний нарід, зневірений його сороклітнім проводом.

В поетичнім Прольогу звертається автор до свойого народу, що мов замучений, розбитий паралітик спинився на роздорожу. Поет трівожить свою душу будуччиною народу. Він питає, чи до віку судилося йому бути тільки тяглом в бистроїздних поїздах сусідів; чи по вік його уділом буде укрита злість, облудлива покірність; чи за дармо тільки серць горіло до нього найсвятійшою любовю; чи за дармо весь його край политий кровю його борців. Але поет, що так ясно здає собі справу з хиб вдачі свойого народу, бачить також в його слові силу і мягкість, дотеп, і потугу, а в пісні його дзвінкий сміх і жалощі кохання. Тому то мова й пісня народу кажуть йому вірити в будуччину і в день воскресний народнього повстання. Він радби добути такого слова, що бухає живучим огнем, радби заспівати палку вітхнену пісню, що пориває міліони за собою. Але поет свідомий, що не йому, знесиленому журбою, роздертому сумнівами, битому стидом провадити нарід до бою. Все таки він віщує йому:

„Та прийде час, і ти огнистим видом
Засьяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі,
І глянеш як хозяїн домовитий
По своїй хаті і по своїм полі...“

Поет присвячує при кінці прольоґу народньому ґенію свій тугою сповитий, та повний віри — вільний спів...

Рідко який стих захоплює так душу читача, як прольог „Мойсея“. Поет вливає тут усю міць і ніжність почування. Сильна віра в будуще народа і біль по причині його сучасного положення та хиб його вдачі, палке бажаннє стати народнім пророком та свідомість власної немочи, гнів і радість, ентузіязм і зневіра на переміну чергуються і зливаються в цілість.

Розпочинає автор поему малюнком ізраїльського табору. По сороклітній блуканині в арабській пустині наблизився Мойсей зі своїм народом о межу до Палестини. Серед червоних, як ржа пісків і голих моавських скель кочує Ізраїль. Ледаче кочовиско спить під подертими шатрами і не чує охоти перейти за голі верхи, бо не вірить вже в чудову обіцяну країну. Про сю країну сорок літ говорив народови Мойсей, сорок літ пречудна долина манила народню уяву. Але вкінці нарід зневірився. І ось дрімає він тепер по дрантивих наметах; жінки печуть на гряни козяче мясо, а воли та осли гризуть осети та бодяче. Дітвора бігає по степу, заводить дивні іграшки: мурує міста та городить городи. Тільки один між сею юрбою не дрімає

слабосилий дідусь і на крилах думок та журби лине поза гори. Се Мойсей.

„Все, що мав у життю
Він віддав для одної ідеї
І горів і яснів і страждав
І трудився для неї“.

Наче буря вирвав він свій люд з неволі і нераз вітхненою мовою підіймав його душу не вершини. Але тепер зімлів його голос, погасло вітхненнє і молоде поколіннє не слухає його слів. Серед нього верховодять Датан і Авірон, в яких автор уосіблює людські змагання до вигідного, безтурботного життя. На зборах синів Ізраіля голосистий Датан перепер ухвалу, щоби укаменувати того, хто вдає зі себе пророка, накликує нарід до бунту та манить за гори. Але ось вже слідуючої днини, коли як золотий дощ, сплила із неба прохолода, в таборі рух та гомін. Се Мойсей виходить зі свойого намету. Хоч літа та туброти зігнули його стать і снігом вкрили його волос, його очи горять, мов дві блискавиці в хмарах. Серед загального счудування він йде до каміня, з якого звичай велить промовляти до народу і зачинає говорити. Каже, що мимо народньої ухвали він говорити мусить, бо його устами говорить Єгова. Він впевнює Ізраїльтян, що вони є стрілою в напнятому луку Єгови і стріла мусить летіти туди, куди хоче Єгова. При тій нагоді розказує притчу про терен. Раз зійшлися дерева, щоби вибрати собі по власній волі короля. Хотіли вибрати кедра, але він не схотів кидати гордих скель, блесків сонця й свободи. Хотіли вибрати пальму, але й вона не думала міняти цвіту й дактилів за царську корону. Тоді просили дерева рожу, дуба, березу, але всі вони не згодилися. Вкінці хтось піддав думку просити терна. Терен згодився, кажучи, що послужить радо і стелитися буде в низу, щоби иньші дерева могли буяти до неба. Чим терен між деревами, тим ізраільський нарід — по думці Мойсея — між иньшими народами. Єгова заглядав в душу усіх народів, слідив їх вдачу

„І не взяв отих гордих, грімких,
Що бють в небо думками,
І підносять могутню пяту
Над людськими карками“...

не взяв за свойого сина ні багачів-дукачів, ні красунів, а вибрав вбогий нарід, що не має слави ні з цвіту ні з плоду.

„Між премудрими він не мудрець,
У війні не войовник,
У батьківщині своїй він гість
І всесвітній кочовник“.

І тому народови дав Єгова невідоме страшне посольство, щоби зненавиджений братьми ніс його в будуччину

Коли Датан і Аврон глузують із вітхненої мови Мойсея і його пророчої притчі, а Аврон радить приставити його за няньку до дітий, бо майстер він до казок, Мойсей підіймає знову голос у розпалі гнівному, а слова пливуть із його уст, як розкоти грому („горе вам, нетямущі, сліпі!“). Він докоряє землякам і картає їх, що бунтуються проти свойого власного добра, що, наче кропива, жгуть руку, яка їх, як цвіт, плекає, що на своїх пророків мечуть камінням.

Одначе за хвилину щось людське, мягке будиться в серцю пророка і він ніжними пестливими словами відзивається до народу:

„О Ізраілю, як би ти знав,
Чого в серці тім повно!
Як би знав, як люблю я тебе,
Як люблю невимовно!

Ти мій рід, ти дитина моя,
Ти вся честь моя й слава,
В тобі дух мій, будуще моє,
І краса і держава.

Яж весь вік, весь труд тобі дав
У незломнім завзяттю —
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духа печаттю“...

Мойсей пращається з народом і сам спішить до обітуваної країни, бо вже бє йому близька година.

„Там я буду лежать і до гір
Сих моавських глядіти,
Аж за мною прийдете ви всі,
Як за мамою діти“.

Потім виходить в степ, пращається з дітворою, що окружає його кругом, вчить її милосердя для всього живого і йде дальше...

На самоті приходить йому думка, що сорок літ він працював невпинно, щоби з рабів зробити нарід до вподоби Єгові. Сорок літ клепав їх серця й сумління і вкінці доклепався того, що ледви уйшов від кпин і каміння. В його душу починають втискатися сумніви, що їх автор уосіблює в постати демона пустині Азазеля. Серед страшних сумнівів про потребу і вартість сороклітньої праці, які нашіптує йому Азазель доходить Мойсей у сходовому сяєві небес на найвисшу гору, простягає руки до неба і молиться, а величезна тінь паде від його постати з верших на рівнини. Тимчасом Азазель, що за всяку ціну рішився зневірити Мойсея в успішність його праці і відвести його від ідейних поривів, принимає постать його матери.

Голубить і пестить його ніжними словами, а потому відслонює перед Мойсеєм будуччину його народу. І бачить Мойсей обітувану країну, край овець і ячменю, в якому ні шляхів широких нема, ні до моря проходу, бачить, як племя його бродить у річках крови, бачить, як тягне хмара ворожих народів, як від крови червоніють поля, бачить тисячі скованих невільників, чує важкий хід страшних легіонів, що толочуть юдейські поля, крик юдейських дівчат, толочених дикими кіньми. Тоді з його грудий добувається розпучний стогін: „Одурив нас Єгова". За сей момент зневіри платить Мойсей смертю. Тим часом в юдейськім таборі сум та туга. Не стало Мойсея.

„Чули всі: щезло те, без чого
Жить ніхто з них негодний.
Те незриме, несхопне, що все
Поміж ними горіло,
Що давало їм змисл житєвий
Просвітляло і гріло!..."

Єгошуа, князь конюхів, кличе нарід до походу, до бою.

„Ще момент і Єгошуи крик
Гирл сто тисяч повторить;
Із номадів лінивих ся мить
Люд героїв сотворить!

Поема „Мойсей" має алеґоричний характер. Поет думав про український нарід і про український нарід співав свою пісню. В траґічній судьбі Мойсея, що провадив нарід до обітуваної країни і сам упав на шляху, розумів поет траґічну судьбу ідейного народнього провідника, якого нарід не розуміє і відтручує. Все таки, хоч між ідейним провідником, а тверезою юрбою настає пропасть, остаточна звязь таки не зірвана. Ідею Мойсея підхоплює молодіж, що під проводом Єгошуи (уосіблення оружної української сили) кидається у бій за народні ідеали.

Дуже гарну оцінку поеми і характеристику Мойсея як народнього провідника з його безмежною любовю до народу, ідейними поривами, сумнівами та зневірою подав Яким Ярема в студії „Мойсей, поема Івана Франка".

§ 274. **Драматичні писання та переклади.** Крім поезій, оповідань та повістий писав Франко також драматичні твори: „Украдене щастє", „Учитель", „Сон князя Святослава", „Будка ч. 27." та збогатив українське письменство перекладами писань Софокля, Байрона, Ґете, Гайне, Золї та иньших.

Лектура: Михайло Возняк. Життє та значінне Івана Франка.

§ 275. **Володимир Самійленко.**

„Гей, хто хоче всім свободи,
„Поєднаймось, як брати,
„Сонцем правди, світлом згоди,
„Боже, шлях нам освіти".

Поет Володимир Самійленко відомий також в українській літературі під псевдонімом Сивенький. Родився 1864 р. в місточку Сорочинцях в Полтавщині. Ґімназію покінчив в Полтаві. Перший раз виступив на літературному полі в львівській „Зорі“ (1886 р.), а потім у харківському альманаху „Складка“ (1887 р.). Вже перші поезії Самійленка, між якими визначається гарний переклад першої пісні Гомерової Іліяди[1]) виявили його поетичний талант. Поезії Самійленка, зібрані у збірці „Україні“, виказують велику силу поетичного слова. У деяких проявляється щирий гумор, остра сатира, иньші дивують гарною легкою формою і красою мови. Між писаннями Самійленка зєднали собі розголос сатира „На печі“, написана у столітний ювилей нової української літератури і поема „Герострат“. В „Герострат і“ по мистецьки змалював поет постать Герострата, що бажаючи добути безсмертну славу, підпалив храм Артеміди в Ефезі. Велику вартість має також його переклад Божественної Комедії італійського поета Данта і переклад Молієрової комедії „Тартюф“. Самійленко — се безперечно один з визначніших поетичних талантів, що появилися в українській літературі по смерти Шевченка.

§ 276. **Наталія Кобринська.** Побіч Михайла Драгоманова, що познайомив галицьку суспільність з европейськими соціяльними питаннями, та побіч Івана Франка, що перший знову впровадив в українське письменство нові західньо-европейські літературні напрямки, Наталія Кобринська була сею, що перша серед української суспільности в Галичині видвигнула жіноче питаннє й домагалася для української жінки повних прав свобідного розвитку та свобідної освіти. Наталія Кобринська (1855 - 1920) походила зі священичої родини Озаркевичів. Її батько був священиком і послом до парляменту. Власною працею добула собі широку освіту. В молодім віці вийшла замуж за священика Кобринського, людину високої інтеліґенції та артистичної вдачі. По надто скорій смерти мужа виїхала до Відня, де під намовою студентів, що гуртувалися при товаристві „Січ“ зачала писати перші оповідання. Вже перше її оповіданнє „Пані Шуминська“ (відоме воно також під назвою „Дух часу“) зацікавило широкі круги суспільности і зєднало собі загальне признаннє. Заохочена гарним успіхом перших оповідань — кинулася Кобринська до праці на суспільнім та літературнім полі. В 1884 р. дала почин до завязання жіночого товариства в Станиславові, а в 1887 році видала жіночий альманах „Перший вінок“, де крім неї та Олени Пчілки помістили також свої писання поетка

[1]) Переклад Одиссеї зладив Петро Ніщинський під псевдонімом Петра Байди. Переложив він також „Антигону“.

Юлія Шнайдер-Німентовська (Уляна Кравченко), Людміла Василевська (Дніпрова Чайка), Климентія Попович-Боярська, Леся Українка та иньші. В девятьдесятих роках вийшли заходами Кобринської три випуски „Нашої долі". В українському письменстві добула собі Кобринська визначне становище своїми оповіданнями, з яких найкращими вважаються: „Дух часу", „Задля кусника хліба", „Виборець", „Жидівська дитина", „Ядзя і Катруся". В сих оповіданнях дала авторка ряд прекрасних образів з життя галицького селянства та священства з незвичайним багатством обсервації та з великою вірністю тону. Її оповідання мають суспільну закраску.

В оповіданню „Дух часу" малює Кобринська переживання доброї старенької попаді давнього типу, пані Шуминської, у зіткненню з „духом часу", то є більш поступовими змаганнями молодого покоління.

В оповіданню „Задля кусника хліба" дає образ недолі попадянки-сироти, що не маючи освіти, не має вмоги запрацювати на себе і рідню і віддається за нелюба за для кусника хліба.

„Ядзя і Катруся" — се найбільша повість Кобринської. Вона містить дві паралельні історії двох дівчат з одного села: панської дитини Ядзі і селянської — Катрусі; звязані вони тим, що Катрусина мама була нянькою маленької паннperiodчки, а сама вона була пізнійше її товаришкою. Се товаришування закінчилося одначе дуже сумно, бо коли Катруся обложила раз Ядзю кулачками, її вибили й прогнали зі двора. Історія Ядзі обертаєть ся коло того, що вона виростає з одинокою метою й призначеннєм вийти заміж. Але хоч врода її захоплює усіх, вcase вона, бо ізза недостачі віна не може діждатися „відповідної партії". Із безділля займається філянтропійними розривками і вкінці виходить за пережитого панича — посесора. Се випещена дитина, пасивний, замкнений в собі характер. Катруся виростає сиротою і стає веселою, моторною дівчиною, ходить на заробітки — на тютюн до Буковини, де викликує захват тютюнного товариства, але вміє при тім оборонити себе. Подружившись стає трудящою ґаздинею, але смерть чоловіка підриває її наміри. Вона роздає дітий між люди й пускається знову на заробітки.

В оповіданню хотіла Кобринська дати два контрасти: оскільки життє панни пройшло безбарвно, порожно, остільки багате рухом, життєм, горем за радістю, боротьбою життє селянки.

В останніх своїх писаннях („Душа", „Рожа") перейшла Кобринська з реального світа у світ фантазії, малюючи неясні душевні переживання, а також світ уяви, замкнений в народніх переказах.

Характеристику творчости Кобринської дав Михайло Грушевський в IX. т. Літературно-наукового Вістника.

§ 277. **Ольга Кобилянська.** Побіч Кобринської другою талановитою письменницею, що сміло виступила до боротьби за права жінки як людини, її самостійне суспільне становище є Ольга Кобилянська. В ряді літературних писань: новель та повістий ставить вона перед очи жіноцтву

та цілій суспільности високий ідеал жінки з тонкими почуваннями і великою вразливістю на к р а с у.

Ольга Кобилянська (урodж. в 1863 році в місточку Ґурагуморі на Буковині) вийшла з урядничої знімченої сімї. Початкову шкільну освіту доповнила самостійною працею та широкою лектурою. Захоплена творами німецької літератури, зокрема фільософічними писаннями Нічшого зачала писати німецькою мовою. Перші свої твори, навіяні буйною фантазією, поміщувала в віденських та берлінських журналах. По українськи зачала писати під впливом Наталії Кобринської та Софії Окуневської. Її новелі, між якими найкрасшою є „V a l s e m e l a n c o l i q u e“, виповнили окремі збірки: „П о к о р а“, „Д о с в і т л а“. Характеристичною їх прикметою — символізм. Крім новель писала також більші повісти: „Л ю д и н а“, „Ц а р і в н а“, „В н е д і л ю р а н о з і л л є к о п а л а“, „З е м л я“, „Ч е р е з к л а д к у“. В повістях захоплює Кобилянська читача тонкою аналізою психічних переживань героїв та героїнь, своєрідним поетичним стилем та прегарними описами буковинських лісів. Вона є поеткою лісів (поезія в прозі: „Битва“, повість „В неділю рано зілле копала“) та землі (повість „Земля“).

Повість „Ц а р і в н а“ написана е у формі дневника. Кобилянська дае в ній психольоґічну студію почувань та переживань дівчини з ніжною поетичною душею, з шляхотніми поривами, вразливої на красу природи, акій доводиться жити серед грубих обставин життя. „Я чую — говорить „царівна“ — в собі проблиск якоїсь сили..., та її задитькує та груба сила, що панує довкола мене всевладно“. Сею „царівною“ є Н а т а л к а В е р к о в и ч і в н а. Батько й мати полишили її сиротою, коли ще була дитиною. Була вестійкою бабуні, яка померла, коли Наталці було 12 літ. По смерти бабуні Наталка опинилася на ласці вуйка Івановича, ґімназійного учителя, людини доброї, але без власної волі та без енергії. Жінка Івановича, спольщена Німкиня, не любила Наталки і часто давала її нагоду відчути безмір своєї ласки, що пригорнула бездольну сироту. Горда вдача Наталки терпіла безмірно, що „над нею добрі люди й без любови мусять мати милосердє“. Позбавлена ніжного родинного тепла, овіяна холодом неприхильних настроїв, наражена на постійні докори й глузування, замкнулася в крузі своїх мрій і одиноку несолоду находила на лоні природи і в читанню книжок. На теплі, ніжні, повні любови слова О р я д и н а відповіла глибоким почуванием. Одначе жінкою Орядина не хотіла бути, бо він, зломаний життєвими незгодинами, в боротьбі з матеріяльними обставинами не виявив такої сили характеру, яку вона рада була в нього бачити. Зневолена ріднею на згоду стати жінкою нелюбого професора Льордена добулася вкінці на рішучий опір, пірвала зі судженим і ріднею і виїхала в Чернівці як товаришка багатої, але недужої п а н і М а р к о. Там життє її покращало. Там пізнала також сина пані Марко, чужинця-лікаря від маринарки, що силою та красою характеру, високими прикметами душі, знанием далеких країн і людий зміг приєднати для себе Наталку і позискати як дружину.

Відмінний характер має повість „Земля“.

Повість „Земля“ — се історія одної буковинської селянської родини. Селянин Івоніка мав двох синів: Михайла і Саву. Роботящий, мягкий і добросердечний Михайло був любимцем батька й матери. Молодший Сава, лінтяй та нероба багацько клопоту справляв батькам. Милійш йому було з рушницею блукати по лісі, ніж робити на господарстві. Не до вподоби було Івоніці й се, що Сава любив Рахіру, яка не звикла до сільського господарства. Другим нещастям для Івоніки була військова служба Михайла. Батько й уявити собі не міг, як він полишиться сам один без помічника на господарстві. Так само й сам Михайло боявся військової служби, як чогось невідомого, грізного. Боявся він її тим більше, що полюбив дівчину Ганну з панського двора. Вкінці Михайло пішов до війська. але ніяк не міг до нього навикнути. Він постійно рвався до села й до господарства. В нових умовах прокинулася щира й глибока любов селянина до рідного поля і не дала йому заспокоїтися. Між тим дома йшла дальше ворожнеча між старим Івонікою і Савою через Рахіру. Кінчиться повість загадковою смертю Михайла в лісі. Підозріння звернулося проти Сави що хотів таким робом позбутися соперника в наслідстві батькового майна. Але доказів не було. Івоніка не міг переболіти втрати Михайла й не міг помиритися зі Савою. Одинокою потіхою старого Івоніки був малий хлопчик Ганни, яка по смерти Михаила вийшла замуж за Петра.

Привязання селян до землі, гіркі злидні жовнірського життя, туга за домом та ріднею найшли в огсії повісти Кобилянської прегарний вислів.

Лектура: Олександер Грушевський — З сучасної української літератури. Начерки і характеристики.

§ 278. **Леся Українка**. Письменницею европейського покрою, що вміла вийти поза тісний круг своєрідних тем на широке поле світових мотивів, першорядною ліричною поеткою була Леся Українка.

Леся Українка (Ляріса Косач-Квітка, 1872—1913), донька письменниці Олени Пчілки, виховалася в патріотичній сімї Косачів, що жила в теплих, дружніх взаєминах з родинами Старицьких та Лисенків. Змалку мала вона нагоду чути цікаві розмови на літературні теми серед кругів, в яких йшла творча літературна праця. В ранній молодости виступила з першими ліричними поезіями (перший вірш написала, коли їй було 12 років). В 1892 році появилася перша її збірка „На крилах пісень“. Вже в сій першій збірці побіч ніжних пісень, оспівуючих красу природи, задзвеніли сильні тони патріотичної громадянської лірики. Від тої пори Леся Українка станула в центрі українського молодого літературного руху. В 1899 році вийшла її збірка „Думи і мрії“, а 1902 „Відгуки“.

Поезія Лесі Українки є на скрізь національна, спрямована до щастя рідної країни. Характеристичною прикметою громадянської її лірики є сильний бадьорий тон, жива віра у кращу будуччину. народу, чого ярким доказом

прегарна, сильна поезійка „Contra spem spero“. Натомісць оскільки Леся Українка доторкає подій свойого особистого життя (вона від молодих літ була зломана тяжкою недугою, що часто веліла їй шукати полекші на Кримі, на Кавказі, в Італії та в Египті), її поезія повна є бездонного смутку та безнадійности.

З найбільшою силою, виразністю та глибиною виявився талант Лесі Українки в творах останнього періоду її життя в формі драматичної поеми або віршованої драми. Сюди належать драми „Руфін і Присцілля“, „Лісова пісня“, „Камінний Господар“, „Адвокат Мартіян“, драматичні поеми „Вавилонський полон“, „На руїнах“, „Ізольда Білорука“, „Оргія“, „Магомет та Айша“, „Йоанна жінка Хусова“ і діяльоги „Три хвилини“, „В дому роботи, в країні неволі“, „Розмова“. В отсих екзотичних її сюжетах, в яких в повній силі та повнім блеску заясніли її широка духова культура, високий поетичний полет й великий оригінальний талант, шукала Леся Українка часто розвязки на ті питання сучасного громадянського, суспільного та політичного життя, що томили її ніжну душу.

І так в поемі „Роберт Брюс“ ідеалізує Леся Українка постать шотляндського лицаря, що станув на чолі народнього повстання за волю народу і краю.

Анґлійський король Едвард вдарив на чолі гордого панства на Шотляндців, щоби вільний шотляндський люд забрати в підданство. Три дні боролися Шотляндці з анґлійською перемогою. Але коли король Едвард запевнив шотляндським лицарям повні права:

„люд простий має нам платить
податки й десятини,
а лицар буде вільний пан
своєї батьківщини“...,

шотляндське лицарство перестало боротися і радо перейшло під скиптр англійського короля. Не піддався тільки Едвардови молодий лицар Роберт Брюс. Вдарив коня острогами і помчав у гори. За якийсь час в шотляндській землі здійняв він народнє повстання. Велів плуги кувати на зброю і полумінним словом загрів селян до бою. На чолі шотляндського війська, в якому крім него не було ні одного лицаря, вдарив він на анґлійських панів. Одначе хоч у шістьох битвах анґлійські пани розбили Шотляндців, вони не зложили зброї ні ясних хоругов. Роберт зістався без війська і слави. В розпуці подався він на ірляндський беріг, щоби покінчити життє у хрестоноснім поході. Але нечайно на вид зусиль паука прийшла йому думка ще раз спробувати щастя. Він вернув в Шотляндію і по раз семий зібрав селян. Ненадійно вдарив на анґлійське військо й добув Шотляндцям волю. За се вибрали вони його королем під умовою, що шанувати ме народні права.

„І коли ти забудеш про справу
Чести й волі народу свого,
Схочеш иньші богатші землі

Прилучати до панства свого —
Ми не підем тоді за тобою,
Щоб чужого добра добувать:
Нам не тісно у рідній країні
Нам не треба в чужу мандрувать.
Коли ти серед панських розкошів
Продавати меш свій люд панам,
Ми самі боронити потрафим
То право, що належиться нам".

Лірична драма „Лісова пісня" написана на основі волинських народніх переказів, леґенд та вірувань. Усю могутню поезію, красу та чар лісової поліської природи оживила Леся Українка в раді поетичних постатий, утворених народньою уявою, а саме Лісовика, Водяника, Русалки, Мавки, „Того, що греблі рве", виказуючи непереможній вплив лісової природи на душу людини (Лукаш любить Мавку). Траґедію бачить поетка в тім, що для буденного істнования, в боротьбі о щоденній хліб люди нівечать красу ліса й вбивають у своїй душі розуміння його поезії (Лукаш кидає Мавку та женить ся з Килиною.)

§ 279. **Михайло Коцюбинський.** До ряду найталановитших українських письменників новійших часів належить Михайло Коцюбинський. Родився 1864 року у Винниці на Поділю. Науку кінчив на правничому виділі київського університету, по чім вступив у державну службу. Довший час служив в Бесарабії, де йому поручено нишити фільоксеру. Боротьба із сим страшним шкідником буйних виноградників послужила йому також темою для окремого, глибоко задуманого оповідання „Для загального добра". Ізза важкої недуги ревматизму, якого набрався від простуди, покинув державну службу й одержав місце при статистичнім відділі чернигівської земської управи. Тут видержав по кінець життя, беручи живу участь в громадянськім життю. Для покріплення здоровля, що пршало з року на рік, виїздив часто на Капрі, то знову в гуцульські гори до Криворівні. Помер дня 25. цвітня 1913 р.

Вже від 1890 р. почали появлятися друком його оповідання і новелі („Пятизлотник", „Для загального добра", „Ціповяз") окремо по поодиноких часописях і заповнили згодом ряд збірок: „В путах шайтана", „Угрішний світ", „Поєдинок", „Дебют", „Тіни забутих предків". В своїх писаннях малює Коцюбинський прегарною мовою сучасне йому життє не тільки на Україні, але й поза її межами. Звуть його поетом краси природи і краси людської душі — так глибоко розуміє й відчуває він красу природи, так ніжно й глибоко вміє заглянути в душу і відчути людське горе.

Безвихідне лихо соціяльного неладу („Ціповяз", „Fata morgana"), перші зародки протесту проти сього лиха („Під мінаретами"), дикі зусилля погасити той протест („Він іде" „Сміх", „Persona grata"), людська темнота, дикі інстинкти,

апатія („В путах шайтана“, „На камені“, „Лялечка“, „Поєдинок“, „Дебют“), а побіч того гарні людські діла („Помстився“, „Пятизлотник“) — отсе теми його оповідань.

Гарний прамір шляхотніх зривів людської душі подав Коцюбинський в оповіданю „Пятизлотник“. Стара Хима, підкладаючи солому в грубку, турбувалася, що свій хліб минувся, а купити не було за що. Та сама грижа, що останний бохонець хліба минувся а на заробітки неме надії, як іржа зелізо, гризла душу Хоми. Слідуючої днини на свято Введення вчули обоє в церкві, як священик голосив на проповіди про страшний недорід в далеких сторонах. По повороті домів Хима, переглядаючи в скрині полотна, любувалася срібним пятизлотником, що його одержала, як віддавалася від своєї баби на посаг і мріла віддати колись унучці. Хома, якого серце невпинно муляла думка, як добути хліба, просив Химу, щоби віддала пятизолотника. Але вона скочила, мов опечена. Не хотіла його дати й тоді, коли навідався сват і нічим було його погостити, ані тоді коли сотський з десятником прийшли правити подать і забрали свиту з жердки. Що йно, коли одної ночи стали ввижатися їй голодні, про яких читав батюшка, віднесла Хима за намовою Хоми пятизлотника в церкву і віддала на голодних.

Розказуючи про се, виявляє Коцюбинський прекрасне знанье людської натури й зовке вміньє глибоко заглянути у людську душу.

Яскравий малюнок румунського життя в Бесарабії, а разом з тим болючу тему відносин між одиницею і загалом розвинув Коцюбинський в повісти „Для загального добра“. Розпочинає автор повість гарним малюнком святочного відпочинку в родині Замфіра Нерона. Після обіду він їде оглядати з жінкою Маріорою та дітьми свій виноградник. Ясним спокійним самовдоволеннєм перейнята ся сценка працьовитого і заможного селянського життя. Замфір оглядає свій улюблений виноградник, що дістався йому по батькови, що наводить на його душу рій спомгнів з діточих та молодечих літ і любується краєвидом. Тим більшою є його трагедія, коли з поручення агронома Тиховича нищать його виноградник „для загального добра“, бо він діткнений фільоксерою. На скільки ясним промінним малюнком розпочинає автор повість, на стільки кінчить її понурим образом повної руїни: винищеннєм виноградника, смертю Маріори, матеріяльним упадком родини Замфіра і його розпукою...

§ 280, **Василь Стефаник.** „Співець селянської недолі“, — Василь Стефаник уродився, як син селянина 1871 р. в селі Русові снятинського повіту в Галичині. До гімназії ходив в Дрогобичі, медицини вчився в Кракові. В останніх літах перед війною був послом до австрийського парляменту.

Перші оповідання Стефаника появилися в 1897 році в „Праці“ Вячеслава Будзиновського і з бігом часу виповнили збірки „Синя книжечка“, „Камінний хрест“, „Дорога“, „Кленові листки“, „Моє слово“. Характер нарисів Стефаника є на скрізь оригінальний, — відрубний. Він спиняється тільки на поодиноких моментах людського життя і висвітлює їх з таким знаннєм на-

роднього життя, з таким розуміннєм народньої психольоґії, такою чутливістю до людського страждання, що його оповідання лишаться раз на все дорогоцінними жемчугами в українському письменстві. І так н. пр. у нарисі „Діти“ Стефаник здержується при тій хвилині, коли дід кладе граблі на межі і в голос зачинає нарікати на свої діти. В „Синій книжечці“ змальований сей момент, коли пяний Антін, пропивши маєток і останню хатину, пускається в світ зі синьою службовою книжечкою за пазухою.

„...Іду. Лиш поступив єм си, а вікна в плачь. Заплакали, як маленькі діти. Ліс їм наповідає, а вони слозу за слозов просікают. Заплакала за мнов хата. Як дитина за мамов — так заплакала“. „Обтер єм полов вікна, аби за мнов не плакали, бо дурно, тай вієтупив єм цалком“. „Ой легко, як камінє гризти. Темний світ наперед мене“...

Подібно в „Засіданню“ схоплена сцена громадського суду над бідною Романихою, що вкрала дошку коло церкви, в „Святім вечері“ коляда зсинілої зі зимна жебрачки, в нарисі „З міста йдучи“ розмова селян в повороті з міста. Нарис „Виводили з села“ ставить перед очи безмежну розпуку батьків за сином, нарис „Стратився“ малює самовбійство рекрута з туги за ріднею; в „Лесевій фамілії“ Стефаник здержується при сцені, як Лесиха з дітьми бє мужа пяницю, в „Камінні́м хресті“ при хвилині прощання Івана Дідуха з рідним селом перед відїздом в Канаду і т. д. При тім форма нарисів викінчена до найменьших подробиць; автор висловлюється дуже короткими реченнями, звязким, ядерним стилем, а для збільшення життєвої правди малюнку і невмолимого траґізму життя користується місцевим говором.

§ 281. **Володимир Винниченко.** Виїмкове становище серед українських письменників новійших часів займає Володимир Винниченко (ур. 18.0 р.) Як визначний громадянин брав Винниченко видну участь в українськім революційнім руху й будованню української держави. Як письменник виявив дужий, стихійний, ориґінальний талант в цілій серії оповідань, драм та комедій. Творчість Винниченка ціхують в першій мірі сміливість та ріжнородність у виборі тем та їх обробітці. Як мистця і громадянина цікавлять його ріжні (часто дразливі) питання родинного та суспільного життя і він сміло відслонює ріжні „щаблі“ людського „життя“, вишукує житєві „контрасти“ й намагається виЯснити причини „дізгармонії“ у людських взаєминах. Краса й сила, нужда й горе, боротьба з визиском тіла й душі, змагання до щастя серед тяжких, сірих днів, „тремтючі акорди похвальної пісні новому радісному життю“ — отсе мотиви його оповідань та драматичних писань, що в отвертости та жорстокости реалізму не мають пари в українському письменстві. Часто сходить поет у низини людських недомагань та пороків з метою очистити життє від усякої мерзоти і повести його здоровим природним шляхом.

Між його оповіданнями вибиваються „Хто ворог“, „Раб краси“, „Темна сила“, „Честь“, а зпоміж драматичних писань „Щаблі життя“, „Memento“, „Базар“, „Брехня“, „Співочі товариства“, „Закон“, „Гріх“.

§ 282. Поети-лірики новійших часів. Крім письменників і письменниць, яких літературну творчість обговорено вже висше, на полі ліричної поезії виявили більший талант ще отсі поети: Іван Манжура († 1893., співець степу та хліборобської праці), Володимир Масляк (виступив давнійше, не кидає пера й досі), Богдан Лепкий (поет осени та зівялого листя, автор збірок „Осінь“, „Листки падуть“, „Над рікою“), Василь Пачовський („Розсипані перли“), Петро Карманський („Ой люлі смутку“), Остап Луцький, „жрець краси Микола Вороний (автор поетичного переспіву казки про „Євшан зілле“), Степан Чарнецький („Сумні ідем“), Павло Грабовський (як засланець серед якутських тундр виливав у піснях тугу за Україною), Агатангел Кримський (автор збірки віршів на екзотичні теми „Пальмове гилє“. Крім того писав повісти, як „Андрій Лаговський“ і вибився як визначний учений — орієнталіст), Дніпрова Чайка („Морські мельодії“), Микола Чернявський (поет моря), Василь Щурат (лірик, першорядний учений, знаменитий перекладчик „Пісні про Ролянда“, „Нібелюнгів“, „Слова о полку“) Христя Алчевська (поетка настроїв і почувань, повна ніжної туги за красою, цвітами та сонцем). О. Олесь (псевдонім) Григорій Чупринка, Павло Тичина. („Золотий гомін“). Зокрема в поетичних писаннях Олеся („З журбою радість обнялася“) та Чупринки (в збірках „Огнецвіт“ „Метеор“ „Ураган“) українська поезія досягла самих верхів вітхнення, краси та сили.

§ 283. Новелісти останніх десятиліть. Останні десятиліття видвигнули також цілий гурт письменників-новелістів, що у формі коротких оповідань схоплювали поодинокі моменти життя й горювання люду. І так священик Тимотей Бордуляк дав збірку оповідань п. н. „Ближні“. В тих оповіданнях, повних теплого ліризму та мягкого гумору малював нужденне галицьке село й епізоди зі щоденнього селянського бідування. Ясним спокійним кольоритом визначається його оповіданнє „Дай Боже, здоровля корові“. Ніжним гумором навіяні також оповідання Осипа Маковея („Клопоти Савчихи“, „Нові часи“), Модеста Левицького (н. пр. „Шастє Пейсаха Лейдермана“, „Забув“) та Леся Мартовича („Не читальник“). В стилю Стефаника писані є оповідання Івана Семанюка, яких темою вибрав автор Гуцульщину з її відтінками мови, побуту, народніми переказами й забобонами („Грушка“, „Чічка“, „Основини“). Автор знає і любить життє Гуцульщини і хоче його як найвірнійше передати у своїх нарисах та оповіданнях. Глибшими психольогічними студіями

являються гарні оповідання Дмитра Марковича (зібрані в збірці „По степах та хуторах“) та Богдана Лепкого (збірки „З життя“, „Кара“). Сатиричним забарвленнєм виріжняється повість з життя духовенства Левенка (Леонтовича) „Per pedes apostolorum“), а холодом пессимізму віє від писань Грицька Григоренка.

§ 284. Історичне оповідання та історична повість. Найбільш занедбана нива українського історичної повісти та оповідання збогатилася останніми часами працями Андрія Чайковського (крім історичної повісти „Побратими“ та історичних оповідань в роді „Віддячився“, „Козацька помста“ писав також повісти з побуту ходачкової шляхти „Олюнька“, „В чужім гнізді“), Ореста Левицького, Вячеслава Будзиновського („Під одну булаву“, „Іван Підкова“), Юліяна Опільського „Іду на вас“, „В царстві золотої свободи“, „Сумерк“), Осипа Назарука („Ярослав Осмомисл“), Осипа Маковея („Ярошенко“), — Кащенка.

§ 285. Підручники історії української літератури. В українській мові повний огляд історії української літератури дали Омелян Огоновський, Олександер Барвінський та Сергій Ефремов. Староукраїнська література опрацьована Богданом Лепким (в двох томах), а найновійшими часами Михайлом Возняком (покищо також у двох томах). В згаданих цінних працях найти можна ширший та повнійший огляд розвитку української літературної творчости.

§ 286. Живучість української літератури. Хоч українській літературі на протягу століть доводилося розвиватися серед дуже болючих умов історичного та національного життя, все таки являється вона живим виразом талановитости та живучости української нації. Українська література, глибоко демократична в своїх основах, навіяна щирою цікавістю до народу, його життя і його надій, сповняла протягом довговікового свойого істновання дуже важну ролю того промінного ідейного дороговказу, що провадив цілу націю в країну волі та культури. Свідчить вона про велику, невміручу силу українського духа, яка веліла Франкови в безсмертнім прольоґу до „Мойсея“ ворожити народови „воскресний день повстання“.

Тому кликав поет:

„Та прийде час і ти огнистим видом
Засьяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш як хозяїн домовитий
По своїй хаті і по своїм полі!“

ЗМІСТ.

II. Середня доба.

Розвиток української драми.

Третя доба.

Тарас Шевченко.

Іван Франко.

ПОХИБКИ:

Стор.		стрічка:			має бути:
Стор.	1	стрічка:	15	з долу	має бути: формам
„	2	„	23	з гори	„ „ у творах
„	2	„	24	„ „	„ „ словесности
„	3	„	7	„ „	„ „ релігійного
„	4	„	7	з долу	„ „ до упадку
„	5	„	29	„ „	„ „ ѩ, ѭ
„	5	„	15	„ „	„ „ в Азії
„	6	„	5	„ „	„ „ Котляревського
„	7	„	15	„ „	„ „ ѧ, ѭ
„	8	„	20	„ „	„ „ переписувати
„	9	„	19	з гори	„ „ Лі твичника
„	10	„	28	з долу	„ „ Гамартоля
„	10	„	28	„ „	„ „ історичні
„	11	„	12	з гори	„ „ ἀποκρύπτω
„	12	„	8	з долу	„ „ під
„	14	„	3	з гори	„ „ повстала
„	15	„	6	„ „	„ „ ріжні
„	17	„	9	з долу	„ „ міри
„	21	„	25	„ „	„ „ Коли
„	21	„	20	„ „	„ „ його
„	21	„	13	„ „	„ „ дружина
„	22	„	16	„ „	„ „ заперечували
„	22	„	14	„ „	„ „ знаемо
„	23	„	1	„ „	„ „ поїхав
„	24	„	8	„ „	„ „ пятницю
„	24	„	26	„ „	„ „ і говорить
„	25	„	15	„ „	„ „ також
„	28	„	1	„ „	„ „ Тмутороканови
„	29	„	18	з гори	„ „ спинюється
„	30	„	8	„ „	„ „ наступав
„	30	„	9	„ „	„ „ невольницьке
„	30	„	12	з долу	„ „ поганого
„	31	„	4	з гори	„ „ половецьку
„	33	„	28	з долу	„ „ 1223
„	34	„	2	„ „	„ „ Кирило
„	34	„	1	з „	„ „ затьмінне
„	35	„	1	з гори	„ „ беззаконна

Стор.	35	стрічка:	2	з гори	має	бути	Господь
„	36	„	12	„	„	„	говорили
„	38	„	1	з долу	„	„	Констанції
„	38	„	2	„	„	„	зближують
„	40	„	18	з гори	„	„	з ісповідниками
„	40	„	27	„	„	„	в половині
„	40	„	12	з долу	„	„	Мстиславець
„	42	„	8	„	„	„	половині
„	43	„	2	з гори	„	„	Грека
„	44	„	13	„	„	„	спершу
„	44	„	23	„	„	„	німці
„	45	„	1	з долу	„	„	Сагайдачний
„	46	„	18	з гори	„	„	часу
„	47	„	4	з долу	„	„	святости
„	47	„	10	„	„	„	Могили
„	49	„	28	„	„	„	архимандритом
„	50	„	3	„	„	„	псевдонімом
„	51	„	8	„	„	„	почування
„	51	„	22	„	„	„	Борецький
„	57	„	15	„	„	„	релігійна
„	61	„	26	„	„	„	згодом
„	62	„	17	з гори	„	„	фільософії
„	62	„	6	з долу	„	„	віршової
„	64	„	10	„	„	„	шкільні
„	65	„	18	„	„	„	виголошував
„	67	„	7	з гори	„	„	Максим
„	67	„	7	„	„	„	потім
„	69	„	9	з долу	„	„	Нечайно
„	70	„	1	з гори	„	„	Їх
„	70	„	15	„	„	„	літописи
„	77	„	18	„	„	„	висмівати
„	78	„	23	з долу	„	„	назвав
„	79	„	1	з гори	„	„	Наталка
„	86	„	23	з долу	„	„	ідеалізація
„	87	„	27	„	„	„	злочин (зам. правда)
„	87	„	27	„	„	„	Шіллер
„	88	„	14	з гори	„	„	салдата
„	92	„	21	„	„	„	школи
„	92	„	21	„	„	„	вони
„	93	„	15	„	„	„	епопеї
„	94	„	11	з долу	„	„	в Перемишлі
„	94	„	22	„	„	„	К[illegible]ива
„	95	„	10	з гори	„	„	найчільнійшими
„	95	„	16	„	„	„	задумав
„	95	„	26	„	„	„	мова та
„	95	„	1	з долу	„	„	кинувся
„	96	„	7	з гори	„	„	альбом
„	96	„	11	з долу	„	„	цензурні
„	96	„	7	„	„	„	Критиці
„	97	„	3	„	„	„	Шашкевич
„	100	„	8	„	„	„	Могильницький

Стор.	101	стрічка:	1	з	гори	має	бути	подав
„	101	„	25	з	долу	„	„	народніх
„	104	„	20	з	„	„	„	познайомався
„	108	„	1	з	долу	„	„	високої
„	111	„	1	„	„	„	„	назви
„	112	„	8	з	гори	„	„	колись
„	115	„	20	„	„	„	„	Назара
„	121	„	12	„	„	„	„	сама
„	121	„	12	з	долу	„	„	„Ледащиці“
„	123	„	23	„	„	„	„	Глібів
„	126	„	18	„	„	„	„	морозний
„	131	„	4	„	„	„	„	Найбавором
„	134	„	9	„	„	„	„	Шевченка
„	136	„	18	„	„	„	„	після
„	139	„	7	„	„	„	„	невсипущої

